

De Kleine Aarde

Herfst '95

- Een weekje Rottumeroog
- De keerzijde van de flippo
- Xue li uit eigen tuin

VERLOOFD:

**Noord/Zuid-
& milieu-
beweging**

Kwartaalblad voor een duurzame leefstijl

De Kleine Aarde Herfst

Verloofd: Noord/Zuid en milieubeweging

De Noord/Zuidbeweging en milieubeweging zaten elkaar soms danig in de haren. De een zag geen kwaad in import uit het Zuiden, de ander hield het liever bij produkten uit de regio. Gelukkig wijzen de neuzen steeds

vaker één kant op. De Kleine Aarde belicht in vier artikelen de verloving tussen Noord/Zuid- en milieubeweging.

Pagina 8

Rottumeroog

De Kleine Aarde neusde een weekje rond op Rottumeroog en zag hoe de invloed van het vasteland zichtbaar wordt. Algen vertroebelen de zee, de reuzenslak de wulk dreigt uit te sterven en zilvermeeuwen halen hun voedsel van Drenthse vuilnisbelten.

Pagina 16

De kadavers van Mariët Meester

Vrijheid is één van de thema's in Bokkezing, het vierde boek van Mariët Meester. Een interview met de schrijfster, die natuur confronterend noemt en kunst weet te maken van een kadaver.

Pagina 32

Flippo's op een weegschaaltje

De flippo: een leuk stukje speelgoed. Voor het milieu hebben ze een keerzijde.

Flippo's zijn gemaakt van polystyreen, dat ook gebruikt wordt voor wegwerpkoffiebekertjes en eenmalige verpakkingen. Lees meer op de gloednieuwe jongerenpagina **GRRROEN**

Pagina 47

Xue li uit eigen tuin

Exotische groenten haal je niet per vliegtuig uit Zuidoost Azië of Zuid-Amerika. Welnee, je kweekt ze gewoon zelf. Amsoi, komatsuna, cheerio en tatsoi zijn typische wintergroenten die het prima doen in de Hollandse koude grond.

Pagina 56

Inhoud nummer 94

Redactioneel

Thema Verloofd: de Noord/Zuid- en milieubeweging 8

Thema Duurzaam hout van de Solomon eilanden 10

Thema Discussie: duurzame reis of een derde kind? 12

Thema Het eerste Turkse EcoTeam 14

Reportage Ooggetuige: verblijf op Rottum 16

Ecostad Initiatieven Hongaarse flatbewoners lonend 19

Landbouw Brabantse boeren op de bio-toer 20

Visserij De tragedie van de Noordzee 22

Kunst Anke van Esch 25

Interview Het milieu bij ...BSO/Origin 27

Natuurbescherming Jac Gazenbeek: chroniqueur van de Veluwe 29

Interview Paardemest, Bokkezing en kadavers 32

Voeding Vragen aan Anneloe Rijpkema 36

Voeding Over de tong: liever bijhalen dan weggooien 37

Voeding Visrecepten van De Kleine Aarde 38

Voeding Smaaktest: vette voldoende voor oude kaas 40

Bouwen en wonen Vragen aan Harrie Perebooms 42

Landbouw Vlegel moet Zeeuwse boer overeind houden 43

Bouwen en wonen Architectuur en zonne-energie 44

Jongeren GRRROEN: de keerzijde van de flippo 47

Consument Vragen aan Jol Moors 48

Tuin Vragen aan Anita Maas 52

Tuin De tuin in de herfst 53

Tuin Exotische kolen als heerlijke wintergroenten 54

Verandering

De herfst op De Kleine Aarde is vol verandering. Nog een paar weken en het nieuwe bezoekerscentrum is gereed. De oude, bouwvallige barak, nog bekleed met een astbestdak, heeft het veld geruimd voor een solide, fris ogend ecologisch gebouw met een grasdak. Het is klaar om alle duizenden geïnteresseerden op te vangen. 30 september is de grote dag. Donateurs kunnen op die dag voor het eerst een kijkje komen nemen. Wie niet kan, is later van harte welkom.

Met de nieuwe inrichting van het terrein is in de eerste weken van deze herfst een begin gemaakt. De eerste paden zijn aangelegd. Er moet nog veel gebeuren, maar het geraamte van De Kleine Aarde nieuwe stijl is voor iedereen zichtbaar. Het oude bezoekerscentrum, geplaagd door vochtproblemen en ruimtegebrek, ging tegen de vlakte. Zelfs enkele bomen, die op het aankomstplein stonden, zijn gekapt. In dienst van het milieu lijken soms de vreemdste dingen te gebeuren. Maar geen nood; op andere plekken op het terrein gaat een veelvoud aan jonge boompjes de grond in.

De redactie heeft, nog niet bedweld door stof, warmte en herrie, de toenadering tussen Noord/Zuid- en milieubeweging centraal gesteld. Voor de eerste was eerlijk het ideaal, de ander zwoer bij schoon. Gelukkig gaan de Max Havelaartjes en de Eko-tjes steeds vaker hand in hand. Misschien zijn ze ooit nog eens te verenigen in één keurmerk voor alles wat ecologisch en eerlijk geproduceerd is? We hopen het van harte.

1

En verder

Postbus 151	2	Activiteitenprogramma	34
Clara	3	Mensen en Mogelijkheden	46
Kleine Aarde Nieuws	4	Column De Vrek	48
Column Martin van Meurs	5	Milieu Thuis	49
Column Kraker	15	Raadgevers	56
Lowie van Erk Ecocrypto	15	Bladeren	50
Regeladvertenties	26	Advertenties	57
Uitgelicht	28		

De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Boxtel
04116-84921

De Kleine Aarde wil zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze, gebaseerd op landbouwmethoden, voedingsgewoonten en omgang met energie en grondstoffen, die het milieu ontzien en ook in andere landen een duurzame ontwikkeling ondersteunen.

Verschijnt viermaal per jaar, bij het wisselen der seizoenen.

Redactie

Koos Dijksterhuis, Hélène Kleijburg, Laurens Lammers, Jos van Raay, Michel Robles.

Aan dit nummer werkten verder mee:

Alice Bender, Lowie van Erk, Ilse Leeuwrik, Willem Iven, Rijkert Knoppers, Otto Koedijk, Lilian van Kuijeren, Els Vegter, Hanneke van Veen, Chris Zijdeveld.

Foto's en tekeningen:

ANP, Jan den Besten, Flying Focus, Fred Geven, Katrien Holland, Felix Janssens, Maarten Jurgens, Ellen Karis, Sander Kessels, Ruud Metz, Marcel Minnée, Michel Robles (o.a. omslag), Jaap de Ruig, André Ruygrok, Kees de Rijk, Inek Terstappen, Goos van der Veen, Chris Zijdeveld.

Het Eko-keurmerk op de omslag is het keurmerk van de Stichting Skal voor producten uit de biologische landbouw.

Vormgeving

Heleen van der Sanden-de Groot

Advertenties

Paula van Woerkom en Heleen Petter
(04116-84921)

Abonnement/donateurschap

Donateurs krijgen het tijdschrift gratis toegestuurd. Standaarddonatie f40,-. Minimumdonatie f25,- per jaar. U wordt donateur door f40,- of f25,- over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Zet erbij 'nieuwe donateur'. Wij nemen aan dat u uw donateurschap voortzet, tenzij u ons uiterlijk 1 oktober anders bericht.

Losse nummers

De Kleine Aarde is verkrijgbaar in de boekhandel, kiosk en natuurvoedingswinkel. Oude nummers kunnen worden nabesteld door de prijs plus verzendkosten over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Nrs. 1-26 uitverkocht. Nrs. 27-67 f1,-. Vanaf 68 f5,95. Verzendkosten f3,- voor één exemplaar, f5,- voor meer exemplaren.

Druk

Macula, Boskoop

Uitgave

Stichting De Kleine Aarde, centrum voor een leefbare wereld.

Postbus 151

Wilt u ergens op reageren? Stuur uw reactie naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel, t.n.v. de redactie. Brieven kunnen door de redactie worden ingekort.

Boerenmarkt

Hierbij zeg ik mijn donateurschap op. Reden is dat uw organisatie de boerenmarkt promoot. Als winkelier van een natuurvoedingswinkel keur ik deze wildgroei van zwaar gesubsidieerde verkooppunten af. Mijns inziens is het absurd dat in een tijd waarin alle organisaties in de natuurvoedingsbranche steeds professioneler bezig zijn, producenten teruggaan naar af en zelf hun waren aan de man brengen. Slechts voor de betreffende producent, die toch eigenlijk bezig moet zijn met waar hij echt goed in is (productie), is de boerenmarkt goed. De markt is slecht voor de winkelier die nu goed geschoold en betaald personeel heeft. Natuurvoedingswinkeliers worden zo op een oneigenlijke wijze beconcurrereerd. De prijzen die gehanteerd worden, zijn voor een winkelier nooit haalbaar. Voor de producenten, die tegelijk leverancier zijn van natuurvoedingswinkels, is het korte termijn planning. Tenslotte moeten zij het toch hebben van de winkeliers met een werkelijke en constante afname. Op een markt die slechts één procent van de totale levensmiddelenhandel be-

slaat is het te gek voor woorden dat we elkaar op deze manier dood concurreren. Ik ben niet tegen uitbreiding van verkooppunten van natuurvoeding. Wel tegen de wijze waarop dat gaat.

M. Meershoek, A. van der Palen, Den Bosch

De afzet van natuurvoedingsprodukten is inderdaad een bekend knelpunt. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat consumenten vaak onbekend zijn met het Eko-keurmerk. Maar ook de verkrijgbaarheid vormt een barrière. De Kleine Aarde steunt daarom zowel natuurvoedingswinkels als de boerenmarkt. Wij hopen dat dit afzetkanaal nieuwe klanten oplevert. Overigens wordt de boerenmarkt nergens (zwaar) gesubsidieerd(réd).

FC Utrecht

Prima zaak om het milieu-onbewustzijn bij FC Utrecht aan de kaak te stellen, maar geef dan wel de juiste adviezen. Koffiebekertjes zijn tegenwoordig gemaakt van polyethyleen, dat bij verbranding slechts onschadelijk water en kooldioxide oplevert. De productie is wel milieubelastend. Maar papieren bekertjes bevatten chloorverbindingen, die bij afbraak of verbranding zoutzuur vormen. Zeer schadelijk! Bovendien is berekend dat de

totale milieubelasting van plastic bekertjes praktisch evenredig is met het gewicht (ongeacht het materiaal dus). Van polyethyleen zijn veel dunnere en lichtere bekertjes te maken; zij belasten het milieu dus minder. De beste oplossing is gewoon: kopjes afwassen met natuurlijk afwasmiddel en je eigen koffiebeker meenemen. Tenslotte wil ik nog opmerken dat ik het buitengewoon irritant vind dat het tijdschrift zo oppervlakkig bezig is met milieu-aspecten. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat jullie blad ten bate van de populariteit inhoudelijk erg weinig te bieden heeft.

Radboud Groot, Haarlem

Noord/Zuid-Handel

Op handel tussen Noord en Zuid rust geen taboe, mits handel niet ten koste gaat van iemand anders. Geldt trouwens voor elke vorm van handel.

De huidige staaltjes van mentale inflatie leiden tot bankroet. Dat is het wetmatige gevolg; een kwestie van tijd.

Mw. R. Ockerse, Rotterdam

Logo

Ik was zeer verbaasd dat er in het zomernummer van De Kleine Aarde geen enkele reactie stond op het nieuwe logo. Ik heb een handige Kleine Aarde-tas waarop het oude logo staat afgedrukt, maar met het nieuwe logo had ik eerst niet durven rondlopen. Inmiddels ben ik zover dat ik mijn lidmaatschap toch niet opzeg. Het mooie van het oude logo plus tekening was de geborgenheid, het aardse, de mensen om je heen. In het nieuwe logo zie je daar niets meer van terug. Het is een afstandelijk beeld van een mooie aarde, waarvan je alleen het bovenste deel ziet. Maar het onderste deel is zwart. Wat gebeurt daar in die zwarte nacht? Zijn het mooie dromen

CLARA

door Sander Kessels

of nachtmerries? Kortom: toch een heel mooi logo. Maar verenig eens de extremen: het oubollige plaatje met het afstandelijke plaatje, en je krijgt een prachtig logo.

Succes.
Mr. Ed.

Het oude logo toonde de contouren van het bezoekerscentrum van De Kleine Aarde. Dat bestaat niet meer in die vorm! (red.)

Huis-aan-huis-bladen

Een interessant en goed voorname om milieutips voor de consument onder de aandacht te brengen is de nieuwe rubriek Fair & Fris, die in vele huis-aan-huisbladen staat afgedrukt. Helaas zal ze ik nooit ontvangen, en met mij vele kritische consumenten, die allen een nee/nee-sticker op de brievenbus hebben. Het is erg slordig om enerzijds in uw blad de nee/nee-sticker aan te prijzen, ter beperking van (oud) papier (DKA nr.93, pag.49) en anderzijds juist het medium huis-aan-huisbladen (een grote

papierconsument) te gaan gebruiken. Het valt niet met elkaar te rijmen. Ergens tegen zijn, maar als het uitkomt toch er gebruik van maken. Ook ongewenste media werken volgens het principe van vraag en aanbod. De selectieve consument is gewent, net zoals de selectieve producent. Zodra men het medium gebruikt als verspreider van de boodschap is men producent.

Toine Wuts, Swalmen

We hebben hierover natuurlijk nagedacht. Wie de nee/nee-sticker plakt, is al milieubewust! Een milieutip heeft meer nut als die buiten de eigen parochie komt. Consumenten moeten zelf een keuze maken. Veel mensen hebben behoefte aan plaatselijk nieuws en willen

Huis-aan-huisbladen ontvangen. En dan is het prima als er een milieutip in staat!

Copijn

Namens de Stichting Samenhang wil ik mijn verbazing kenbaar maken over de opdracht voor de nieuwe tuin van De Kleine Aarde. Ontwerp en uitvoering zijn uitbesteed aan de firma Copijn. In Nederland is Copijn vooral bekend van prestigieuze tuinprojecten als de NMB in de Bijlmer en de Gasunie in Groningen. Willem Iven is al jaren actief voor De Kleine Aarde (zie zijn column in dit tijdschrift/red). Ook een non-profit instelling als Oase had zo ingeschakeld kunnen worden. Professionele kwaliteit hangt niet noodzakelijkerwijs samen met commercie.

Peter Peels, Utrecht

Minder vlees

In het lentenummer stond een artikel over de Vereniging voor Koks werkend met biologische produkten. Hierin zegt voorzitter Wim van Wouw dat het Voorlichtingsbureau voor de Voeding jarenlang verteld heeft dat je vlees moet eten voor noodzakelijke eiwitten en dat het bureau inmiddels achterloopt op de feiten. Graag wil ik er op wijzen dat deze opmerkingen onjuist zijn. Al meer dan tien jaar brengen wij brochures uit over het verminderen van de vleesconsumptie, waarin duidelijk wordt gemaakt dat vlees géén onmisbaar onderdeel van de voeding is en dat de voedingsstoffen uit vlees ook voldoende voorkomen in andere produkten.

Is er misschien sprake van een misverstand? Bepaalde publikaties van het Voorlichtingsbureau Vlees leggen inderdaad veel nadruk op de essentiële voedingsstoffen in vlees. Misschien heeft Wim van Wouw gedacht dat deze publikaties afkomstig zijn van ons bureau. M.J. van Stigt Thans, Voorlichtingsbureau voor de Voeding, Den Haag

Overige medewerkers De Kleine Aarde

Joost Andrik, Ciel van der Lugt, Jol Moors (milieuvorlichting), Anita Maas, Petra Souwerbren (landbouwvoorlichting), Anneloe Rijkema (voedingsvoorlichting), Harrie Perebooms (bouwen en wonen), Jan Juffermans (beleidsmedewerker), Frans Brinkman (projectmedewerker) Marieke Braat, Ben van Dieren, Yvonne van Dooremaal, Henk van Els, Theo Gijsman, Marcel d'Hont, Juul Kluitmans, Ad van Loon, Marjon van de Meerendonk, Pim Meuwissen, Henk van Pinxteren, Ingrid Spaargaren, Gerard van der Zandt (tuin), Frans Boons, Wenny Hendriks, Diny Lehman, Anita de Weerd, André Wouters (administratie), Martin Buskens, Doortje Dekker, Truus Goossens, Alex Zondervan (bezoekerscentrum), Koen Baart (uitgeverij), Ad Claassen, Ruud Kraan, Karin Kunst, Bert Schneider, Marianka Wanninkhof (onderhoud en huishoudelijke dienst), Martin van Meurs, Petra Souwerbren (directie).

Auteursrecht De Kleine Aarde 1995

Met bijdragen van Koos
Dijksterhuis, Helène Kleijburg,
Laurens Lammers

OPENING NIEUWBOUW

Op zaterdag 30 september is het zover. Dan opent de Commissaris van de Koningin van Noord-Brabant, mr. F. J. M. Houben, het fonkelnieuwe Bezoekerscentrum van De Kleine Aarde. Iedereen is welkom op deze feestelijke dag, maar speciaal die donateurs die geld gaven en het mogelijk maakten om de nieuwbouw werkelijk te realiseren. Om 11.00 uur zal openingshandeling plaatsvinden en vanaf 12.00 uur tot 16.00 uur is er open huis. De muzikale omlijsting is in handen van de Big Stripe Band in Boxtel. Speciale verrassingen zijn de premières van een diaklankbeeld en video over duurzaam bouwen, gemaakt door Corazon in opdracht van De Kleine Aarde. Beide zijn alleen op deze dag doorlopend te zien.

LL

‘Hij is echt lekker!’

Op 4 augustus toog een delegatie naar Rijswijk om aan de populairste politica van het land, staatssecretaris Erica Terpstra van Volksgezondheid, een Wereldburger aan te bieden. De met extra kokos belegde oosterse Lenteburger bleek een meer dan aangenaam tussendoortje voor de bewindsvrouw. ‘Hij is echt lekker!’, was haar commentaar na de tweede hap. De Kleine Aarde was aan het enige juiste adres voor deze promotiestunt, meende de staatssecretaris. ‘Ook als het om eten gaat is mijn oordeel kritisch, streng en rechtvaardig’, aldus Terpstra. Van de achtergrond van de Wereldburger bleek ze goed op de hoogte: ‘De problemen met de landbouwgewassen die als veevoer dienen, ken ik. Die moeten we ook zeker niet onderschatten. De burger bewijst echter volgens haar dat ‘we iets goed kunnen doen voor landbouw, milieu en gezondheid, terwijl we tegelijkertijd van het leven kunnen genieten.’

LL

Ander geluk

In dit tijdschrift is altijd veel praktische informatie te vinden over hoe je kunt leven zonder gezondheid, medemens, dier, natuur en milieu schade te berokkenen. In achtergrondverhalen en reportages benadrukt De Kleine Aarde liever voorbeelden van zo’n duurzame leefstijl dan de ellende, de vervuiling en de dreigende ondergang als er niet iets verandert. Toch is het besef dat het zo niet langer kan wel de motivatie van Kleine Aarde-medewerkers om aan een leefbare wereld te werken. En waarschijnlijk vinden ook Kleine Aarde-lezers dat de huidige wegwerp- en consumptie-economie, met alle roofofbouw van dien op mensen, grondstoffen en natuur, niet vol te houden is. Het moet anders. Maar hoe dan? De Kleine Aarde wilde dat onder woorden brengen. Het resultaat is het boekje Ander geluk. Het bevat de visie van De Kleine Aarde op de belangrijkste aspecten van de leefbare wereld die De Kleine Aarde bepleit, zoals voeding, landbouw, natuur, de stad, bouwen & wonen, energie en handel. Wat steeds weer naar voren komt, is dat het huidige consumptiepeil in Nederland te hoog is voor onze aarde. Als iedereen op deze wereld net zo veel als de Nederlanders zouden consumeren, waren er twee aardes nodig. Het is dus zaak om te consuminderen, maar dat betekent niet automatisch opofferen en afzien. Het betekent wel een herdefiniëring van wat ons gelukkig maakt. Vandaar de titel Ander geluk.

KD

FOTO: LAURENS LAMBERS

Nu nog landbouwgebied, straks In Goede Aarde

Bouw mogelijk van start in 1997

Ecologische woonwijk pal naast De Kleine Aarde

Waar De Kleine Aarde al vele jaren stiekum over droomt, lijkt nu toch werkelijkheid te gaan worden. Geen gangbare, maar een ecologische woonwijk die grenst aan het eigen terrein in Boxtel. Een voorbeeldwijk op loopafstand. Het plan dat bij de gemeente klaarligt, maar nog wel alle gebruikelijke procedures moet doorlopen, heeft ook al een naam: In Goede Aarde.

Naar alle waarschijnlijkheid zal de gemeente Boxtel in 1997 starten met de bouw van de eerste ecologische woonwijk in haar gemeente. Als locatie is gekozen voor Munsel, een lap landbouwgrond aan de noordkant van De Kleine Aarde en het belangrijkste plangebied van de gemeente voor woningbouw. Op de locatie zouden 350 tot 400 huur- en koopwoningen moeten komen, hoog- en laagbouw. In Goede Aarde, dat is voorlopig de naam die het woongebied heeft gekregen.

'Geen toevalligheid, nee', zegt Chris Franssen van de afdeling Ruimtelijke Ordening van de gemeente Boxtel, 'we hebben bewust naar een naam gezocht voor een woonwijk die qua doelstelling aansluit bij die van

*'In Goede Aarde
sluit in naam goed
aan bij die van
buren'*

de burens, De Kleine Aarde.' De gemeente streeft ernaar om te komen tot 'een duurzaam woongebied waarin een zo hoog mogelijke milieukwaliteit bereikt dient te worden' en 'dat vanaf de beginfase rekening houdt met alle aspecten die kunnen bijdragen tot een duurzame ontwikkeling.' Hoeveel van de beoogde landbouwpercelen, waar nu hoofdzakelijk maïs staat, onteigend zullen worden, wil Franssen niet zeggen. 'Dat is nu nog niet aan de orde. De bedoeling is overigens om zoveel mogelijk van de bestaande landschaps-

elementen te behouden.'

Volgens Franssen wil Boxtel met de woonwijk aan de buitenwereld laten zien dat er iets kan op milieugebied. 'We zijn officieel een milieugemeente, maar we hadden nog geen echte voorbeelden op woongebied die dat concreet maken.' Voor het plan maakte het Rotterdamse bureau voor ruimtelijke ordening en architectuur KuiperCompagnons een inventarisatie, dat uitgebreid werd besproken binnen een klankbordgroep, waarin medewerkers van De Kleine Aarde zitten. Hoofdt thema's in het stuk zijn landschap, waterhuishouding, verkeer, natuur, energie en afval.

Joost Andrik, medewerker van De Kleine Aarde: 'Het plan ziet er aardig uit. Via de klankbordgroep heeft De Kleine Aarde overigens wel wat aanvullende milieu-eisen gesteld. Enkele eisen zijn onder meer dat het beheer van de waterhuishouding in de wijk zelf moet blijven, de zuivering van het water met helofytenfilters, een autoluwe wijk en een groene zone. Mogelijk zou ook het bouwverkeer beperkt kunnen blijven.'

Voor de wijk is het verder noodzakelijk dat langzaam verkeer voor alles prioriteit krijgt met veel voet- en fietspaden. Ook de hoofdontsluitingsstructuur moet op dit soort verkeer zijn afgestemd. Andrik: 'En het zou natuurlijk ook aardig zijn als er een bus door de wijk reed.' Als alle procedures zijn gevolgd en het plan doorgang vindt, zal De Kleine Aarde straks geflankeerd worden door een fraai gebied met veel groenvoorzieningen, ecologische experimenten, verkeersluwe wegen, zuiveringsmoerasen voor afval en -rioolwater en walwoningen.

LL

Geitewollen sokken

De Kleine Aarde is geen broedplaats van wereldvreemde types die vanuit hun commune in Boxtel de omgeving onveilig maken. Laat dat gezegd zijn! Vroeger, heel lang geleden, was De Kleine Aarde misschien wel een beetje een geitewollen sokken enclave. Maar dat is al bijna net zo lang geleden als de ijstijd. De laatste bezitters van geitewollen sokken zijn inmiddels opgespoord en onder curatele gesteld. U kunt ervan verzekerd zijn dat deze verstokte dragers van de prehistorische voetwarmertjes hun welverdiende portie stoksloges niet zullen ontlopen. Tegenwoordig is De Kleine Aarde een professionele milieu-organisatie met een eigen(wijs) gezicht en ter zake kundige mensen. Om dat duidelijk te maken hebben we afscheid genomen van ons oude logo. Weg is het schetstige boerderijtje. Weg is het olijke windmolentje en weg is die schattige kleine piramide. Ons huidige beeldmerk laat de aarde in al haar pracht zien vanaf de maan. Het gezichtspunt van de toeschouwer is dus het gezichtspunt van een astronaut of een maanmanneltje. Gezien vanaf de maan is onze aarde een kleine aarde; te klein voor al onze wensen en verlangens. Beheersing en beleid zijn daarom nodig. Het is voor Die Kleine Aarde, die onze toekomst in zich draagt, dat wij ons blijven inzetten.

Zonnedak geïnstalleerd

Bovenop de corridor van de nieuwbouw van De Kleine Aarde is in juli het zonneglasdak aangebracht. Het dak is wat betreft zijn omvang naar Europese begrippen uniek. Alleen in Duitsland en Zwitserland zijn bijna gelijkwaardige voorbeelden te vinden.

FOTO: FELIX JANSSEN

Zo zag de installatie van het zonnedak eruit.

Het glasdak, waarin zonnecellen zijn verwerkt in de dubbele beglazing, moet een tweeledige functie krijgen. Door de geringere lichtinval via het dak is de warmtelast in de zomer een stuk lager. Ook de behoefte aan zonwering alsmede aan hoge temperaturen zal geringer zijn. De behoefte aan elektriciteit en de verwachte opbrengst van het Photo Voltaic-systeem zijn op elkaar afgestemd. Het systeem bewijst volgens de ontwikkelaars dat dit soort systemen ook in ons land een zinvolle ontwikkeling zijn. Het dak, dat is aangesloten op het net van de PNEM, gaat jaarlijks ongeveer 6000 kilowatt uur leveren. Daarmee zal het Bezoekerscentrum wat betreft de kunstverlichting niet afhankelijk zijn van andere bronnen. De kosten van het dak bedragen circa drie ton. Een groot deel van dat geld is afkomstig uit een pot van de

Europese commissie. Het energiebureau Ecofys, de installateur van het dak, hoopt nu dat ook particulieren en bedrijven de voordelen van dit soort zonneschermen gaan inzien. Het bedrijf Ekogras voltooide op haar beurt in augustus de aanleg van twee vegetatiedaken, aan weerszijden van de corridor. Volgens Harrie Perebooms is een oppervlakte van 'ruim negenhonderd vierkante meter' voorzien van vetplanten. Bovenop een laag vulkanische korrels. 'De functie van het vegetatiedak is, dat het regenwater opvangt en afvoert naar een speciale vijver en de spoelwaterinstallaties in het gebouw. Verder heeft het dak nog andere voordelen. Het werkt bijvoorbeeld goed als geluidsisolatie en - iets minder - als warmte isolatie. Bovendien is het dak ook erg decoratief.'

LL

Ding mee naar de Groene Pluim

Prijsvraag waterbesparing in oude(re) huizen

De Kleine Aarde heeft voor 1996 het thema Water & Wonen gekozen. Dat is natuurlijk niet toevallig. Het nieuwe Bezoekerscentrum van De Kleine Aarde laat in al haar facetten zien hoe water optimaal kan worden gebruikt. Regenwater stroomt via een dak dat is beplant met vetplanten rechtstreeks naar een vijver en spoelwaterinstallaties, en water dat eenmaal gebruikt is, wordt via het helofytenfilter gereed gemaakt voor hergebruik.

De Kleine Aarde wil met het gekozen jaarthema dus nog eens extra benadrukken wat er zoal mogelijk is om geen water te verspillen. Daar blijft het echter niet bij. De Kleine Aarde gaat de komende tijd ook op zoek naar nieuwe ideeën om zuinig met water om te gaan. Daarbij richten we ons op oude(re) huizen. Goede ideeën over waterbesparing in oudbouw zijn dun gezaaid.

Aan iedere lezer en geïnteresseerde de oproep om De Kleine Aarde te bestoken met ideeën over waterbesparing. Degene die het beste idee levert ontvangt de welbekende Kleine Aarde-milieuprijs de Groene Pluim en een bedrag van f 500,-. Het winnende idee krijgt uiteraard de nodige aandacht in het tijdschrift. Op de Open Dag in juni 1996 zal de winnaar de Groene Pluim in de handen gedrukt krijgen.

Schroom niet, doe mee en stuur ideeën voor 1 maart a.s. op naar De Groene Pluimcommissie, De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Radio London veroverd de kabel

Een radiozender met een uniek concept. Zo wordt Radio London, het station dat sinds mei via de kabel te ontvangen is, in de pers omschreven. Oprichter Peter Jansen ziet in zijn zender 'de laatste kans om eigenzinnige radio te maken'. Zeker nu grote hoeveelheden geschreeuw en reclame maatgevend lijken te worden voor de vele radiostations op de kabel. Op Radio London, dat inmiddels 2,5 miljoen aansluitingen heeft, is alleen rhythm & blues, soul, folk en reggae te horen uit de jaren vijftig en zestig. De rest van de zendtijd wordt gevuld met programma's over natuur en milieu, voeding en gezondheid, literatuur en filosofie. Radio London wil onder meer gaan samenwerken met De Kleine Aarde, Onze Wereld en Artsen zonder Grenzen. Een deel van de winst steekt de zender in kleinschalige projecten in Derde Wereldlanden. Het station is te beluisteren tussen 06.00 en 24 uur. Informeer bij uw kabelexploitant voor de juiste frequentie.

(Tussen haakjes)

(Wie beweerde ook al weer dat De Kleine Aarde een organisatie van jonge ouderen is? Oké, jong is de achterban niet. In Boxtel bij De Kleine Aarde zelf, blijkt echter het tegendeel waar te zijn.

***

De gemiddelde leeftijd van het personeel ligt rond de 34. De jongste vrijwilliger is 16. Zijn naam doet er niet zo toe, maar het is Pim Meuwissen. Een Tilburger, die zowel een baan-tje heeft in de tuin van De Kleine Aarde als bij de Albert Heijn in Goirle maar het bij onze bekendste nationale grootgrutter toch iets minder naar zijn zin heeft.

***

Afgelopen zomer kreeg De Kleine Aarde een groep van vijftien jongeren op bezoek. Ze kwamen uit alle delen van de wereld en hielden in Boxtel een werkvakantie van twee weken.

***

De leeftijd van de jongeren lag tussen de 18 en 23. De Kleine Aarde had de eer uitgekozen te

zijn als werkproject. Het tekenen een contract met de Stichting Internationale Vrijwilligersprojecten was voldoende om de jongeren aan verschillende schilder- en snoeiklussen te helpen in ruil voor kost en inwoning.

***

Slapen deden ze in een enorme tent, eten in de zon en werken zes uur per dag, vijf dagen achter elkaar. Slopen deden ze ook, want vooral daaruit bestond het werk. Slopen? Jawel! Het oude bezoekerscentrum, dat zijn mooiste tijd erop had zitten, werd binnen een mum van tijd afgebroken.

***

Het thema van het project was Duurzaam Bouwen, en dus kwamen de jongeren ook alles te weten over het nieuwe bezoekerscentrum van De Kleine Aarde en mochten ze op excursie naar de Vereniging voor Integrale ekologische en biologische Architectuur (VIBA) in Den Bosch voor nog veel meer informatie over het onderwerp.

***

Of de jongeren hun vakantie leuk hebben gevonden, is niet bekend. Zinvol was deze wel en leuk ook. Een piepkleine multiculturele samenleving in de weer met het milieu. Mooier kan toch niet? Jammer alleen dat het eenmalig was, want De Kleine Aarde heeft al sinds haar oprichting de stelregel: er is altijd iets dat blijft liggen.)

De Kleine Aarde Steun het milieu en geef u op als donateur

De Kleine Aarde bestaat dankzij de steun van donateurs. Ook uw bijdrage is welkom. Stort deze op giro 52730 ten name van De Kleine Aarde in Boxtel. Donateur worden kan op verschillende manieren. Hoe, dat kun u hieronder lezen.

Stuur mij het Welkomspakket en een acceptgirokaart voor mijn bijdrage, want ik meld mij aan als donateur van De Kleine Aarde. Ik word/krijg:

- ☐ donateur voor 1 jaar en krijg 4 keer het tijdschrift (standaarddonatie f 40,- per jaar)
- ☐ donateur voor 1 jaar en krijg 4 keer het tijdschrift (minimumbijdrage f 25,- per jaar)
- ☐ donateur voor 1 jaar en krijg 1 keer het tijdschrift (voor donateurs die al zoveel lezen f 10,- per jaar)
- ☐ donateur voor 1 jaar en ontvang 4 tijdschriften en alle boekjes - minstens 3 - van dat jaar (groot donateursschap f 100,-)
- ☐ donateur voor het leven en krijg elk jaar 4 tijdschriften (f 500,-)
- ☐ donateur voor het leven en krijg elk jaar 4 tijdschriften en alle boekjes - minstens 3 - van dat jaar (f 1000,-)
- ☐ wachtkamer- of bedrijfsabonnement en krijg elk jaar 4 tijdschriften (f 16,-)

Aankruisen, invullen, uitknippen en opsturen naar

Naam: .....

Adres: .....

Plaats: .....

De Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel
Postzegel hoeft niet, mag wel

Met blijdschap.....

Milieu- en Noord/Zuid-beweging nu echt verloofd

Aangespoord door hun companen in het Zuiden groeien milieu- en Noord/Zuid-groeperingen naar elkaar toe. Hoopgevende scenario's en wereldwijde strategieën, onderbouwd met koele cijferanalyses, kunnen nodeloos gekissebis voorkomen.

MICHEL ROBLES

V

Vorig jaar was het feest in Zina, een Camerouns dorpje in deloedvlakte van de Logone-rivier.

Terwijl Nederland om dikkere dijken riep, vierden de Zinezen dat hun dijk na zeventien jaar weer was doorgestoken. De dijk, aangelegd voor de rijstbouw, ging ten koste van de vroegere, langdurige overstomingen in deloedvlakte. Traditioneleloedvlaktevissers hadden het nakijken. Evenals de nomaden, die op het droge geen bourgou-gras meer vonden voor hun runderen. Ook het Nationale Park Waza verdroogde. Met steun van onder meer het Wereld Natuurfonds en de SNV Nederlandse Ontwikkelingsorganisatie brak de regering de dijk hier en daar weer af. De rijstbouw kan doorgaan en de leefwijze van de bevolking en de natuur zijn in ere hersteld.

Het natuurontwikkelingswerk van WNF en SNV illustreert de groeiende band tussen milieu- en Noord/Zuid-organisaties. Beiden breiden hun netwerken uit tot over hun gebruikelijke horizon. 'Sympathie over en weer was er al lang', aldus Manus van Brakel, Noord/Zuid-medewerker bij Vereniging Milieudefensie, 'maar het bleef bij gescheiden optrekken. De milieubeweging zei: armoede bestrijden prachtig, maar een goed milieu staat voorop. Derde-Wereldmensen daarentegen zagen milieu vooralsnog als luxe. Nu gaan we snappen, dat beide onmisbaar zijn.'

Enerzijds is voor duurzame welvaart hier en in het Zuiden en Oosten behoud nodig van lucht, water, vruchtbare grond, grondstoffen en biodiversiteit. Anderzijds gaat het wereldmilieu voor de bijl, wanneer mensen er, kortzichtig of gedwongen door armoede, nieuwe aanslagen op blijven plegen. Van Brakel: 'In het rijke 'Noorden' lukt het aardig om ons verbruik van natuurlijke hulpbronnen schoner te maken. Maar groene overconsumptie blijft overconsumptie. Ook milieugroepen hebben dat lange tijd te weinig ingezien.'

Momenteel gebruikt het rijke kwart van de wereldbevolking tachtig procent van de hulpbronnen. Met doorwrochte studies als 'Nederland Duurzaam' laten clubs als Milieudefensie zien dat wij hier 'milieugebruiksruimte' moeten inleveren. Maar ook dat we door efficiënter omgaan met onze hulpbronnen en afzien van consumptiegroei een goede levensstandaard kunnen houden, terwijl Zuid en Oost ruimte krijgen om datzelfde niveau te halen.

Zinloos balspel

Raakpunten voor samenwerking zijn er legio. Verantwoord gebruik van land, natuur en water, maar ook het stedelijke leefmilieu (riolering, afval, verkeer). Speciale aandacht voor kwetsbare

groepen als vrouwen en inheemse volken (die vaak milieubeheerders bij uitstek zijn, maar tevens de eerste slachtoffers bij rampen). Om kwesties als migratie (milieuvluchtelingen, maar ook plaatselijke overbevolking) en oorlogen kan men evenmin meer heen.

Toch leren door plant en dier gefascineerde biologen en op menselijke emancipatie ingestelde ontwikkelings-deskundigen elkaar maar moeilijk te verstaan. Ze zitten met een reëel dilemma: kun je welvaartsgroei in Zuid wel stimuleren zonder dat dat tot nog meer consumptie leidt? Neem nou vlees. Milieuvorvechters willen dat wij hier minder vlees eten. Gezonder, minder bioindustrie, mest en dierenleed, en Derde-Wereldlanden kunnen eten voor zichzelf verbouwen in plaats van hun bodem uit te putten met tapiocateelt voor onze varkens. Hoho, zegt iemand als pr-man Heerko Dijksterhuis van Noord/Zuid-organisatie Novib: 'Tapiocateelt is helemaal niet zo schadelijk. Ten tweede, op die bodem daar in Thailand kun je weinig ander exportgewas telen. Hier minder vlees eten is dus eerder pijnlijk voor die boeren dan voordelig.' Of Zuid-Noord vervoer van fruit en bloemen in koelschepen en vliegtuigen. Vervuilend, jazer, 'Maar', wuift Dijksterhuis de pijn weg: 'de handel tussen rijke landen zelf is veel groter!'

Zo blijf je de bal zinloos heen en weer spelen, vindt van Brakel. 'Natuurlijk is het huichelachtig om het Zuiden te verbieden wat we zelf wel doen. Zoiets als onze overconsumptie kunnen wij dus niet alleen oplossen. Acties hier moeten parallel lopen met een strategie in het Zuiden, die de 'have-nots' daar nieuwe kansen biedt.'

Samenwerking vanuit het veld

In de speurtocht naar oplossingen blijven nieuwe technologieën (zoals echt schone brandstof) nog onderbelicht. Sommigen willen de huidige wereldmarkt in regio's opdelen om het gesleep met goederen te beperken. Dijksterhuis roept om criteria voor een humane en milieusparende handel en breekt een lans voor 'ecologisering van de uit-en invoertarieven': milieukosten doorbereken in de prijs van produkten. Milieudefensie heeft, als vervolg op Nederland Duurzaam, haar partners in het Zuiden gevraagd om suggesties voor het type gecombineerde strategieën, waar Van Brakel van droomt.

De stap van het ideaal 'schoon' naar het ideaal 'duurzaam' was bij Milieudefensie met name te danken aan opmerkingen van juist die buitenlandse partners en ook bij Novib komen de nieuwe milieugeluiden veelal uit het veld. Van Brakel en Dijksterhuis zijn dan ook zeer verknocht aan goede communicatie met hun zuidelijke partners.

Een eerste toenaderingsmoment tussen Nederlandse groepen was volgens Dijksterhuis (zelf

De Novib en haar partners draaien nog wat heen om het vraagstuk van de overconsumptie

De stap van schoon naar duurzaam was bij Milieudefensie vooral te danken aan de buitenlandse partners

oud-milieu-activist) de actie Honger Hoeft Niet, medio jaren '80. Een internationale mijlpaal was het rapport Our Common Future van de VN-commissie Brundtland, die in het begrip 'duurzame ontwikkeling' het spanningsveld blootlegde tussen overconsumptie en gerechtvaardigde ontwikkelingswensen. Oorspronkelijk moest het vage 'duurzame ontwikkeling' slechts de ruzies sussen tussen groengemutste noordelijke VN-leden en groeigezinde zuidelijke politici. Intussen leidt het begrip tot veelbelovende scenario's. Onder andere in Noorwegen en Duitsland zijn rapporten in de maak volgens het model van Nederland Duurzaam.

Milieu-analyses

Een gesloten groen Noord/Zuid front is er nog niet. Zo draaien Novib en haar partners nog wat heen om de hete brij van het overconsumptievraagstuk, ook al geldt milieu voor Novib al acht jaar als speerpunt. Wel kent Nederland inmiddels een Platform voor Duurzame Ontwikkeling met groeperingen van velerlei pluimage. Regelmatig is het over en weer stuivertje wisselen van medewerkers, hetgeen de discussie alleen maar ten goede komt. Dijksterhuis: 'Het is belangrijk om je argumenten steeds op elkaar uit te testen.' In

de Novib cadeau-catalogus wordt meer op het milieugehalte van produkten gelet. Omgekeerd gaat de WNF-catalogus aandacht schenken aan 'eerlijke handel'. Sinds kort bezit ook het WNF met Carel Drijver een medewerker ontwikkelingsamenwerking, die eveneens ziet 'dat juist de signalen van vissers en boeren in het Zuiden de samenwerking met ontwikkelingswerkers stimuleerden.'

Wil die broze liefde niet verzanden, dan zijn echter vooral koele beleidscijfers nodig. Over plaatselijke en wereldwijde milieugevolgen van beleid, produkten en vervoer, maar ook over de economische voor- en nadelen op korte en lange termijn. De SNV heeft daarom een strategische milieunota opgesteld. Daarin zet milieuman Albert Heringa de achtergronden van SNV's nieuwe milieu-betrokkenheid op een rij. Niet iedereen bij SNV is al overtuigd, erkent Heringa grif. Toch heeft SNV een Econet-newsletter voor de partners. En een rasechte doorbraak is dat de organisatie bij elk nieuw project eerst een omvattende milieu-effect studie bepleit. Lukt dat, dan is SNV het peloton ver vooruit en zal het niet bij dat feestje in Zina blijven.

Solomon western islands fair trade

10

De bossen op de Solomon Eilanden horen tot de laatste tropische regenwouden, maar worden in hoog tempo gekapt door grote, vooral Aziatische houtkapmaatschappijen. Sinds eind jaren tachtig is het aantal houtkapbedrijven toegenomen. Als het zo doorgaat, is binnen tien jaar het oerwoud verdwenen.

OTTO KOEDIJK

Om het regenwoud te beschermen en het inkomen vangende bewoners veilig te stellen is het Swift-project opgezet, Solomon Western Islands Fair Trade. Swift, zo stelt de folder, is het antwoord van de lokale bevolking op de vernietigende activiteiten van houtkapmaatschappijen en produceert hout dat op een duurzame en sociaal verantwoorde wijze geproduceerd is. Jaap Schep stond als coördinator aan de wieg van Swift.

Jaap Schep werd tijdens zijn studie politicologie en ontwikkelingseconomie een soort project ontwikkelaar; hij hield zich bezig met restauratie van monumenten in Amsterdam. 'Bijna een

yup', zoals hij het zelf zegt. Maar het overvloedig goed te hebben in een wereld vol onrecht, dat zat hem niet lekker. Dat we woekerwinsten maken bijvoorbeeld met hout dat praktisch gestolen wordt uit de tropen!

Na zijn afstuderen ging Schep als ontwikkelings-econoom werken bij de interkerkelijke organisatie voor ontwikkelingssamenwerking ICCO. Hij hield zich bezig met urbanisatie in Zuidoost-Azië en verdiepte zich in de invloed van maatschappelijke, niet-gouvernementele organisaties op de ontwikkeling van de economie. Voor ICCO reisde hij naar Indonesië, Maleisië, Papua-Nieuw Guinea en enkele eilanden in de Stille

Oceaan. In 1987 maakte Jaap een reis door Borneo waar houtkappers in rap tempo kaalslag pleegden.

Trade, not aid

In het begin van dit decennium vroeg de Bisschop van de United Church van de Solomon Eilanden Jaap Schep om ontwikkelingsprojecten in de gemeenschappen op de eilanden te evalueren. Jaap ging met zijn vrouw en hun twee zonen voor drie jaar naar de Solomon Eilanden. Veel projecten die Jaap bezocht liepen niet goed. De ideeën sloten niet aan bij de situatie ter plekke en de deskundigheid ontbrak vaak. Over één mogelijkheid voor inkomenszekerheid oordeelde Jaap gunstig: houtoogst. Veel dorpe-lingen konden en wilden hout zagen. Alleen aan infrastructuur voor de handel ontbrak het. Sinds de Tweede Wereldoorlog kapt Unilever hout op de toen nog Britse Solomon Eilanden. Maar na een aantal conflicten met plaatselijke bevolking en negatieve publiciteit ruimde de multinational het veld in het begin van de jaren tachtig. Aan het eind van de jaren tachtig duiken door de wol geverfde Indonesische, Maleise, Koreaanse en Australische houtkapmaatschappijen op de laatste resten tropisch regenwoud van de regio. Kapconcessies worden na een feestmaal in een dorp voor een fooi verworven.

Op advies van Jaap Schep kwam de United Church in het voorjaar van 1994 met het alternatief voor de verkoop van kapconcessies aan houtkapondernemingen: Swift, Solomon Western Islands Fair Trade. Binnen een jaar doen al meer dan tweehonderd lokale groepen mee aan het project om op duurzame en sociaal verantwoorde wijze hout te oogsten.

Strijd

Onlangs kwam Jaap Schep met zijn gezin terug van de Solomon Eilanden. Hij houdt zich nu bezig met de introductie van Swift-hout. Het creëren van een eigen kanaal gaat niet helemaal van een leien dakje. Het afstemmen van vraag en aanbod is lastig, omdat (eindelijk?) bij het bepalen van de soorten en maten meer wordt gekeken

naar de mogelijkheden en beperkingen van het bos en de zagers in het bos dan naar de gewenste hoeveelheid maten van deurposten in Nederland. De vraag is of de belangen van de houtproducenten overeenkomen met de belangen van de instanties hier, die de criteria van een keurmerk voor duurzaam geproduceerd hout zullen bepalen. Daarover is de strijd tussen houthandel, overheid en milieubeweging overigens nog lang niet gestreden. Inmiddels is al meer dan duizend kubieke meter Swift-hout, waaronder merbau en rozenhout, Nederland ingevoerd.

Jaap Schep tel. 05756 - 4754. SWIFT HOUT b.v., Postbus 89, 6950 AB, Dieren, tel. 08330 - 14364

FOTO: GOOS VAN DER VEEN

'Multatuli Travel:

De toeristenstroom kun je niet keren, leid hem dan maar in goede banen'

Hoe verantwoord is het om voor veertien dagen naar Azië of Antarctica te vliegen? Wordt het al beter als we duurzaam reizen? Twee kenners discussiëren er over. De één is Ruud Klep, werkzaam bij Multatuli Travel, een organisatie die in Thailand en Indonesië opereert en rekening houdt met lokale bevolking en milieu. Zijn opponent is Bouwe Taverne, senior adviseur bij de SME MilieuAdviseurs.

HELÈNE KLEIJBURG

Voorafgaand aan de discussie, in de hal van de Utrechtse SME MilieuAdviseurs, moet ik tegenover Ruud Klep bekennen dat de reislustigheid bij medewerkers van De Kleine Aarde niet minder is dan elders. Er wordt ook wel eens gevlogen binnen de milieu-organisatie. Klep hoort het lachend aan. Hij weet, als medewerker van een reisorganisatie, dat veel mensen vliegen, ongeacht hun achtergrond. Dat hoeft niet altijd negatief te zijn voor het milieu, vindt Bouwe Taverne (SME) even later: 'Toerisme is een goede tak van economische bedrijvigheid voor arme landen. Costa Rica is daar een goed voorbeeld van. Het land doet veel aan eco-toerisme. Dat kan natuurlijk alleen maar omdat energie zo goedkoop is, want bijna de enige manier om in Costa Rica te komen is het vliegtuig te nemen. Maar door het toerisme is het mogelijk de oorspronkelijke wouden te behouden in plaats van, zoals in buurlanden gebeurt, ze te slopen.'

'De keerzijde van dat verhaal is - extreem gezegd - dat Schiphol moet worden uitgebreid. Voor Nederland is toerisme een hele belangrijke drijfveer voor de uitbreiding van Schiphol. Rond de veertig procent van al het vliegverkeer is toe te schrijven aan reizen, schat ik.'

Ruud Klep: 'En er staat ons nog een enorme toename in de toeristische sector te wachten. Begin volgende eeuw zal toerisme de belangrijkste bron van inkomsten zijn over de hele wereld. Multatuli Travel heeft het uitgangspunt: de vloed kun je niet keren. Leid hem dan maar in goede banen.'

Taverne: 'In de praktijk blijkt dat het toerisme dat zich op de specialistische markt begeeft, zoals natuurreizen, vaak de wegberijders zijn van het massatoerisme. Nu kun je misschien nog waarmaken dat vliegen op Antarctica verantwoord is omdat je kleinschalig de lokale bevolking steunt. Over een tijdje is dat niet meer zo, omdat dan de paden al zo begaanbaar gemaakt zijn. Vroeger waren er maar een paar mensen die in Thailand de bossen van Chang Mai introkken. Nu zijn het horden.'

Klep: 'Met onze reizen naar Indonesië blijven wij toch wel binnen de vaak bewandelde paden. Jakarta, de Borobudur, dat zijn plekken waar een hoop mensen komen. We proberen wel een speciale invulling aan dat soort excursies te geven. Door een vuilnisproject te bezoeken of bij de lokale bevolking te slapen.'

# of een derde kind?

siemet Bouwe Taverne (SME Milieuadviseurs)

Taverne: 'Ik heb wel mijn twijfels bij reizen die georganiseerd worden om ter plaats de natuur te beschermen. Een stelletje gringo's die hekken rondom zeeschildpadden slaat. Daarvan denk ik: moet dat nou? Zijn er geen andere manieren, die misschien niets met toerisme te maken hebben, die veel effectiever zijn?'

Klep: 'Over de plaatselijke bevolking wordt vaak met grote stappen heen gewalst. Bijna nooit wordt gevraagd wat ze vinden van al die toeristen. Multatuli doet dat principieel wel. We werken samen met lokale ontwikkelingsorganisaties. Zij leggen de contacten met de lokale bevolking. Het gebeurt dat we op aanraden van lokale organisaties bepaalde plekken niet bezoeken.'

Taverne: 'De grote touroperators hebben dit soort overwegingen ook wel. TUI, de grootste van Europa, mijdt gebieden waar de bescherming van de zeeschildpad niet adequaat is georganiseerd. Dat zijn goede stappen. De ANVR, de branche-organisatie, beleidt met de mond het standpunt dat touroperators verantwoordelijkheid hebben voor de opvang van het toerisme. Als er voor ecosystemen te grote problemen ontstaan, onderkent men - vanuit welbegrepen eigenbelang - dat men daar iets aan moet doen. Er zou een gedragscode gehanteerd moeten worden in de reiswereld, waarin voorwaarden worden gesteld op het gebied van ecologie, sociale verhoudingen en behoud van cultuur.'

Klep: 'Er zijn niet veel reisorganisaties die werken als Multatuli. De meeste kiezen voor kwalitatief goede en grote hotels. Wat niet wil zeggen dat je geen verantwoorde reis zou kunnen organiseren zonder luxe hotels. Maar we zouden er naartoe moeten dat grote organisaties overleggen met de plaatselijke bevolking. Een keurmerk zou nog beter zijn. In de praktijk is dat niet haalbaar vanwege de onmogelijkheid van controle.'

Duurzaam reizen helpt misschien bij de ontwikkeling van de lokale bevolking, maar de vervuiling met vliegkilometers weegt daar toch niet tegenop. Moeten we eigenlijk niet zeggen: blijf maar liever thuis?

Taverne: 'Het heeft geen zin om tegen mensen te zeggen dat ze niet meer mogen vliegen. Mensen gaan toch wel. De fout zit 'm niet daarin. De fout zit 'm wel bij de prijs van energie. Zolang er niet een reële berekening is van de prijs van energie heeft het niet zo bar

'Wat doen mensen als ze niet meer vliegen? Misschien kopen ze een tweede auto of komt er een derde kind. Dat kost ook energie'

veel zin om heil te verwachten van mentaliteitsverandering. Natuurlijk moet je bewuster met vliegen omgaan. Ik bedoel, ik vlieg ook af en toe, maar niet als het niet strikt nodig is.'

'De vraag is ook wat mensen doen als we met z'n allen in Nederland blijven. Er blijft gewoon geld over. Misschien wordt dat geld besteed aan een tweede auto of een derde kind. Dat kost ook weer energie. De vraag is hoe die energiebalans eruit ziet. Is vliegen inderdaad slechter voor het milieu dan dat derde kind? Dat is een lastige discussie. Focus je op één aspect, dan duikt ergens anders het volgende probleem op. Dat opgeheven vingertje is discutabel.'

'Ik stoort me wel aan het feit dat het zo gemakkelijk is om ver te vliegen. Aan een kant is het hartstikke fijn dat het kan, aan de andere kant is het ook vervelend dat zoveel mensen dat niet kunnen. Hoe eerder we in de richting van een andere energievoorziening gaan, hoe beter het is.'

Klep: 'Waaan als mensen tien dagen in de zon op Isla Margerita gaan liggen. Dat kun je ook in Spanje doen. Maar ik ga niet op de stoel van die mensen zitten. Als mensen het willen en het is betaalbaar, dan gebeurt het toch wel.'

'Waarom moet ik rotzooi van Nederlanders opruimen?'

FOTO: MICHEL ROBLES

MICHEL ROBLES

In Nederland dienen de eerste allochtone EcoTeams zich aan. Engelstalige in Den Haag en Turkse in Eindhoven. Als het aan initiatiefneemster Lütfiye Trachsel ligt, komt er ook in Istanbul een EcoTeam-meldpunt.

Op deze hete dag vallen in de groene Eindhovense wijk Stratum de blaadjes verschrompeld van de bomen. Een merel heeft hijgend post gevat bij een tuinfontein. Onder het lover van een hoge bomenrij woont de familie Trachsel, bedenkers van Neerlands eerste Turkse EcoTeam.

EcoTeams zijn groepjes kennissen die elkaar helpen hun huishouden milieusparender in te richten. Dat gebeurt aan de hand van een werkboek met daarin de thema's afval, gas, elektriciteit, water, vervoer en consumptie. De organisatie Global Action Plan (GAP), in ons land zetelend in Den Haag, bestiert het internationale programma. Er hebben inmiddels 476 Teams gedraaid.

Ook migranten krijgen belangstelling. In Den Haag loopt een Engelstalig team met mensen uit verschillende landen. De oprichting van twee Turkse teams in Eindhoven is te danken aan Lütfiye Akçakal, die in 1993 naar Nederland kwam voor haar huwelijk met André Trachsel.

Open praten

De Trachsels ontvangen me gezellig: Glaasje cola? Nou graag! 'In Turkije was ik al sinds mijn tienertijd bezig met zaken als vrede, mensenrechten en milieu', vertelt Lütfiye (34). 'Via het opbouwwerk in Eindhoven ontdekte ik het EcoTeam-werkboek. Dat heb ik vertaald in het Turks en aangepast voor de Turkse gemeenschap. Dat was nodig, want veel Turken in Nederland komen uit arme, conservatieve bergdorpen. Vaak spreken pas hun kleinkinderen Nederlands. En over milieu denken ze zelden na. Geld verdienen voor hun familie en een huis in Turkije, dat is wat de meesten hier bezighoudt.' Na een lezing samen met GAP voor allochtone vrouwen in haar buurthuis, kon Lütfiye niettemin zes Turkse dames voor haar team inschrijven. Twee ervan - Gönül Nur (leeftijd? Oei, nou vooruit: 38) en Dilek Cengiz (giechel: 30) - heeft ze bereid gevonden om de verslaggever (eerlijk is eerlijk: 41) over hun ervaringen te vertellen. Dat is bijzonder, want openlijk over privé-zaken

praten is in Turkije niet gewoon. Dat vormt een grote barrière om in een EcoTeam te gaan zitten, waar je immers aldoor elkaars huishouden onder de loupe neemt.

'Eerst wilde ik helemaal niet', erkent Dilek Cengiz met een Vlaams-Brabants accent. 'Ik dacht: waarom moet ik de rotzooi van de Nederlanders opruimen?' Ze vertelt van alle afval en hondepoep in het bosje naast haar huis. Van de muggen en vliegen die ze daardoor in huis krijgt. En hoe de buurt de politie erbij haalde, toen haar man in wanhoop de struiken opruimde. 'Maar toen ook anderen in het team stapten, leek het me toch wel leuk. Na jaren productiewerk bij Philips had ik behoefte om eens nieuwe mensen te leren kennen. Bovendien viel er geld mee te besparen.'

2000 gulden

Ook voor Gönül Nur was geld een belangrijk motief. Beiden hebben geen klagen over het effect. EcoTeams houden nauwgezet bij wat ze aan milieuwinst boeken. Met de vaak forse, maar toch al zuinige Turkse gezinnen kunnen kleine beetjes per persoon uiteindelijk aardig aantikken. Zo gooit de gemiddelde Nederlander per jaar 314 kilo troep weg, de Turkse EcoTeam-leden 40 kilo. Het gas- en elektriciteits-verbruik in dit team ligt rond de helft van het Nederlandse persoons-gemiddelde. Nur: 'Vroeger moest ik elk jaar zo'n 250 gulden bijbetalen. Nu krijg ik 47 gulden terug.' De Trachsels besparen zelfs rond de 2000 gulden.

Er zijn contacten met het jonge Turkse milieuministerie. Ook in Istanbul moet een EcoTeam-meldpunt komen. 'Hoewel op straat minder afval ligt dan hier, heeft Turkije grote milieuproblemen', aldus de Teamleden. Steden en bedrijven lozen hun water ongezuiverd in rivieren. Het wereldberoemde vogelreservaat Kus Cenneti verdroogt en raakt vervuild. EcoTeams kunnen het milieubewustzijn aanwakkeren.'

Lütfiye wil samenwerken met grote Turkse milieu-organisaties als Özel gevre Kurumu (de onafhankelijke milieu-stichting), of SOS, Platform van Vrijwillige Milieustichtingen. Iedereen vindt het idee geweldig. Maar eerst zijn de Trachsels driftig naar geld op zoek.

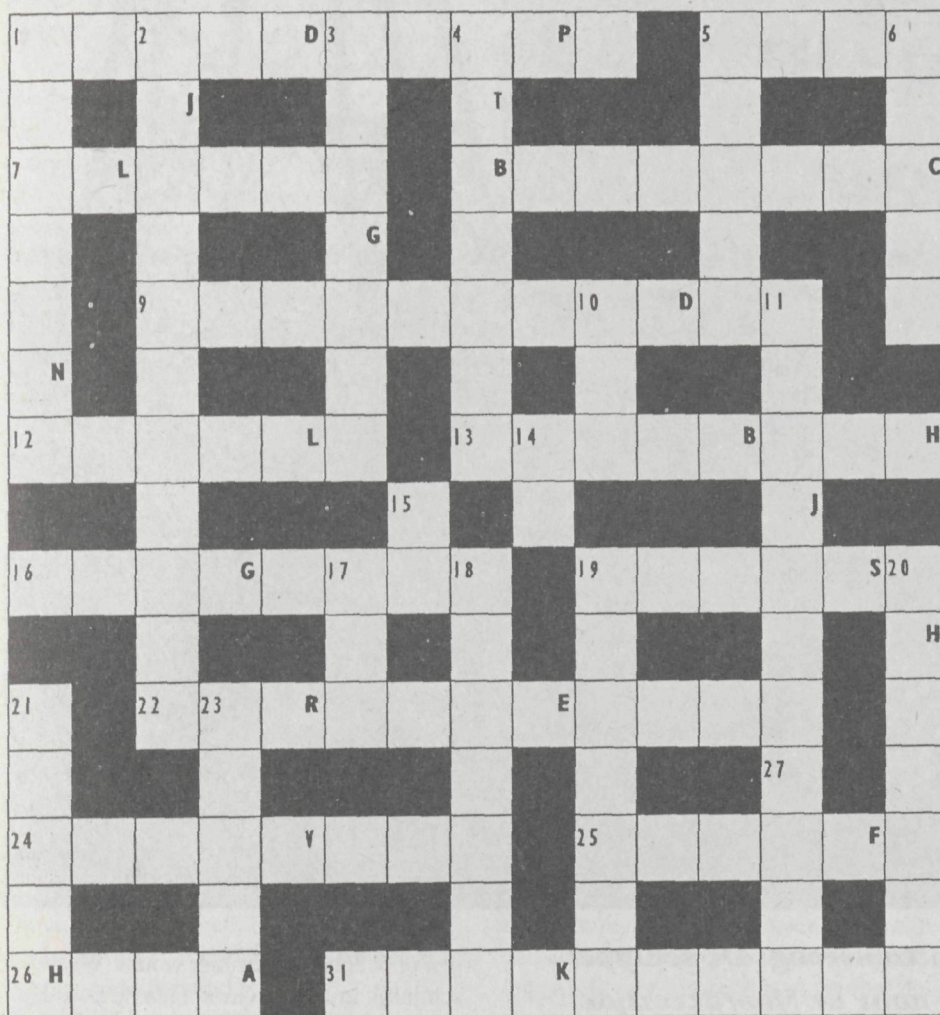
Ecocrypto

God in Frankrijk

Het leven van een donateur lijkt soms op dat van een martelaar. Geef een paar jaar wat geld aan een idealistische organisatie met een visie op het milieu en u zult merken wat ik bedoel. uw zwager, bridgepartner of buurvrouw blijkt ineens niet meer zo aardig als u dacht. U wordt zelfs ter verantwoording geroepen voor uw daden.

Wilde u deze zomer ook op vakantie naar Frankrijk? Hoeveel schijnheiligen (die zelf toevallig een andere bestemming hadden uitgekozen) kruisten uw weg? Hopelijk bent u gewoon gegaan. Of u hebt ze het beste antwoord gegeven dat denkbaar was: dat u al jaren naar Frankrijk gaat, al sinds de Mei-revolutie in 1968. Een alternatief was geweest: Ja, en ik kom nooit meer terug! In feite komt het erop neer dat u dus voorkomt dat u aan een of andere druilloor rekenschap moet afleggen. U doet nu eenmaal waar u zin in heeft. Wat u uitvreet gaat helemaal niemand iets aan, laat staan uw zwager of buurvrouw.

Leven als God in Frankrijk, sinds mijn eigen vakantie weet ik overigens pas wat dat is. Een oude, opgeknapte boerderij in de Haute-Loire met een zwembad, een satelietschotel op het dak, wat kippen, een konijn, elke avond een fles rosé op tafel en een sportieve auto voor de deur om in een leuk pittoresk dorpje boodschappen te kunnen doen in een knus winkeltje waar ze je nog helpen om de boodschappentas goed in te pakken. Vrouw- of manlief werkt een paar dagen per week en zelf doe je wat je leuk vindt: jam maken, stapelmuurtje bouwen, eieren rapen, zwemwater versen, in de zon liggen, neuspeuteren, beetje kokkerellen, glaasje wijn drinken en les zeven van de cursus 'Spelen op de saxofoon in 14 lessen' doornemen. Je hebt elke dag het gevoel dat alles kan en mag. De vraag waaraan je dat alles te danken hebt, is totaal irrelevant. Bovendien kun je zonder scrupules donateur zijn van een Nederlandse, Franse of Kroatische organisatie met een visie op het milieu.

Horizontaal

1 Je breekt je hoofd over deze zogenaamde boosheid (10)
5 Kijk bij het gescheiden afval (4) 7 Deze gronden vernielen (6) 8 Deze saneringsactie is een zwaar gevecht (8)
9 Golf in nachtclub (?) los (11) 12 Gast u niet graag (6)
13 Zot, gij zijt de geschoonde (8) 16 Dump 'n mop in het toilet (8) 19 Mannelijke eters (6) 22 Zendt onvangers vanwege vraag (11) 24 Verlopen schoonheid wordt weggestuurd (8) 25 Het instrument speelt niet (6) 26 Schone jongen (4) 27 Straling van een zogenaamde lichtbron (10)

Verticaal

1 Technisch onderlegd in de kunst van de slechte smaak op het recreatieterrein (7) 2 Metaal bij het eten zorgt voor een solide toestroom? (11) 3 Vervuilde rond verknippte tenten (7) 4 Het natuurlijke proces van een wandelstok (7)
5 Genoeg schors van prima kwaliteit (5) 6 Bol van een koepoot (5) 10 Klop af en eet (3) 11 Kenmerkend leeg in de oudheid en snal afwijkend (11) 14 Landbouwgrond met boom (2) 15 Niet ver achter (2)
17 Inferieur bolgewas geeft gedonder (3) 18 Tijd waarnemen maakt drinkgeluiden (7) 19 Voldragen van rijm voorziene (7) 20 Zien en vervolgens aarden (7)
21 Handelaar in varkensvoer (5) 23 Bedrijven worden opgemaaft (5)

Prijzen

De letters a t/m s. in de rechterbovenhoek vormen de oplossing. Zend de oplossing naar: Redactie De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel, en u dingt mee naar een van de drie prijzen. De hoofdprijswinnaar krijgt een uitgave van De Kleine Aarde ter waarde van maximaal f 30,-. Verder zijn er twee troostprijzen: een boekje uit de serie Ecologische Alternatieven.

Oplossingen kunnen niet telefonisch worden doorgegeven. Noch kan er gecorrespondeerd worden over de uitkomst.

Zomernummer

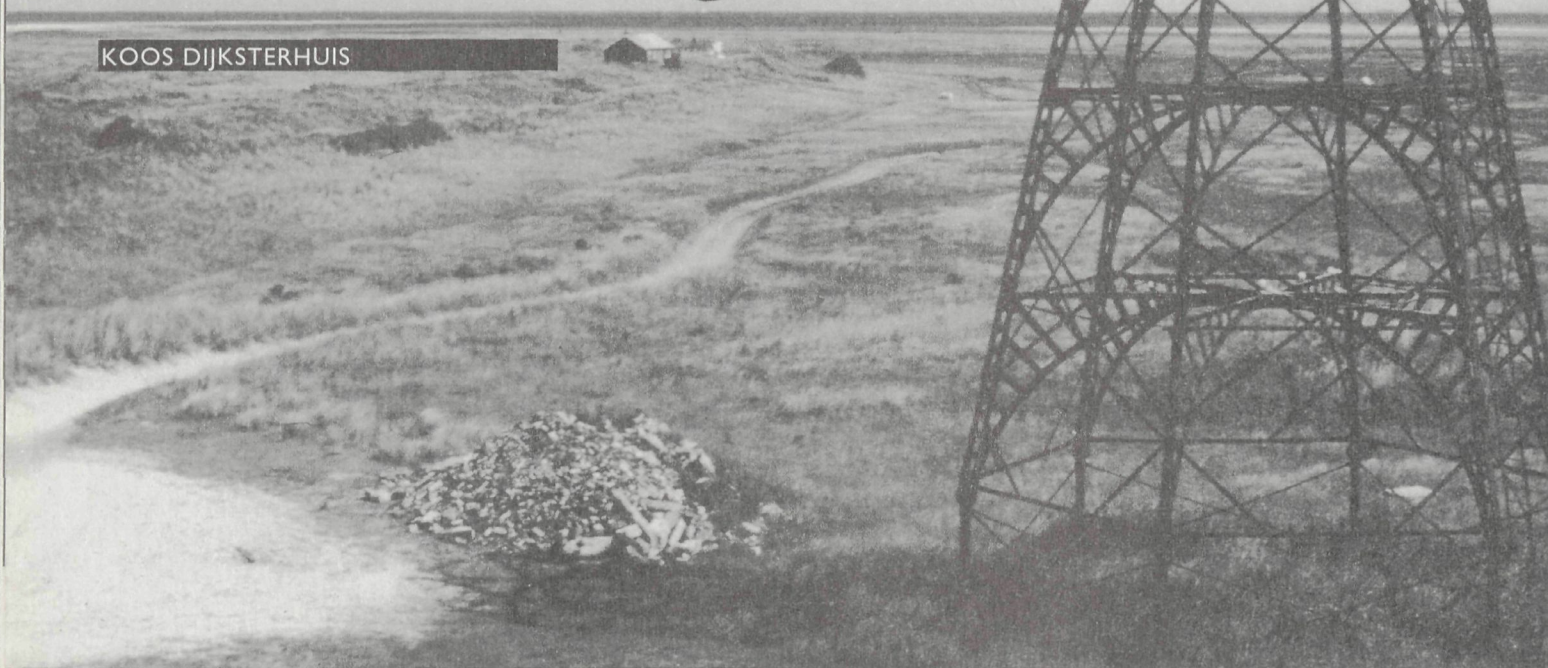
De uitkomst in het Zomernummer: blauwdruk voor overerven. Hor: 1.bronstroep; 6.brio; 8.evenzo; 9.ereschot; 10.middels; 11.tm; 15.stomer; 17.nazetten; 20.kattebak; 22.omelet; 24.rij; 26.heilbot; 28.tekening; 29.lawaai; 30.kras; 31.eindnummer. Vert: 1.brekers; 2.oven; 3.toonder; 4.oreven; 5.poets; 6.bocht; 7.ontgaan; 12.motels; 13.botter; 14.leem; 16.enen; 18.as; 19.ra; 20.kapstok; 21.kringen; 22.opbalen; 23.tuinier; 25.iijzers; 26.heide; 27.raam.

Winnaars van de Ecocrypto in het Zomernummer (nr.93): N.A. Wolters, Engwierum (hoofdprijs); W. Killestip-Clauwi, Woerden, P. Merkele, Ede (troostprijzen).

Een weekje op Rottumeroog

KOOS DIJKSTERHUIS

FOTOS: KEES DE RIJK

16 — ***Op de ebstroom varen we naar Rottumeroog. De schipper manoeuvreert om het eiland heen naar de Noordzezijde, waar hij mij, de post en nieuwe voorraad met de supersnelle Zodiac op het strand afzet. Nu ik de boot niet langer hoor, valt het gekrijs van zilvermeeuwen en het geruis van de branding op. Ik houd eilandwacht Kees een weekje gezelschap.***

maandag 3 juli

Als je door het keukenraam van ons huisje kijkt, zie je in het gele helmgras een donkergroene plek, waar een verlepte fluitekruid groeit. 'Daar komt de afvoer uit', verklaart Kees, 'het is er nat en voedselrijk. Afwasmiddel, hè.' Vanuit de woonkamer kun je kwelder, wad en vrijwel het hele strand overzien. Er staat een telescoop en als ik een rondje kijk, tel ik honderdzestig zeehonden.

'Er zitten er zo'n driehonderd,' vertelt Kees.

Op de wonderlijke, ijzeren sculptuur die op Rottum staat, ontstak de oude Toxopeus

vroeger vuren. Toen Mees Toxopeus hier woonde, legde hij bij een zoetwaterbron in het duingebied een tuin aan. Die tuin is er nog; er zitten rugstreeppadden en er bloeien orchideeën. Een merel vliegt op en in een vlierstruik ritselt een turkse tortel. Een torenvalk passeert, wat ongewoon is hier, getuige Kees' enthousiasme. Wonderlijk, zo'n poel midden in de zoute uitgestrektheid. De zoete traan van Oog. Zelfs onder een graspol als Rottumeroog zit zoet water.

Op het strand liggen stukken wrakhout, kapotte visnetten, wijnflessen met briefje en veel keukenafval. Een melkpak waar melch op staat. Twee halfvergane lammeren lig-

gen er al zolang Kees hier woont. Waarschijnlijk in Noord-Groningen de kwelder in gescharreld en verdronken bij vloed. Ze zijn ingedroogd door zon en wind en stinken nauwelijks.

Verder ligt er schelpengruis en absurd veel schuim. Dikke lagen bruinig spul dat in vlokken opwaait. Het zijn afgestorven algen. De zee groeit dicht met algen. Algen leven van de rotzooi die wij in zee dumpen, van fosfaten vooral. Ze gebruiken ook zuurstof, waardoor vissen en andere beesten stikken. Bovendien vertroebelen algen het water, zodat roofvissen hun prooi niet meer kunnen zien. Het gaat slecht met de zee. Nergens liggen eierkapsels van de wulk, terwijl voorheen het Noordzeestrand daar altijd mee vol lag. De wulk, een groot slakkenhuis, dreigt uit te sterven omdat de vrouwtjes onvruchtbaar worden van een of ander smerig goedje, waarmee ze schepen insmeren om aangroei van wieren, schelpen en zeepokken te voorkomen.

dinsdag 4 juli

Met hoog water heeft Oog een omtrek van hooguit drie kilometer en ben je zo

rondgelopen. Maar bij eb strekt het eiland zich mijlen uit en ben je uren onderweg. Aan de oostkant wijst Oog met een lange vinger naar het Zuidoosten, het Oosterrif. Strandlopers hollen een hele tijd voor ons uit om dan allemaal tegelijk met een boog om je heen terug te vliegen.

Zilvermeeuwen trappelen om wadpieren naar boven te lokken. Ze houden dat vol tot ze een kuil getrappeld hebben van meer dan een decimeter. Die kuil stroomt vol zodat ze met hun buik in het water komen te staan. Koddige beesten. Koddig?

Vanochtend zaten er een paar achter een kuiken van een soortgenoot aan. De jonge vogel sleepte zich krijsend voort, terwijl zijn familieleden zijn achterlijf opvraten; zijn staart was een bloederig gat.

De bodem van een drooggevalle binnen-zee is bekrast als een schilderij van Mondriaan. Verderop blijkt wie de lijnen trekken: visseruggen steken met hun vin boven het water uit.

'Harders', weet Kees.

Het barst van de eidereenden, scholeksters en meeuwen. Visdieven scheren langs en op een plaat zit een groepje knobbelzwannen. Drie blauwe reigers vliegen over. In de verte zie je overal zwarte stippen. Vaak zijn het zeehonden, nog vaker stukken wrakhout en twee keer blijken het aalscholvers, die met hun vleugels gespreid zitten om ze te drogen. Rare beesten met die lange nek en dat lompe lijf. Bij een krat ligt een dode zeehond.

'Een huiler,' zegt Kees. 'Als een zeehond haar jong een minuut of vijf uit het oog verliest, herkent ze hem niet meer. Het jong wordt weggejaagd en zoekt uiteindelijk beschutting bij alles wat op een moeder lijkt, een krat desnoods.'

Het dier is nog maar net dood; anders hadden de meeuwen wel zijn ogen uitgepikt. De zon staat ergens hoog boven ons. Mijn nek en wangen gloeien. Stom om er geen factor 100 op te smeren. Mijn tong groeit vast aan mijn gehemelte. De duinen van Oog trillen als een luchtspiegeling boven de horizon. Als we na een paar jaar eindelijk thuis zijn, drinken we twee liter sinaappelsap op. We bakken een brood voor morgen, in een oventje dat je op het butagasstel zet.

woensdag 5 juli

Als we in de kolonie in de kwelder jonge meeuwen ringen, scheren de zilvermeeuwen schreeuwerig over onze hoofden. We krijgen vleugelmeppen van een ziedende zilvers. De kuikens kunnen nog net niet

Zilvermeeuw

vliegen, maar zijn verbazend snel en glippen steeds onder onze handen uit. Als ik er één te pakken heb, schijt hij me onder met een krachtige fluim. Het stinkt scherp, maar het kuiken houdt zich verder roerloos. Zo gaat het steeds: je vangt een kuiken en houdt het van je af tot het gescheten heeft. Ze pikken niet. Met een tangetje wring ik het felgekleurde metaal open en schuif ik het om de meeuwepoot. Ik ben bang dat ik per ongeluk in een poot knijp, aarzel en laat de ring tussen het gras vallen. Als ik met één hand zoek, wringt de meeuw zich ineens los en verstopt zich onder overhangend helm. De ouders voeren duikvluchten uit. De volgende ringen gaan makkelijker. De ringen moeten bewijzen dat de zilvers van Oog hun voedsel halen op vuilnisbelten op het vasteland. Hun etensresten doen dat wel vermoeden.

Zilvermeeuwen braken tijdens het broeden onverteerbare delen uit. Er ligt een krans van braaksel om het nest. Normaliter bestaat dat uit mossels, stukjes krabschaal en de pantsers van strandvlooiën. Onze meeuwen voegen daar flarden plastic, kippebotjes, zelfs een conservenblik aan toe. De rotzooi ligt als een zomerdijk om het nest. De zilvermeeuw is een cultuurvolger. Voor 1940 broedde er zelden een zilver in Nederland. Nu zijn er tienduizenden paren. Hun succes is te wijten aan de wegwerpcultuur. Als je de meeuwestand wilt terugdringen, heeft het geen zin om te jagen of eieren te schudden. Alleen het beperken van de afvalberg zou effect kunnen sorteren. Zelfs op Rottum troffen wij grijze vuilniszakken aan, ooit begraven, maar in-

middels allang schoongewaaid en openge-
reten door meeuwen. Wij maken zo weinig
mogelijk afval, verbranden een deel en ge-
ven de rest mee naar de wal.

donderdag 6 juli

Grote consternatie onder de vogels aan de
westkant. Steltlopers en meeuwen vullen
de lucht in zwermen. De vogelwolken ver-
plaatsen zich in westwaartse richting ten
Zuiden van Oog langs. We horen noch zien
een straaljager. Er zal wel een visarend
overvliegen; die trekken nog wel eens
voorbij hier. We turen de zwermen af maar
zien hem niet.

vrijdag 7 juli

Het is eb en de zee is ver weg. Het kost
ons een kwartier om het Zuiderduin te be-
reiken, een kilometer ten zuiden van Oog.
Een scholekster rent weg, onder snerpend
gegil. Het nest is niet meer dan een kuiltje
in het zand, waarin twee bruinegevlekte
eieren liggen. We lopen door en de schol-
ekster hervat het broeden. We werken
uren. In het noorden pakken zich wolken
samen.

'De zon staat al laag', waarschuwt Kees.
'We moeten voor de vloed terug zijn.' De
geul staat blank.
'Kom snel.'

We waden richting Oog. Het snelstromen-
de water kruipt griezelig vlug langs onze
benen omhoog. Het eb-en-vloedverschil is
drie meter en dat moet in minder dan zes
uur tijd overbrugd worden. Een halve me-
ter per uur; samengeperst in zo'n geul mis-
schien wel meer nog.

'Het wordt hier tweeënhalve meter diep',
zegt Kees.

Het water komt tot mijn kruis; een kriebe-
lende sensatie. Zwijgend ploegen we ver-
der. Boven ons torent een onweersbui uit.
Het begint te waaien. Mijn navel gaat te
water. Oppassen voor gaten en kolken. Het
water spat tegen mijn gezicht. Duister en
dreigend ziet het eruit onder de donkere
lucht. Eindelijk, het staat al aan de borst,
zijn we over de helft. Als we druipend aan
land komen, begint het te plenzen.

zondag 9 juli

Afscheid van Rottum. Het strand van
Rottum is pokdalig van de regen. Het stort-
regende tot laat in de avond. Maar nu
breekt het zonnetje door. De Zodiac spuit
naar de Harder. De schipper wil vandaag
patrouilleren. We varen naar
Rottumerplaat, een iets groter en kunstma-
tiger eiland dan Oog, om post te brengen.
We tellen honderden zeehonden. Overal
liggen groepen te zonnen, jonge zeehond-

jes scharrelen rond, hun ouders steken
nieuwsgierig hun kop in de lucht om ons te
bekijken.

'Huiler', constateert de schipper. Op een
zandplaat ligt een groep zeehonden. Een
jong schuifelt rond, maar wordt overal
weggeknauwd. De schipper zet de motor af
en gooit het anker uit. De boot is weldra
omringd door zeehonden, hun besnorde
koppen reikhalzend uit het water gestoken.
De schipper trekt een duikerspak aan. Als
hij te water gaat, veroorzaakt hij de nodige
opschudding. Hij laat zich als een zeehond
dobberen: zwemvliezen en hoofd boven
water. De zeehonden verdringen zich om
hem heen, maar blijven voor de zekerheid
op een meter of tien afstand. Hij strekt zijn
hand naar iets uit. Het is een jonge zee-
hond. Ik hoor de man zeehondgeluiden
maken: 'hoehoehoe'. Het zeehondje is
steeds vlakbij hem en maakt net zulke ge-
luiden. Plotseling haalt de schipper uit, er
spat water op, en dan heeft hij het zee-
hondje vast. Hij zwemt naar de boot en
geeft mij de zeehond aan. De zeehond laat
alle andere dieren qua aaibaarheid ver ach-
ter zich. Mollig lijf, kogelrond koppie en
ogen als schoteltjes. Het dier sabbelt op
mijn vinger.

Chris Zijdeveld, voorzitter van de Nederlandse stuurgroep Lokale Agenda 21 en oud Groene Pluim-winnaar, ontdekte een opmerkelijk initiatief van flatbewoners in het Hongaarse Pecs.

In grote delen van het voormalige oostblok is centraal geregelde stadsverwarming gebruikelijk. In principe is dat een goed systeem. De afval-warmte van elektrische centrales wordt dan immers benut voor de verwarming van gebouwen. De vreugde hierover wordt echter snel getemperd door de vaak niet optimale uitvoering. Zo wordt zelden gemeten hoeveel warmte in elke woning door de bewoners wordt gebruikt. Individuele bewoners hebben dus geen enkel belang bij energiebesparing. Dat is jammer, want uit ervaring weten we dat bij individuele bemetering het gebruik met tientallen procenten omlaag kan gaan.

Toch is het simpelweg aanbrengen van meters niet altijd een oplossing. Vaak zijn de radiatorkranen zo slecht dat de bewoners, door ervaring wijs geworden, daar liever niet aan draaien. Gebruik van de kranen kan tot lekkages leiden of de kranen zijn later niet meer open te krijgen. Als het te warm wordt, zet men daarom liever de ramen open!

In Pecs, in Zuid-Hongarije, wilde een aantal bewoners van een flatgebouw hierin niet berusten. Deze bewoners namen het initiatief tot verbeteringen. Zo werden alle radiatoren in de flat van thermostaten voorzien. Vervolgens werden meters aangebracht. Zij wisten door gemeenschappelijke inkoop van thermostaten de prijs binnen de perken te houden. Toch was het even goed een aanslag op het gezinsinkomen.

Gelukkig leverde het al in het eerste stookseizoen een besparing op van energie en geld. Het energiegebruik voor verwarming van het gehele flatgebouw daalde aanzienlijk. De bewoners hadden dus groot succes met hun initiatief.

Contacten

Het bewonersinitiatief trok de aandacht van het gemeentebestuur en

het energiebedrijf in Pecs. Deze instanties proberen nu te komen tot een Europees project voor kennisuitwisseling. Door gebruik te maken van de ervaring en kennis van andere steden, zouden misschien met relatief geringe middelen verbeteringen aan de flats kunnen worden aangebracht. Pecs heeft contacten gelegd met Newcastle in Engeland en met Schiedam in Nederland. De eerste besprekingen hebben onlangs plaats gevonden er is een goede kans dat er inderdaad een Europees uitwisselingsproject ontstaat. De Hongaren hebben nagedacht over de mogelijkheden om zo veel mogelijk kennis en vaardigheid van de lokale bevolking te benutten. Men wil niet zomaar een plan opstellen ter verbetering van de energie-situ-

atie, om dit daarna door een bouwfirmate laten uitvoeren, maar men probeert een plaatselijk centrum voor de vakopleiding van volwassenen bij de uitvoering te betrekken. Als het enigszins mogelijk is, moet de kennis en ervaring die wordt opgedaan bij de aanpak van het flatgebouw in Pecs ook worden vastgelegd en toegepast bij de verbetering van de vele andere, gelijksoortige gebouwen in de streek. Zo wordt gewerkt aan het opbouwen en uitdragen van vakkennis.

FOTOS: CHRIS ZIJDEVELD

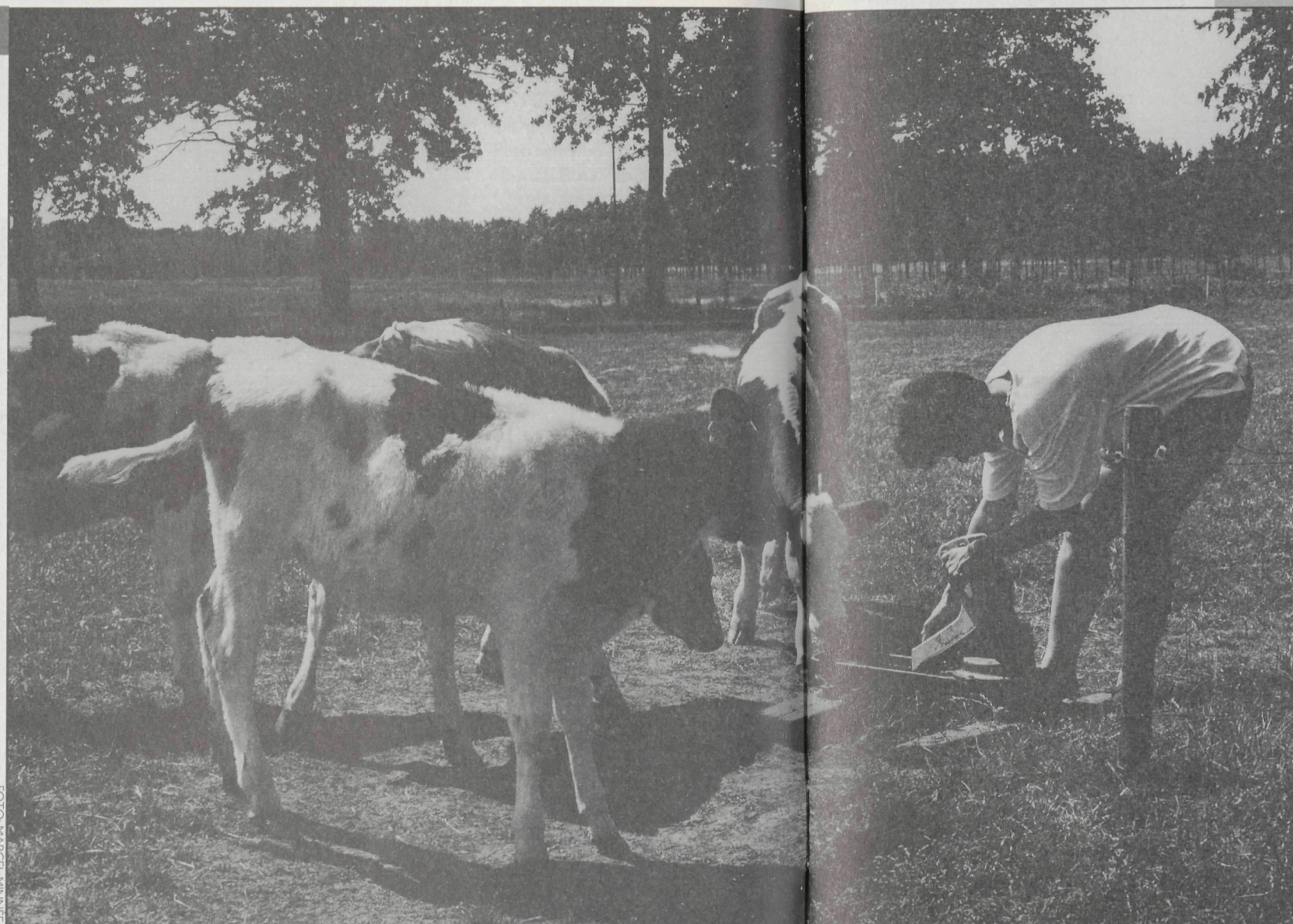

FOTO MARCEL MINNEN

Brabantse boeren op de bio-toer

PETRA SOUWERBREN

Bijna een vijfde deel van de Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven zit in Noord-Brabant. Een sector die niet bekend staat als veranderingsgezind. Maar de tijd is rijp voor nieuwe wind. Zelfs de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond zet zich in voor omschakeling.

Van de 20.537 boerenbedrijven in Noord-Brabant zijn er zestig biologisch. De provincie loopt daarmee achter op de landelijke ontwikkeling, waar het percentage biologische bedrijven ruim een kwart hoger ligt. Overigens bedraagt dit percentage landelijk nog geen halve procent. Sinds vorig jaar krijgt Noord-Brabant geld van de overheid ter stimulering van de biologische landbouw. Het geld wordt aangewend voor bodembeschermingsgebieden en waardevolle cultuurlandschappen. Milieugedeputeerde L.H.J. Verheijen is hoopvol gestemd over de ontwikkelingen in Brabant: 'Het aanbod van bedrijven die willen omschakelen is goed, maar de afzet is vaak een probleem. Traditionele coöpe-

raties hebben geen belangstelling voor biologische zuivel. Desondanks gaan we uit van een groei in de afzet van biologische produkten. In vijf tot zes jaar kan die misschien worden verdubbeld.' Een goede publiciteitscampagne leverde in een half jaar tijd vijftig serieuze belangstellenden op. Vooral in de melkveehouderij en tuinbouw is er veel animo voor omschakeling. Tuinbouwbedrijven krijgen bij omschakeling heel wat problemen. Ze moeten van een gespecialiseerde teelt overschakelen op het telen van meer verschillende produkten in kleinere hoeveelheden. De opbrengst daalt wat, terwijl de kosten voor mechanisering toenemen. In de melkveehouderij is er meestal meer land nodig. Het aantal

koeien per hectare wordt minder en er is ruimte nodig om voedergewassen te verbouwen.

Verder zijn er nogal wat problemen met de afzet van biologisch geteelde produkten. Om de afzet op te krikken, krijgen twee gebieden extra aandacht. Rondom Breda moet de biologische tuinbouw een stimulans krijgen. Ook de verkoop van produkten via de veiling moet een nieuwe impuls krijgen. Uitvoering van het project wacht nog op besluitvorming in het stadsgewest Breda. Rond Udenhout en Helvoirt krijgt de melkveehouderij extra attentie. In Udenhout zit nu al zuivelverwerker De Zwaluw.

Familie Martens wilde bij voorliefde blijven

Johan Martens boert milieuvriendelijk. Hij is biologisch melkveehouder in Biezenmortel en statenlid voor het CDA. Zijn naam valt regelmatig als voorbeeld voor de boeren in het gebied.

De boerderij met de prachtige naam *Hemelrijksche Hoeve* ligt aan de rand van de Loonse en Drunense Duinen. De duingebieden werden in 1990 tot Nationaal Park gebombardeerd. De omgeving van Biezenmortel valt binnen de plannen van Ecologische Hoofdstructuur. Martens is sinds 1993 biologisch melkveehouder. Hij is vooruitstrevend en enthousiast. Een echte bestuurder. Zijn bedrijf van 50 melkkoeien en 25 hectare kon vanwege de Hinderwet en de toegestane ammoniakuitstoot niet verder uitbreiden. In de toekomst zouden de zaken niet meer rendabel zijn, dus zocht de familie Martens naar een alternatief. Sommige boeren in de buurt kozen ervoor elders een bedrijf te beginnen, of gingen de sierheesterteelt in. Maar Gerrie en Johan Martens wilden bij hun eigen vak en voorliefde blijven. Johan: 'Ik boerde altijd al milieubewust. Ik hield een mineralenbalans bij en injecteerde de mest. In 1992 kon zuivelverwerker De

Zwaluw melk van nieuwe biologische boeren gebruiken, dus toen zijn we omschakeld'. Gedurende twee jaar na de omschakeling hadden Johan en Gerrie te maken met lagere opbrengsten. Omschakelingsubsidie kregen zij niet. 'De belangrijkste randvoorwaarden om de stap tot omschakeling te zetten, zijn vergroting van de afzet en motivatie van de boer. Subsidie is maar tijdelijk.' Martens pleit voor een omschakelingsubsidie ter overbrugging van de eerste jaren. Binnenkort wordt zo'n subsidie, die voor plantaardige productie al bestaat, door de Europese Unie ingesteld. In het proefgebied kunnen boeren alleen subsidie krijgen bij het opstellen van omschakelingsplannen. De toekomst van het bedrijf ligt in het leveren van kwalitatief goede produkten. In

samenwerking met De Zwaluw wordt een streekprodukt ontwikkeld: de Ekolander, een kaas die ook in supermarkten moet belanden.'

Vijftien plannen

Omdat het gebied grenst aan het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen, worden tal van natuurbeheerplannen ontwikkeld. Het gebied rond Biezenmortel valt onder maar liefst vijftien plannen. 'Allemaal maken ze hun eigen beleid', zegt Martens. Boeren rond het Nationaal Park richtten daarom het overlegplatform Duinboeren op. Johan Martens is secretaris van de organisatie, waarbij inmiddels zo'n 125 bedrijven zijn aangesloten. 'Het platform gaat de plannen coördineren. We willen niet dat eerst de één beuken gaat planten en de ander later bedenkt dat de vlinder die hij wil een andere boom nodig heeft. Bovendien willen we de flora en fauna laten aansluiten op het erf. De Duinboeren zullen onderhoud aan de landschapselementen plegen.' Op het bedrijf van Martens krijgt natuurbeheer steeds meer aandacht. 'We hebben elk jaar zo'n 25 tot 30 zwaluwnesten op de boerderij. Nadat de stal is gerenoveerd, zullen we een houtsingel planten. Door de omschakeling komen er vanzelf al meer soorten op het bedrijf. De duinboeren beseffen dat de ammoniakuitstoot teruggedrongen moet worden. Tientallen melkvee- en varkensbedrijven zijn al gestopt of verhuisd. Voor melkveehouders bestaat de mogelijkheid om biologisch te boeren. Maar kippen- en varkenshouders zien geen toekomst in biologische landbouw. De normen zijn zo streng, dat zij er nooit aan kunnen voldoen. Hun doel is zich te houden aan verplichte overheidsnormen. Martens denkt dat de biologische landbouw in de verre toekomst tot 25 procent kan groeien, vooral in melkveehouderij en akkerbouw. Maar voorlopig kunnen slechts enkele tientallen bedrijven omschakelen. 'Toch moet je het maximale eruit halen. Hoe meer biologisch, hoe beter'.

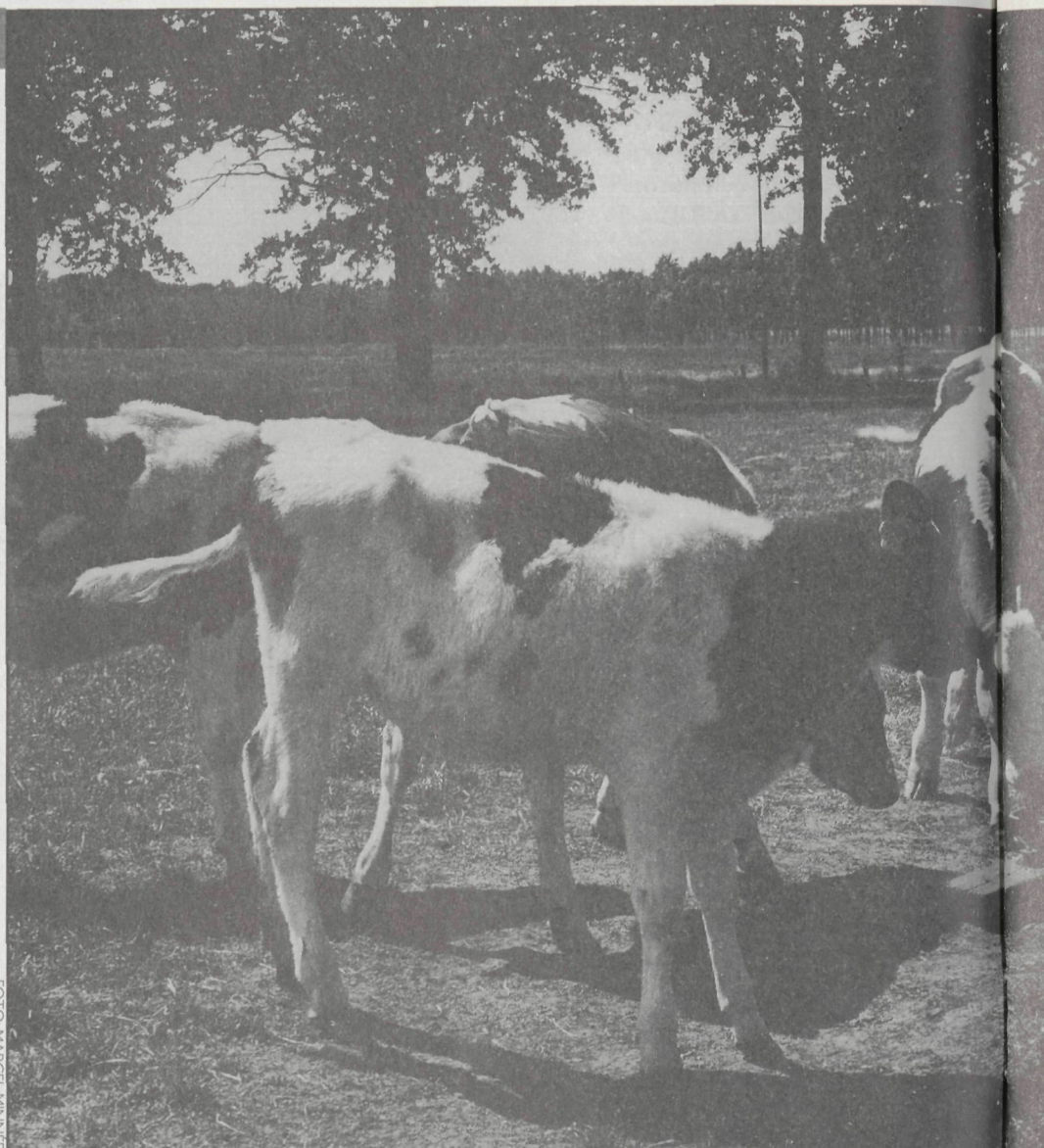

FOTO MARCEL MINNÉ

Brabantse boeren op d

PETRA SOUWERBREN

Bijna een vijfde deel van de Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven zit in Noord-Brabant. Een sector die niet bekend staat als veranderingsgezind. Maar de tijd is rijp voor nieuwe wind. Zelfs de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond zet zich in voor omschakeling.

Van de 20.537 boerenbedrijven in Noord-Brabant zijn er zestig biologisch. De provincie loopt daarmee achter op de landelijke ontwikkeling, waar het percentage biologische bedrijven ruim een kwart hoger ligt. Overigens bedraagt dit percentage landelijk nog geen halve procent.

Sinds vorig jaar krijgt Noord-Brabant geld van de overheid ter stimulering van de biologische landbouw. Het geld wordt aangewend voor bodembeschermingsgebieden en waardevolle cultuurlandschappen. Milieugegedeputeerde L.H.J. Verheijen is hoopvol gestemd over de ontwikkelingen in Brabant: 'Het aanbod van bedrijven die willen omschakelen is goed, maar de afzet is vaak een probleem. Traditionele coöpe-

raties hebben geen belangstelling voor biologische zuivel. Desondanks gaan we uit van een groei in de afzet van biologische producten. In vijf tot zes jaar kan die misschien worden verdubbeld.'

Een goede publiciteitscampagne leverde in een half jaar tijd vijftig serieuze belangstellenden op. Vooral in de melkveehouderij en tuinbouw is er veel animo voor omschakeling.

Tuinbouwbedrijven krijgen bij omschakeling heel wat problemen. Ze moeten van een gespecialiseerde teelt overschakelen op het telen van meer verschillende producten in kleinere hoeveelheden. De opbrengst daalt wat, terwijl de kosten voor mechanisering toenemen. In de melkveehouderij is er meestal meer land nodig. Het aantal

Familie Martens wilde bij voorliefde blijven

Johan Martens boert milieuvriendelijk. Hij is biologisch melkveehouder in Biezenmortel en Statenlid voor het CDA. Zijn naam valt regelmatig als voorbeeld voor de boeren in het gebied.

De boerderij met de prachtige naam *Hemelrijksche Hoeve* ligt aan de rand van de Loonse en Drunense Duinen. De duingebieden werden in 1990 tot Nationaal Park gebombardeerd. De omgeving van Biezenmortel valt binnen de plannen van Ecologische Hoofdstructuur. Martens is sinds 1993 biologisch melkveehouder. Hij is vooruitstrevend en enthousiast. Een echte bestuurder. Zijn bedrijf van 50 melkkoeien en 25 hectare kon vanwege de Hinderwet en de toegestane ammoniakuitstoot niet verder uitbreiden. In de toekomst zouden de zaken niet meer rendabel zijn, dus zocht de familie Martens naar een alternatief. Sommige boeren in de buurt kozen ervoor elders een bedrijf te beginnen, of gingen de sierheesterteelt in. Maar Gerrie en Johan Martens wilden bij hun eigen vak en voorliefde blijven. Johan: 'Ik boerde altijd al milieubewust. Ik hield een mineralenbalans bij en injecteerde de mest. In 1992 kon zuivelverwerker De

Zwaluw met De Zwaluw wordt een streekprodukt ontwikkeld: de Ekolander, een kaas die ook in supermarkten moet belanden.'

Vijftien plannen

Omdat het gebied grenst aan het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen, worden tal van natuurbeheerplannen ontwikkeld. Het gebied rond Biezenmortel valt onder maar liefst vijftien plannen. 'Allemaal maken ze hun eigen beleid', zegt Martens. Boeren rond het Nationaal Park richtten daarom het overlegplatform Duinboeren op. Johan Martens is secretaris van de organisatie, waarbij inmiddels zo'n 125 bedrijven zijn aangesloten. 'Het platform gaat de plannen coördineren. We willen niet dat eerst de één beuken gaat planten en de ander later bedenkt dat de vlinder die hij wil een andere boom nodig heeft. Bovendien willen we de flora en fauna laten aansluiten op het erf. De Duinboeren zullen onderhoud aan de landschapselementen plegen.' Op het bedrijf van Martens krijgt natuurbeheer steeds meer aandacht. 'We hebben elk jaar zo'n 25 tot 30 zwaluwnesten op de boerderij. Nadat de stal is gerenoveerd, zullen we een houtsingel planten. Door de omschakeling komen er vanzelf al meer soorten op het bedrijf.

De duinboeren beseffen dat de ammoniakuitstoot teruggedrongen moet worden. Tientallen melkvee- en varkensbedrijven zijn al gestopt of verhuisd. Voor melkveehouders bestaat de mogelijkheid om biologisch te boeren. Maar kippen- en varkenshouders zien geen toekomst in biologische landbouw. De normen zijn zo streng, dat zij er nooit aan kunnen voldoen. Hun doel is zich te houden aan verplichte overheidsnormen.

Martens denkt dat de biologische landbouw in de verre toekomst tot 25 procent kan groeien, vooral in melkveehoudery en akkerbouw. Maar voorlopig kunnen slechts enkele tientallen bedrijven omschakelen. 'Toch moet je het maximale eruit halen. Hoe meer biologisch, hoe beter'.

sche boeren gebruiken, dus toen zijn we omschakeld'.

Gedurende twee jaar na de omschakeling hadden Johan en Gerrie te maken met lagere opbrengsten. Omschakelingssubsidie kregen zij niet. 'De belangrijkste randvoorwaarden om de stap tot omschakeling te zetten, zijn vergroting van de afzet en motivatie van de boer. Subsidie is maar tijdelijk.' Martens pleit voor een omschakelingssubsidie ter overbrugging van de eerste jaren. Binnenkort wordt zo'n subsidie, die voor plantaardige productie al bestaat, door de Europese Unie ingesteld. In het proefgebied kunnen boeren alleen subsidie krijgen bij het opstellen van omschakelingsplannen.

De toekomst van het bedrijf ligt in het leveren van kwalitatief goede producten. In

p de bio-toer

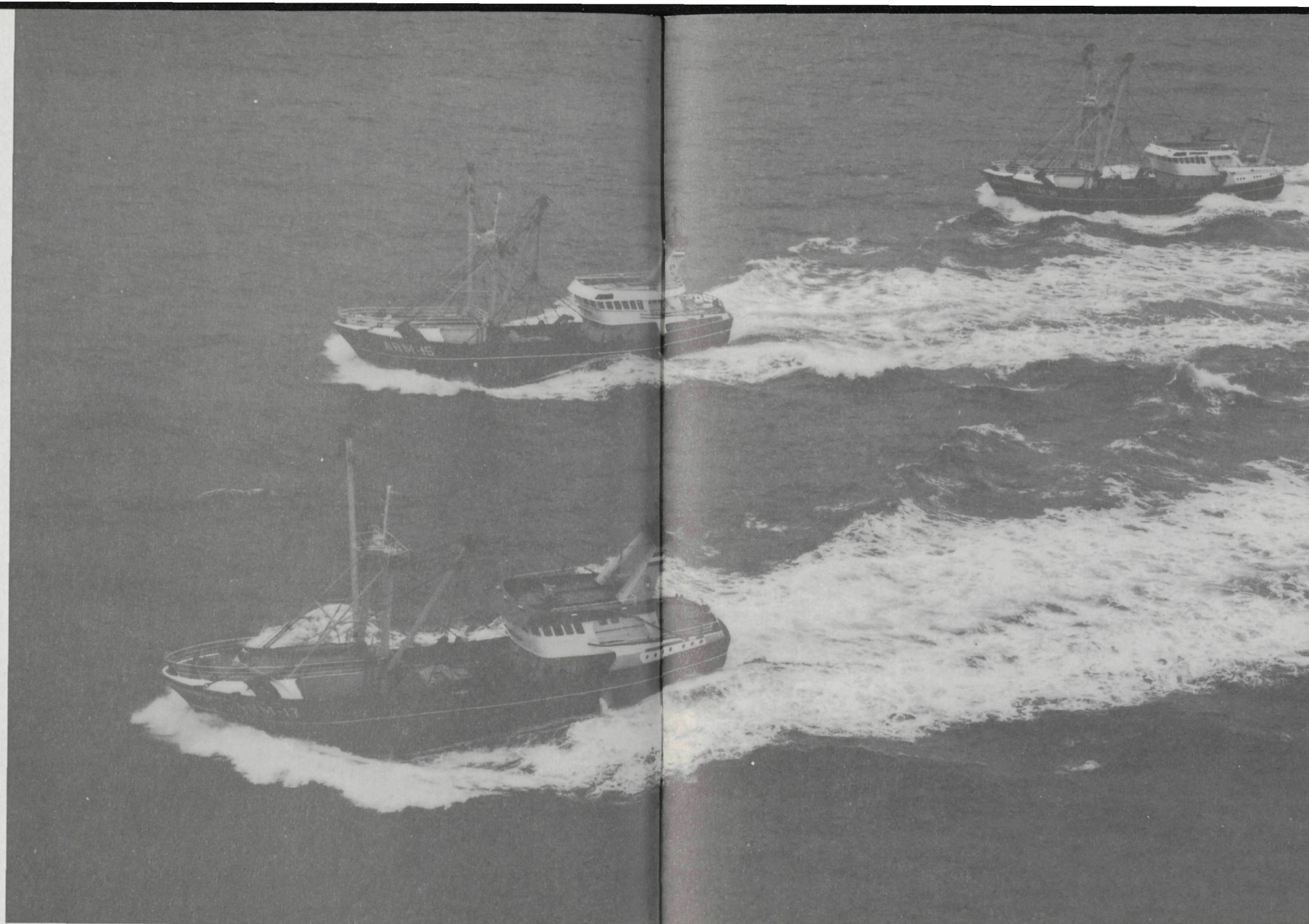
koeien per hectare wordt minder en er is ruimte nodig om voedergewassen te verbouwen.

Verder zijn er nogal wat problemen met de afzet van biologisch geteelde producten. Om de afzet op te krikken, krijgen twee gebieden extra aandacht. Rondom Breda moet de biologische tuinbouw een stimulans krijgen. Ook de verkoop van producten via de veiling moet een nieuwe impuls krijgen. Uitvoering van het project wacht nog op besluitvorming in het stadsgewest Breda. Rond Udenhout en Helvoirt krijgt de melkveehoudery extra attentie. In Udenhout zit nu al zuivelverwerker De Zwaluw.

In de zeventiende eeuw privatiseerde de Britse overheid op grote schaal gemeenschappelijke gronden, de zogenaamde meenten. Boeren en landarbeiders werden verdreven en trokken naar de steden. Tweehonderd jaar later werd deze onteigening gelegitimeerd met de theorie van de 'Tragedie van de Meent'. De landonteigening was, zei men, zo gek nog niet, want het was onverantwoord de veehouders nog langer hun kudden op de meenten te laten hoeden. Zolang alle runderen samen slechts een deel van de gemeenschappelijke weidegrond konden begrazen, was er niets aan de hand. Maar de kudden groeiden en de maximale draagkracht van het land werd bereikt. Nog meer vee zou overbeweiding betekenen. Iedere herder zag dat in, maar tegelijkertijd beseftte hij dat de schade die een extra rund zou aanrichten, door alle herders gedeeld werd, terwijl de opbrengst van dat dier uitsluitend voor hem zou zijn. Meer vee was dus in zijn voordeel. Daarom zouden de herders hun kudden laten groeien en stormden ze tegen beter weten in hun ondergang tegemoet. Om de meent te redden, zei men, was gedwongen privatisering een noodzaak.

Naar: G. Hardin, *The Tragedy of the Commons*, 1990

van Vliet, universitair docent aan de *Erasmus Universiteit*. 'De oorzaak van overbevissing zit hem in de capaciteit van de schepen. Vroeger durfden vissers niet ver uit de kust te varen en boten en hun netten waren klein. Vangen wat je vangen kunt was toen geen probleem. De grote capaciteit van tegenwoordig leidt tot overbevissing. In de jaren zestig kregen vissers subsidie om in enorme schepen te investeren. Als je je beperkt tot een verklaring à la de Tragedie van de Meent, dan zie je oorzaak van het probleem over het hoofd. In plaats van op quota zou het overheidsbeleid gericht moeten zijn op terugdringing van die capaciteit'.

Met de *boomkor*, een sleepnet met kettingen die de zeebodem omploegen, wordt gevestigd op platvissen als schol, bot en tong, die zich in de bodem ingraven. De meeste platvissen worden gevangen voor ze volgroeid zijn, omdat de mazen klein zijn. Toch zal platvis niet zo snel uitsterven, omdat ze solitair en verspreid leeft. Vis die in scholen leeft, is kwetsbaarder; die wordt met sonar opgespoord en met school en al opgevestigd. Dat heeft bijna tot het uitsterven van de Noordzeeharing geleid.

'De kabeljauw', zegt Van Vliets collega Wim Dubbink, 'is er het slechtst aan toe. Toch ligt die voor een prikkie bij de visboer. Daardoor lijkt er een massa vis te zijn, maar dat is schijn. In de Noordzee kom je nauwelijks nog kabeljauw tegen. We importeren kabeljauw. Momenteel overspoelt goedkope vis uit Oost-Europa onze markt, maar in 1994 werd in Europa en op de hele wereld in totaal minder vis gevangen dan het jaar ervoor, hoewel er meer en intensiever gevestigd werd'.

Van Vliet en Dubbink werken als docent en assistent in opleiding bij de vakgroep publiek management. Dat is een vakgroep in oprichting, die zich onder meer bezighoudt met collectieve beheersvraagstukken. De beide wetenschappers houden zich vooral bezig met de Noordzee.

'Om hun vangstquotum te halen,' zegt Van Vliet, 'gaan de vissers met nog grotere netten en nog verder van huis vissen en richten daarvoor zeker zo veel schade aan als wanneer er geen quotum was. De oorzaak van het probleem zit hem in de beschikbare technologie. Wanneer je de platvisstand wilt opkrikken, hebben lichtere motoren of wijdere mazen meer zin dan vangstquota.' Dubbink: 'Daar heb je uiteraard wel een overheid voor nodig. Maar de oorzaak van

De tragedie van de Noordzee

KOOS DIJKSTERHUIS

Het gaat slecht met de vis in de Noordzee. Eén van de oorzaken is overbevissing. Aan de moderne visserijtechnologie kan geen kabeljauw ontsnappen en platvissen worden steeds schaarser. De overheid reageert met vangstquota. Is hier sprake van een Tragedie van de Meent?

Individueel, is de essentie van het concept van de 'Tragedie van de Meent' (zie kader), voelen zich als eenling machteloos tegenover collectieve problemen en zullen altijd hun privébelang voorop stellen. Daarom zijn gemeenschappelijke gebieden als zeeën, (oer)bossen en lucht onvermijdelijk de klos, tenzij de overheid krachtig ingrijpt. Als je collectief bezit als oorzaak van het beheersprobleem beschouwt, is privatisering de logische maatregel. Niemand zal zich opofferen voor het

milieu (gemeenschappelijk belang) en de auto (privébelang) laten staan. De zee is, afgezien van de territoriale wateren, een internationale meent. Enorme fabrieksschepen, uitgerust met sonar, gigantische netten en een grote vriesruimte, varen de wereld rond en halen de oceanen leeg. Over de hele wereld holt de visstand achteruit. In Mauretanië dreigt een zeehondesoort uit te sterven omdat er geen vis meer is. Van alle zeeën zijn Middellandse Zee en Noordzee er wel het beroerdst aan toe.

De Nederlandse regering reageerde in de jaren tachtig met een vorm van privatisering. De vis werd verdeeld; iedere visser kreeg een vangstquotum. De vissers overtreden de regels. Inmiddels is er zo weinig vis over in de Noordzee, dat ondanks intensief vissen de vangstquota niet eens gehaald worden.

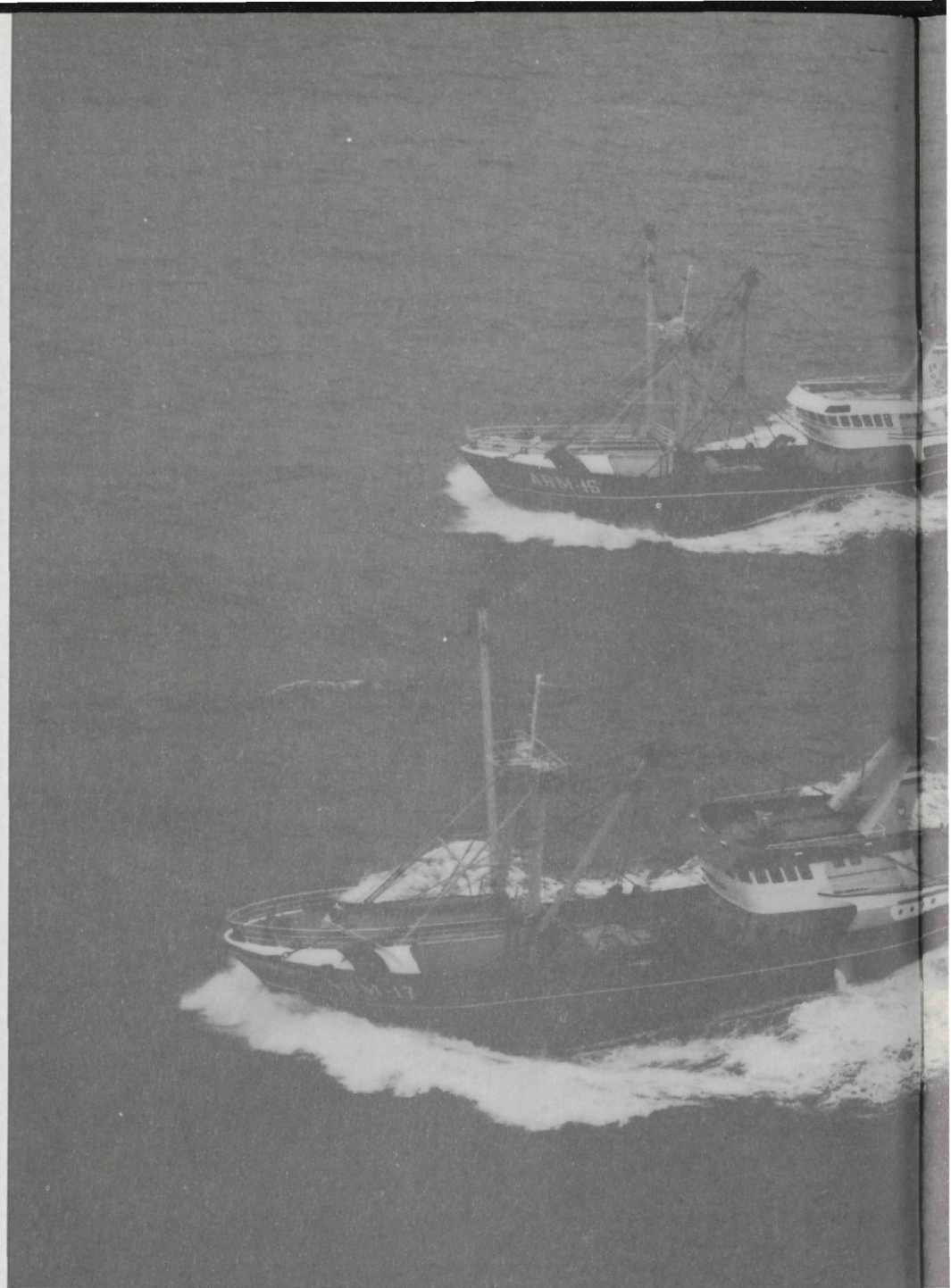
'Het probleem is niet dat individuele vissers geen afspraken kunnen maken', vindt Martijn

VISSERIJ

In de zeventiende eeuw privatiseerde de Britse overheid op grote schaal gemeenschappelijke gronden, de zogenaamde meenten. Boeren en landarbeiders werden verdreven en trokken naar de steden. Tweehonderd jaar later werd deze onteigening gelegitimeerd met de theorie van de 'Tragedie van de Meent'. De landonteigening was, zei men, zo gek nog niet, want het was onverantwoord de veehouders nog langer hun kudden op de meenten te laten hoeden. Zolang alle runderen samen slechts een deel van de gemeenschappelijke weidegrond konden begrazen, was er niets aan de hand. Maar de kudden groeiden en de maximale draagkracht van het land werd bereikt. Nog meer vee zou overbeweiding betekenen. Iedere herder zag dat in, maar tegelijkertijd beseftte hij dat de schade die een extra rund zou aanrichten, door alle herders gedeeld werd, terwijl de opbrengst van dat dier uitsluitend voor hem zou zijn. Meer vee was dus in zijn voordeel. Daarom zouden de herders hun kudden laten groeien en stormden ze tegen beter weten in hun ondergang tegemoet. Om de meent te redden, zei men, was gedwongen privatisering een noodzaak.

Naar: G. Hardin, The Tragedy of the Commons, 1990

22

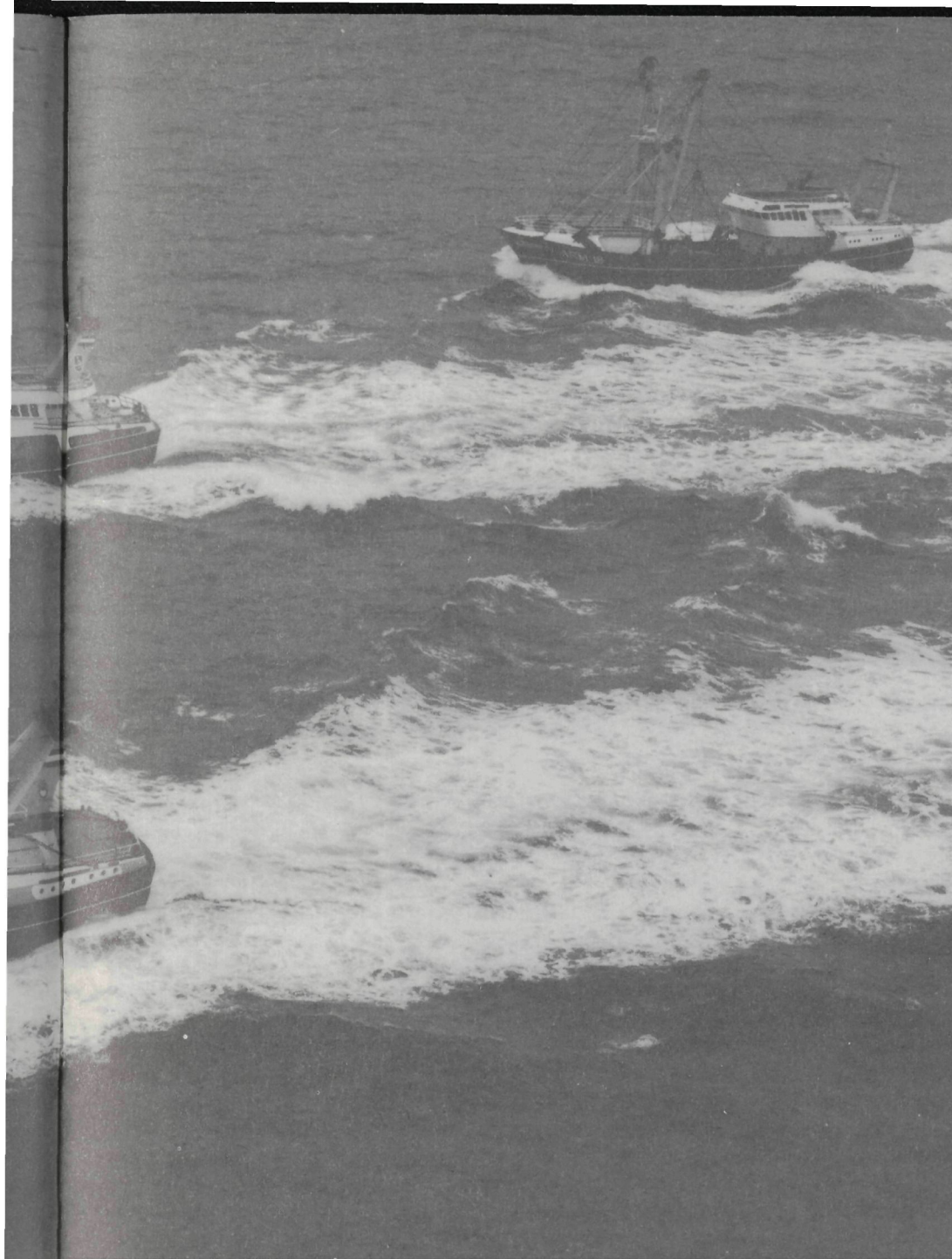
KOOS DIJKSTERHUIS

Het gaat slecht met de vis in de Noordzee. Eén van de oorzaken is overbevissing. Aan de moderne visserijtechnologie kan geen kabeljauw ontsnappen en platvissen worden steeds schaarser. De overheid reageert met vangstquota. Is hier sprake van een Tragedie van de Meent?

De tragedie

Individueel, is de essentie van het concept van de 'Tragedie van de Meent' (zie kader), voelen zich als eenling machteloos tegenover collectieve problemen en zullen altijd hun privébelang voorop stellen. Daarom zijn gemeenschappelijke gebieden als zeeën, (oer)bossen en lucht onvermijdelijk de klos, tenzij de overheid krachtig ingrijpt. Als je collectief bezit als oorzaak van het beheersprobleem beschouwt, is privatisering de logische maatregel. Niemand zal zich opofferen voor het

FOTOS: FLYING FOCUS

ie van de Noordzee

milieu (gemeenschappelijk belang) en de auto (privébelang) laten staan. De zee is, afgezien van de territoriale wateren, een internationale meent. Enorme fabriekschepen, uitgerust met sonar, gigantische netten en een grote vriesruimte, varen de wereld rond en halen de oceanen leeg. Over de hele wereld holt de visstand achteruit. In Mauretanië dreigt een zeehondesoort uit te sterven omdat er geen vis meer is. Van alle zeeën zijn Middellandse Zee en Noordzee er wel het beroerdst aan toe.

De Nederlandse regering reageerde in de jaren tachtig met een vorm van privatisering. De vis werd verdeeld; iedere visser kreeg een vangstquotum. De vissers overtreden de regels. Inmiddels is er zo weinig vis over in de Noordzee, dat ondanks intensief vissen de vangstquota niet eens gehaald worden.

‘Het probleem is niet dat individuele vissers geen afspraken kunnen maken’, vindt Martijn

van Vliet, universitair docent aan de *Erasmus Universiteit*. ‘De oorzaak van overbevissing zit hem in de capaciteit van de schepen. Vroeger durfden vissers niet ver uit de kust te varen en boten en hun netten waren klein. Vangen wat je vangen kunt was toen geen probleem. De grote capaciteit van tegenwoordig leidt tot overbevissing. In de jaren zestig kregen vissers subsidie om in enorme schepen te investeren. Als je je beperkt tot een verklaring à la de Tragedie van de Meent, dan zie je oorzaak van het probleem over het hoofd. In plaats van op quota zou het overheidsbeleid gericht moeten zijn op terugdringing van die capaciteit’.

Met de *boomkor*, een sleepnet met kettin- gen die de zeebodem omploegen, wordt ge- vist op platvissen als schol, bot en tong, die zich in de bodem ingraven. De meeste platvissen worden gevangen voor ze vol- groeid zijn, omdat de mazen klein zijn. Toch zal platvis niet zo snel uitsterven, omdat ze solitair en verspreid leeft. Vis die in scholen leeft, is kwetsbaarder; die wordt met sonar opgespoord en met school en al opge- vist. Dat heeft bijna tot het uitsterven van de Noordzeeharing geleid.

‘De kabeljauw’, zegt Van Vliets collega Wim Dubbink, ‘is er het slechtst aan toe. Toch ligt die voor een prikkie bij de vis- boer. Daardoor lijkt er een massa vis te zijn, maar dat is schijn. In de Noordzee kom je nauwelijks nog kabeljauw tegen. We importeren kabeljauw. Momenteel overspoelt goedkope vis uit Oost-Europa onze markt, maar in 1994 werd in Europa en op de hele wereld in totaal minder vis ge- vangen dan het jaar ervoor, hoewel er meer en intensiever gevestigd werd’.

Van Vliet en Dubbink werken als docent en assistent in opleiding bij de vakgroep publiek management. Dat is een vakgroep in oprichting, die zich onder meer bezig- houdt met collectieve beheersvraagstuk- ken. De beide wetenschappers houden zich vooral bezig met de Noordzee.

‘Om hun vangstquotum te halen,’ zegt Van Vliet, ‘gaan de vis- sers met nog grotere netten en nog verder van huis vissen en richten daar- door zeker zo veel schade aan als wanneer er geen quotum was. De oorzaak van het probleem zit hem in de beschikbare tech- nologie. Wanneer je de platvisstand wilt opkrikken, hebben lichtere motoren of wij- dere mazen meer zin dan vangstquota.’ Dubbink: ‘Daar heb je uiteraard wel een overheid voor nodig. Maar de oorzaak van

het wanbeheer van communale gronden of wateren ligt niet bij het egoïstische korte termijn-denken van individuen en de oplossing niet bij de overheid. Toch zie je dat milieugroepen en overheden dat idee telkens impliciet koesteren als verklaring van of excuus voor de verloedering van het milieu. En daarmee worden milieu-problemen gesimplificeerd, verkeerd begrepen en dus ook verkeerd aangepakt. In het geval van de Noordzee was er allang een overheid, die de problemen jarenlang negeerde. Tegenwoordig doet de overheid wel van alles, maar daarbij gaat het steeds om het economische belang.

Ecologische problemen krijgen nauwelijks aandacht. De overheid neigt nu naar samenwerking met vissers. Dat is niet slecht, maar milieugroepen moeten ook mee kunnen praten.'

Dubbink raakt op dreef:

'Veel meenten in de Derde Wereld gaan achteruit. Neem een baai in West-Afrika die wordt leeggevisd. Je kunt de vissers die voor de lokale markt de laatste haaien vangen, niet

beschuldigen van overbevissing. Daar zijn de trawlers uit Europa of Oost-Azië schuldig aan. Dan is het toch onzin om te roepen dat die vissers de zee niet kunnen beheren? Gemeenschappen zijn juist vaak heel goed in staat om hun gemeenschappelijke vis- of weidegronden te beheren.'

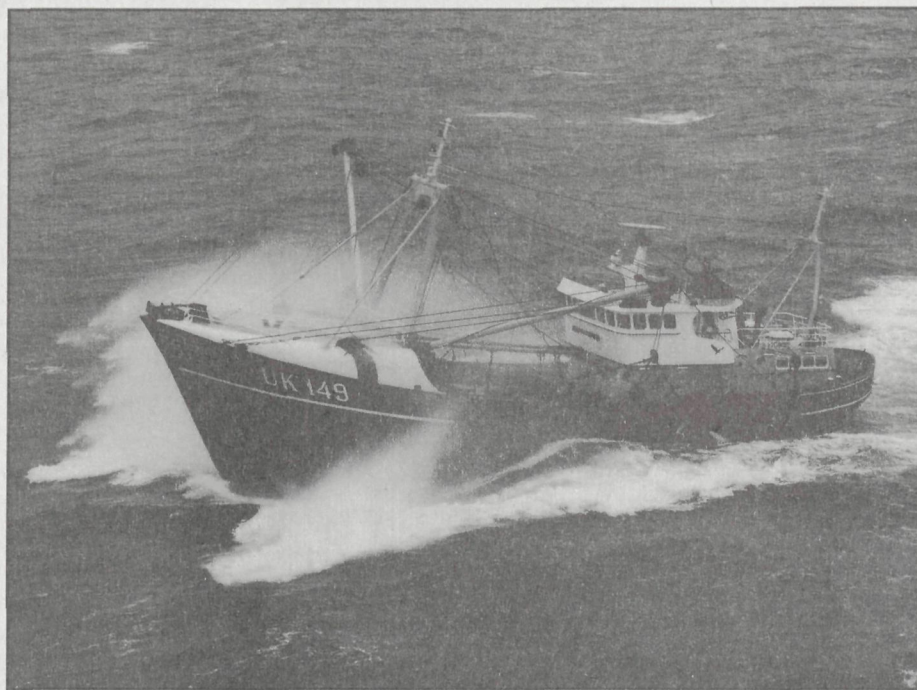
Na de privatisering van land in zeventiende-eeuws Engeland werd de meent er inderdaad niet minder tragisch op. Het werd land door de nieuwe eigenaren evenzeer overbeweid en de onteigende herders gingen gewoon stropen. In *The Question of the Commons* (red. B.J. McCay & J.M. Acheson) staan vele voorbeelden van meenten waar een tragedie voorkomen wordt door een communale beheersvorm. L. Taylor beschrijft een vissersgemeen-

schap in Ierland. De vissers zouden hun gebied in een mum van tijd leeg vissen, als ze zich op de beste plekken gingen verdriegen. Ze doen dat niet, maar wisselen van plaats, zodat ze bij toerbeurt de beste visplek krijgen. Iedereen houdt zich er aan, hoewel er geen wet is. Het gebeurde wel eens dat iemand 's nachts stiekem op de beste plek viste. Dat viel nauwelijks geheim te houden en de dagen erna ging de dader fluisterend over de tong in de pub en viel er een stilte als hij binnenkwam. Hij liet het voortaan wel uit zijn hoofd.

groeperingen. 'Je moet', vindt van Vliet, 'uitzoeken wat er precies aan de hand is. Het heeft geen zin om alleen maar te zeggen dat we de auto moeten laten staan. De hele samenleving is op de auto ingericht.' 'Precies', beaamt Dubbink, 'wonen en werken zijn gescheiden, het openbaar vervoer is jarenlang verwaarloosd, terwijl voor wegen kosten noch moeite gespaard worden. De overheid jaagt je de auto in. In feite is de milieu-crisis een bestuurscrisis. Dat geldt ook voor de visserij.'

Van Vliet: 'Je moet zorgvuldig tot afspra-

ken komen over de Noordzee. Bijvoorbeeld over technologie. Als er een nieuw net wordt gepresenteerd, zou de producent verplicht moeten zijn om aan te tonen dat dit net beter is voor het eco-systeem in de Noordzee. Ook visserij-organisaties moet je in de besluitvorming betrekken. Begin jaren zeventig zag een deel van de vissers al in dat de schepen te groot werden. Toch kwam de overheid pas eind jaren tachtig met een scheepsmaximum van 2000 PK. Je zou de schol in de winter met rust moeten laten. Dan schieten ze kuit en dat is voor de visstand natuurlijk essentieel. Vissers zullen weinig moeite hebben met zo'n regeling, want als de vissen kuit schieten, zijn ze nogal mager

Kabeljauw ligt voor een prikkie bij de visboer. Er lijkt een massa te zijn, maar dat is schijn

Wanneer iemand daarentegen was gesnapt op stroperij in een naburig (privé)landgoed, was hij juist een hele vent. In hetzelfde boek schrijft J.M. Acheson hoe kreeftvissers in Maine, aan de Amerikaanse oostkust, vrijwillig afspraken maken over het maximum aantal vallen dat ze zetten en over perioden waarin niet gevisd wordt.

Er zijn veel voorbeelden van uitstekend meentbeheer, maar hoe moeten we een grensoverschrijdende meent als de Noordzee beheren? Sociale controle en geroddel in de kroeg zijn geen serieuze opties. Van Vliet en Dubbink hebben geen blauwdruk paraat, maar bepleiten een grotere inspraak van maatschappelijke

en een visser heeft liever vette vis. Maar nu men op het halen van het quotum gericht is, vist men juist graag in de winter, want ze paaen in ondiep water langs de kust en zijn daar makkelijk te vangen.' 'Milieugroepen moeten een grotere stem krijgen', vindt Dubbink, 'Het gaat hier om een gemeenschappelijk gebied, dan moet controle door de gemeenschap mogelijk zijn. De aanstelling van publiekscommissarissen in bedrijven is misschien een idee. Dan zou geen Shell het in zijn hoofd halen om een boortoren in zee te dumpen. Om milieu-problemen op te lossen, is een grotere mate van democratie nodig. Met het afschuiven van de problemen op lokale gemeenschappen kom je geen stap verder.'

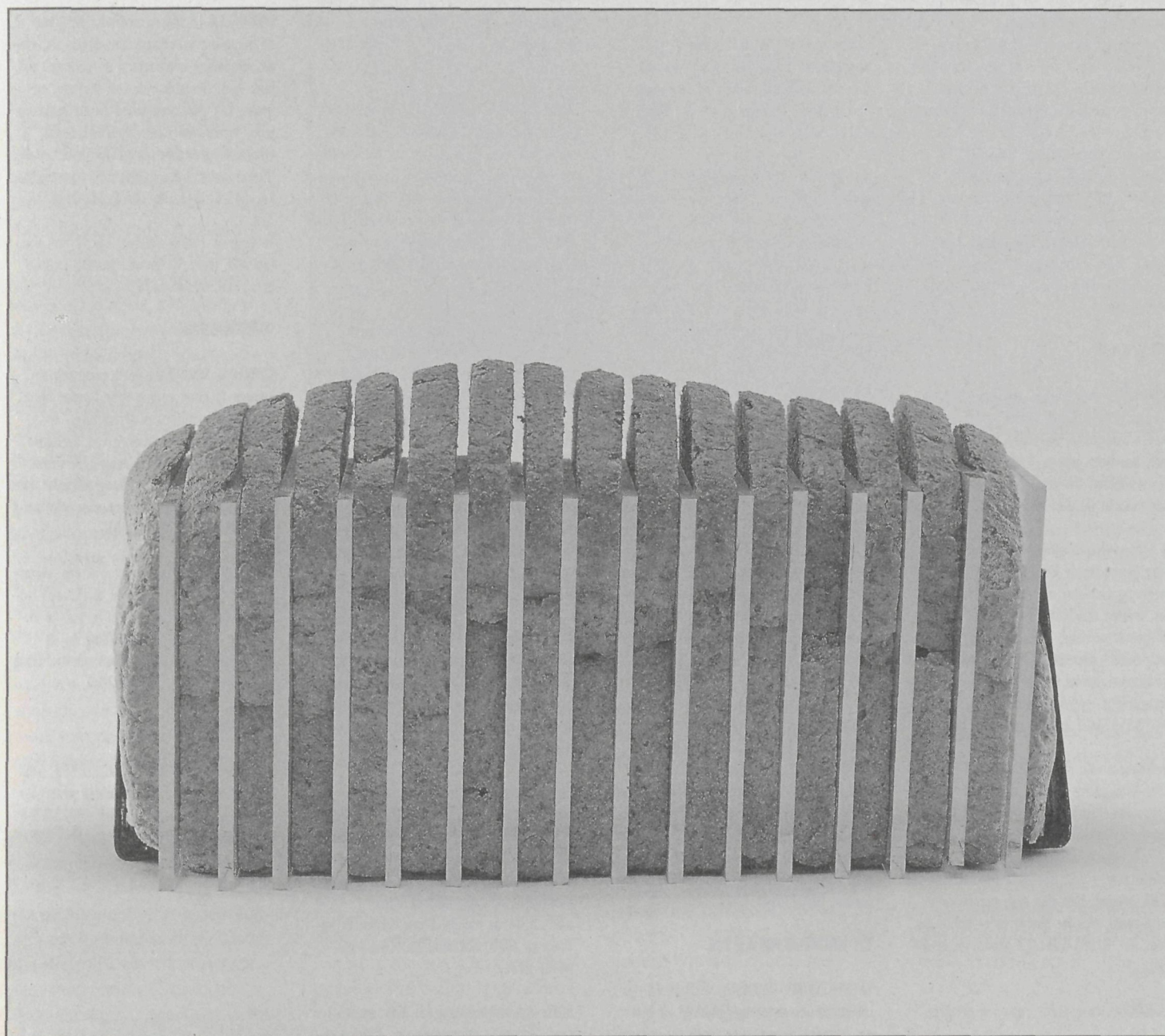

Classificatie

Anke van Esch (31) gebruikt veel organische materialen in haar werk. Druiven, akelig netjes op een plankje uitgestald, een dood boompje achter glas en een gesneden brood waarbij de sneetjes worden afgewisseld met laagjes glas. Van Esch wil de kijker laten meemaken dat we te veel bezig zijn met indelen en classificeren. 'Soms is

dat natuurlijk wel nodig. Wie iets aan z'n milt heeft, moet alleen daaraan worden geopereerd. Maar de mens gaat te ver. We verstoren met al dat indelen het natuurlijk evenwicht in de natuur.'

Werk van Anke van Esch is tot half december te zien in de Van Coothhoeve van De Kleine Aarde, Klaverblad 1 in Boxtel.

Regeladvertenties

Tarief f 1,75 per woord, inclusief BTW. Minimumprijs per plaatsing f 35,-. Maximaal 50 woorden. Voor brieven onder nummer f 6,- extra. Bewijsnummer f 8,45 extra. Bereken zelf de kosten van uw advertentie en stuur de betaling mee bij opgave. U kunt een giro(betaal)kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde bijsluiten. De redactie behoudt zich het recht voor advertenties niet te plaatsen. Regeladvertenties voor het Winternummer moeten uiterlijk 1 november binnen zijn!

TE KOOP

NIJVERDAL: vrijstaand woonhuis ca 700 m², perceel 955 m², hal, kelder, grote woonkamer, woonkeuken, bijkeuken, wc, studeerkamer, broeikas, garage, 3 slaapkamers, badkamer, zolder, HR-ketel, diepe achtertuin, prijs n.o.t.k. incl. 04138-76318.

In licht glooiend, afwisselend groen gebied onze gerenoveerde BOERDERIJ (ZW-Frankrijk, omgeving Limoges) met o.a. vrijstaand atelier, houten stal/binnenmanege 200 m², 14 ha grond, venetie, grote eko-groente- en kruidentuin, bijenstand, alle noodzakelijke landbouwmaterialen, trekker. Vraagprijs f 460.000,- k.k. Tel. vanuit Ned: 00-33-55093401 na 20 uur. Ned. gespr.

Liefhebbers van: onbehandeld FRUIT uit privé-boomgaard, appels, peren, pruimen, kweeperen. Verkoop rechtstreeks uit boomgaard. Tel. 04950-33395.

Enkele zeer makke boeren SCHARRELVAR-KENS, zeugjes, half jaar oud, gezond, niet gecoupeerd, moeder blond, vader bonte pietrein. Incl. 01805-1831 ('s avonds of etens-tijd).

FRANKRIJK, Haute-Loire, rust, vrij gelegen,

groot boerenhuis, appartement, schuur en binnenplaats op 2870 m². FRF. 390.000 k.k. Info. 05618-1411.

IERLAND, boerderij (1 uur van Cork) met 1 ha. grond, 5 min. lopen van een dorp. Elektriciteit, water en telefoonaansluiting. Vraagprijs 57.000 Ierse ponden. Fam. Cornelissen, Ballylanders, County Limerick, Ierland. Tel. 00-353-6246818.

Ambachtelijke TEGELKACHELS op maat gemaakt. Grote keuze uit tegelvormen en kleuren. Tevens gestucte modellen. Vraag vrijblijvend informatie. Fa. De Tegelkachel, Dorpsweg 67, 1613 DH Oudendijk, 02294-3576.

AGA's leverbaar van volledig nagekeken tot geheel opnieuw geëmailleerd, tevens voor onderhoud en reparatie en ombouw naar olie, gas of propaan. Tel. 02232-1981.

(Zelfbouw-)TEGELKACHELS vanaf f 1675,-. Voor gezond, schoon en zuinig houtstoken. Ook voor spekteenkachels en fornuizen, Piet de Vries, Sellingen (Gr.). Tel. 05992-4229 (ook 's avonds).

Ambachtelijk gemetselde FORNUIZEN, finovens, saunakachels, warmtemuren en spekteenkachels. Kunstig en zinnig. Kluskenkunsten Roland Voppel, 05475-1270.

Brede grenen vloerdelen, 16, 19 of 21 cm. breed f 35,00 /m² incl. BTW, kamerdroog, evt. breder en in eiken. BAX TERHEIJDEN 01693-2188.

GEZOCHT

Te koop, huur of pacht gezocht. Boerderij met schuren of bouwvergunning, 5-40 ha. bouw-grasland voor BIOLOGISCH BEDRIJF. Tel. 05750-40587 of 05700-10350 of 055-218885.

Wie wil mij leren DISTILLEREN? Spullen aanwezig maar kennis ontbreekt. Ook boeken bieden mij geen uitkomst. Wegens geregelde afwezigheid graag het eerste contact schriftelijk. Willeke van Rij, Vlierweg 70, 3991 BD, Houten.

Atrium Nijmegen en Woonwinkel Arnhem zoeken een FREELANCE STOFFEERDER, iemand die met natuurlijke materialen wil werken en die zelfstandig kwaliteit kan leveren bij het leggen van linoleum, wol, kokos en sisal, liefst ook kurk en massief houten parket. Wij gebruiken Auro natuurlijm. Informatie: Woonwinkel: 085-510204 of Atrium: 080-234541.

TE HUUR/VAKANTIE

VAKANTIEOORD ZONNETIJ, verhuur van gezellige huisjes en de mogelijkheid te rijden op ijslandse pony's. Huisdieren toegestaan.

Inlichtingen en uitgebreide folder op aanvraag. Lhee 88 a, 7991 PK Dwingelo, tel. (05219) 7208.

DWINGELOO (DR.). Te huur, sfeervol 6 pers. vak. huis. Schilderachtig gelegen. Uitzicht op de koeien. Tel. 05219-1317.

GIETHOORN, (OV.), 2 pers. huisje bij particulier. Ideaal voor fietsen kanoën en schaatsen. Inlichtingen 05216-2563.

TOT JEZELF KOMEN in de stilte en de natuur van het Schwarzwald (1000m). Bij Ned. echtpaar. Kamer(s) met gebruik van keuken. Indien gewenst, therapie mogelijk (lichaams-, kunstzinnig- en droomtherapie) H. Brand; H. Daniels. Mattenweg 22, 79682 Todtmoos Tel. 00-49-76748359.

Mini Camping GELDERSE ACHTERHOEK. Mooi plekje, goed sanitair, fijne fietsomgeving. Als u van rust en ruimte houdt. Silvolde 08350-29728.

AGROTOERISME in Italië. In de mooiste regio's van het land, Umbrië en Basilicata, nabij historisch-culturele centra, natuurpark en zee, bieden 2 vriendelijke boerenfamilies gastverblijven aan. Men teelt biologisch en kookt traditioneel op basis van eigen en lokale producten. Info: Fam. Zijlstra, tel. 05120- 25693; na 10-10-'95 tel. 0512-525693.

Wandel- en fietspension 't ROOKSHUUS in 't Woold bij Winterswijk heeft kamers (L+O), appartementen, kampeerterrein en organiseert Wandelweekends. Evt. veg. maaltijden! Groepen tot 19 personen. Incl. + folder 05430-04491.

Te huur in SEVENUM (NL) rustieke appartementen, 2-8 pers., cv, op oude boerderij in bosrijke omgeving. Voldoende recre. mogelijk in omgeving. Eigen natuurtuin met dierenweide en speeltuinstellen. Inlichtingen: 04767 - 2593.

Achterhoek/Winterswijk: Vakantieboerderij 'Erve Hesselink'. Nabij bossen, fietspaden, recreatiemeer. PENSIONGELEGENHEID, stacaravanverhuur en kleine maar ruime natuurcamping (SVR). Vraag folder aan! Telefoon 05430-62410.

(Oudere) jongere HOTEL 'Huis aan de Rots'. Sfeervol klein hotel gelegen in het prachtige Geuldal. Ideale plek om te wandelen, fietsen en te genieten van onze gezonde keuren met biologische en ecologische producten (ook vegetarisch). Vanaf f 42,50 p.p./p.n. In de nabijheid van Maastricht en Thermae 2000. Geulhem, Zuid-Limburg, 04406-41912.

BOYL: Vakantieboerderij 'Te hooi en te gras' Sfeervolle appartementen. Rustige mi-

nicamping, Finse sauna en slecht weer-accommodatie. U vindt ons in een schitterend afwisselende omgeving aan de Fries Drentse grens. 05612-1796, tel. na 10-10-95: 0561-421796.

VAKANTIE/REUNIE/WORKSHOP in sfeervol verbouwde boerderij in Drenthe, 6 pers. app. of groepsacc. ong. 14 pers., multifunctionele ruimten, met of zonder verzorging, vriendelijke prijzen. Folder: 05219-2058 (Dwingeloo).

AMELAND-WADDENDIAMANT, verrassend mooi in alle seizoenen. (Wadden)zee, strand, duinen, bos. Kom en geniet in vakantiehuisje 'Nectar'. ****ANWB, 5 pers + kinderbed. C.V., comfortabel en compleet ingericht. Ook weekend en midweekverhuur. Vanaf f 225,-. Natuurvoeding verkrijgbaar via consumentenkring. Tel. 0519-542526.

WANDELEN en fietsen in herfst en winter in de omgeving van Maastricht. Tegen een kleine vergoeding overnachten en ontbijten in mijn huis. Genieten van veel bloemen en groen. Zelf gebakken brood en zelfgemaakte jams, eieren van eigen kippen. Lid van vrienden op de fiets en aanloopadres van 'Pieterpatters'. M. v. Stratum, Maastricht. Tel. 043-612715. Na 10/10 043-3612715.

Te huur in Turkije (W.Zw.Vl.), 12 km. van Cadzand, leuke verbouwde woning (ong. 6 pers.). Tel. 01176-1678.

CURSUSSEN

STICHTING KOKOPELLI geeft cursussen om mensen te leren zorgen voor Moeder Aarde. Wij geven cursussen in Overlevings- en Natuur-observatietechnieken van de Noord-Amerikaanse Indianen... zoals speervissen, vuur maken met de vuurboog, eetbare planten... en nog meer!! Bel ons voor informatie en/of de folder: 080-582882.

STICHTING KOKOPELLI heeft ook een winterprogramma! ...met o.a. een workshop 'indiaanse levensfilosofie' waarin je o.a. je eigen pijp maakt in voorbereiding op de pijpceremonie die we ook behandelen. Vraag ons naar de folder: 080-582882.

DIVERSEN

Neemt u voor GEWICHTSPROBLEMEN, anti-rookkuren, gezondheidsproducten eens contact op met Mw. de Boer, tel. 05922-2251. Tevens consultants (m/v) gevraagd.

'Geen gezeil op dikke auto van de baas'

Met dat 'gezanik over plastic bekertjes' moet je bij president van BSO/Origin Eckart J. Wintzen niet aankomen. Hij denkt groot en pleit voor een ander economisch bestel waar het woord 'groeï' een andere betekenis heeft.

FOTO: RUUD METZ

Hij behoort tot de top van het internationale bedrijfsleven. Eckart Wintzen: 'Ik kan soms zo kwaad worden over dat gezeur over die bekertjes. Als iedereen eenmaal per jaar met het openbaar vervoer gaat in plaats van met de auto, dan kunnen ze de rest van het jaar enkelzijdig kopiëren en uit plastic drinken.' In het jaarverslag van het automatiseringsbedrijf wordt een positieve milieu-tendens beschreven: 'Zo neemt het tweezijdig kopiëren en het gebruik van ongechloreerd of kringlooppapier sterk toe. En het gebruik van viltstiften en correctievloeistof op alcohol- of waterbasis. De verwarming wordt 's avonds en in het weekend laag gedraaid.' Het was Wintzens idee om een ecologische jaarrekening te produceren. Van alles werd het milieu-effect gemeten: luchtmissies, afvalwater, afval, brandstof en energie. De 'onttrokken waarde', uitgedrukt in guldens laat de kosten van de milieu-effecten zien die de onderneming heeft, min de uitgaven die de onderneming pleegt om deze effecten te vermindere. Internationaal kreeg dit eco-jaarverslag aandacht in on-

der andere The Economist en tal van bedrijven reageerden positief. Wellicht heeft Eckart Wintzen een trend gezet. Stimuleert u milieu-maatregelen in het BSO-beleid? Wintzen: 'Ik stimuleer niets speciaals. Elke werkmaatschappij heeft zijn eigen verantwoordelijkheid. Ze kennen nu de feiten en hoe ze willen bezuinigen, dat zal mij worst zijn. Carpoolen, netwerken, zuinige auto's, dat moeten ze zelf weten, als ze maar bezuinigen.' Hij heeft zelf de daad bij het woord gevoegd en een zuinige auto gekocht. 'Ik rijd in een Renault Clio. Dan hoeven mijn medewerkers in elk geval niet te geilen op de dikke auto van de baas. Twintig jaar

geleden kon dit absoluut niet, dan moest de directeur minstens in een Jaguar rijden. Nu heeft men respect voor wat ik doe en men snapt het. De mentaliteit is zeker veranderd.' Autokosten en energieverbruik zijn twee van de onkostenposten voor het milieu, zo blijkt uit de BSO-jaarrekening. Wintzen: 'Minder stoken en minder kilometers maken, dat zet zoden aan de dijk. We willen maar blijven groeien. Alsof de aarde geen grenzen kent. Sommige opiniebladen lopen daarin voorop met de boodschap 'het is allemaal zo erg nog niet.' Dat denken moet een andere inhoud krijgen. Het groeiplaatje moet doorbroken worden, want 'groen en mate-

riële groei' gaan niet samen. We moeten naar een economie waar de materialen belast worden en de arbeid weer betaalbaar wordt. Nog te vaak wordt de aandacht gericht op marginale zaken. Soms lijkt het alsof de milieubeweging bezig is kleine knooppjes te ontwarren van iemand die vast gebonden ligt op de rails. Maar de trein komt eraan met donderend geweld, je hoort de fluiten al dichterbij komen. Dan is er maar één remedie: die touwen lossnijden. Je blijven bezighouden met de knooppjes, dat is je geweten sussen. Mijn pleidooi is: naar een ander economisch bestel.'

Els Vegter

Onder redactie van Laurens Lammers

Brabanders en Zeeuwen zijn meer vis gaan eten. Dat blijkt uit een onderzoek dat de GGD's deden ter afsluiting van hun campagne 'Het lekkere van vis is dat 't zo gezond is'. In Brabant, waar de sterfte aan hart- en vaatziekten vaker voorkwam dan gemiddeld in Nederland, eet nu 53 procent van de bevolking één of twee keer per week vis. Ter vergelijking: het percentage regelmatige viseters in Gelderland is 36 procent. Of de Brabander meer haring, schol of vissticks is gaan eten, is onbekend.

Misschien zouden Brabanders ook wat meer knoflook van eigen bodem kunnen gaan eten. Knoflook staat immers bekend als 'geneeskrachtig' en 'rijk aan voedingsstoffen'. In het blad *19NU* denkt knoflookteler Louïs Nannes met verse knoflook een gat in de Nederlandse markt te vullen. Het scheelt in ieder geval wat vrachtwagens uit Frankrijk. Afwachten dus of andere boeren zijn voorbeeld gaan volgen. We houden onze adem alvast maar in.

Het agromilieukeurmerk lijkt het nu ook helemaal te gaan maken. Dit najaar komen de eerste produkten met het keurmerk op markt: uien en aardappelen. Over appel en paprika wordt nog nagedacht. De Kleine Aarde had aanvankelijk nog twijfels over het nieuwe keurmerk, maar heeft het inmiddels erkend als 'zilvermerk'. Het goudmerk blijft toch nog steeds het Ekeurmerk, dat voldoet aan de strengste milieu-eisen.

Volgens De Vliegende Hollander, de stichting voor Mens-, Dier-, en Natuurvriendelijk leven in Zwijndrecht, is het met de verkoop van Ecoproducten overigens nog steeds erg droevig gesteld. De stichting rekende uit dat we in ons land samen voor 37,5 miljard per jaar aan boodschappen doen in de supermarkt. Natuurvoedings- en reformwinkels daarentegen ontvangen slechts 250 miljoen.

Over omzet hebben de Nederlandse brouwerijen niets te klagen. Die zetten jaarlijks voor ongeveer 1,3 miljard alleen al in eigen land om. De Alternatieve Konsumenten Bond (AKB) berekende dat de Nederlander jaarlijks 77 liter bier drinkt. Het aandeel van De Kroon, producent van het uit biologische gerst gebrouwen Kikbier, het favoriete pils op de happy hours van De Kleine Aarde, blijft gering. Gegevens van de brouwerij zelf wijzen uit dat de jaarlijkse afzet 25.000 hectoliters is. Overigens overweegt ook Grolsch om in 1996 biologisch bier op de markt te brengen. De brouwerij schijnt al twee jaar bezig te zijn met het testen van biologisch geteelde gerst. Trouwens, het enige bier dat van biologische gerst en hop is gemaakt, Ekoland, zal volgens de AKB binnenkort mogelijk verdwijnen. Natudis, de distributeur van het merk, meldt echter dat het alcoholvrije Ekoland gewoon blijft bestaan.

Groene korting voor studenten

Het project Groene Korting, dat wordt gehouden van 2 september tot 2 december, geeft studenten in Utrecht de mogelijkheid om, op vertoon van hun OV-studentenkaart, een korting te krijgen van 10% op alle produkten in de natuurvoedingswinkels in Utrecht. Groene Korting is een proefproject van de Nationale Jongerenraad voor Milieu en Ontwikkeling (NJMO) en heeft als doel het aantal studenten dat de natuurvoedingswinkels bezoekt te verdubbelen, waardoor de afzet van biologische produkten zal toenemen. Om het project meer bekendheid te geven, heeft de NJMO een grote publiciteits- en voorlichtingscampagne opgezet. Als het Utrechtse project slaagt, zal geprobeerd worden het volgende jaar landelijk op te zetten.

Gebruikt speelgoed doet goed

Naast Bergen op Zoom heeft nu ook Zwolle een winkel in gebruikt speelgoed. Beide winkels werken uitsluitend met vrijwilligers en de opbrengst gaat naar stichting Terre des Hommes, die kinderen helpt in arme streken. Initiatiefneemster Ine van Kol-Bosch hoopt dat er veel mensen zijn die hun kindergoedjes (b.v. bedjes, boxen, speelgoed, kleding en boeken) komen brengen, maar dat er nog meer zijn die in Zwolle iets komen kopen. Niet alleen vanwege het goede doel, maar ook om het hergebruik van goederen te stimuleren. De openingstijden zijn woensdag, donderdag en vrijdag van 13.30 tot 17.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. De winkel bevindt zich aan de Beethovenlaan 171 in Zwolle (Holtenbroek). **Voor meer informatie bel: 05206-70320.**

Eko-keurmerk Groene Weg

De biologische voedingsbranche heeft deze zomer een mijlpaal bereikt. Alle Groene Weg-slagerijen in Nederland mogen hun vleesprodukten voortaan onder het EKO-keurmerk verkopen. Vlees dat het EKO-keurmerk draagt is een 100% biologisch produkt. Tijdens het verwerkingsproces - van slachterij tot slager - worden geen chemische geur-, kleur- en smaakstoffen aan het vlees toegevoegd. De boer heeft oog voor het welzijn van zijn dieren. Ze krijgen namelijk volop bewegingsruimte en biologisch voer. Er zijn momenteel zo'n 20 Groene Weg-slaggers verspreid door heel Nederland.

Veelkleurige waterprojecten in de stad

Met de nieuwe brochure Waterpalet wil het Nederlands Platform voor Stedelijke Ecologie (NPSE) laten zien dat het bouwen en inrichten van steden veel natuurvriendelijker kan, vooral op het gebied van stedelijk water. Kleurrijke voorbeelden van een milieuvriendelijke aanpak van water in stad en stadsrand worden in Waterpalet gepresenteerd. Zo wordt beschreven hoe de natuur ingeschakeld kan worden bij hergebruik van afgedankte terreinen, zoals zandwinningsplassen en puinstorten en hoe in een dorp beekherstel kan plaatsvinden. Als geheugensteuntje voor water in stad en omgeving kunnen ontwerpers, bestuurders, architecten en waterbeheerders de bijbehorende mini-kleurenposter gebruiken. Waterpalet telt 50 pagina's en kost f 19,50. De brochure is schriftelijk of per fax te bestellen bij: J. Prins-Lampert, Harstenhoekweg 42, 2587 SL, Den Haag, fax 070-3547850.

Jac. Gazenbeek: Stem van het verleden

Chroniqueur van de Veluwe leeft voort

29

Toen de schrijver Jac. Gazenbeek in 1966 een lintje kreeg, ontving hij uit alle delen van het land felicitaties. Boeren, burgers, industriëlen, jagers, boswachters, politiemannen en burgemeesters, allemaal bedankten ze hem voor zijn verhalen over de Veluwe. 'De mensen schijnen toch wat gehad te hebben aan die schrijverij', zei hij bescheiden. In het jaar van zijn dood, 1975, werd de Veluwe beschermd natuurgebied.

LAURENS LAMMERS

Jac. P. Thijsse was vrijwel zeker zijn leermeester en Koos van Zomeren misschien wel een pupil van hem. De in Ede geboren dichter, schrijver, journalist, folklorist, fotograaf en etser Jac. Gazenbeek (1894-1975) was in ieder geval een rasverteller, in een genre dat nooit echt een naam kreeg maar door sommigen

wordt aangeduid als 'verhalende natuurbescherming'. In krap veertig jaar tijd schreef hij 25 boeken en een ongekend aantal artikelen voor kranten en tijdschriften over de Veluwe en haar karakteristieke bewoners. Een omvangrijk oeuvre, vol wonderbaarlijke beschrijvingen van krentenboompjes, wilde varkens en sleedoorns en ontmoetin-

gen met markante Veluwnaren, zoals Bart Slotboom, die zowel stroper was als repareur van staartklokken, brilmonturen en theelichtjes. Stropers behoorden volgens Gazenbeek tot een categorie vrijbuiters, bij wie het mis ging als het najaar naar noten begon te ruiken en de eerste nevels over de heide trokken. Voor clandestiene jagers

had hij geen respect, hoewel sommigen tot het betere slag hoorden, makkelijk te beke-
ren waren en uiteindelijk gepromoveerd
werden tot jachtopziener.

Gazenbeek was romanticus en realist tege-
lijk en zag daar geen tegenstrijdigheid in.
Met zijn boeken probeerde hij een tijd vast
te leggen die snel aan het verdwijnen was.
Een nostalgische wereld die bestond uit
oude schaapskooien, molens, historische
boerderijen, schilderachtige wegen en bij-
zondere bewoners van de Veluwe. In zeke-
re zin was Gazenbeek een ontdekkingsrei-
ziger die er met notitieboekje en fototoestel
op uit trok - dag na dag en avond na avond
- om deze wereld, weliswaar in woord en
beeld, voor het nageslacht te bewaren. Een
journalist van de Edese Post schreef in
1966 dat Gazenbeek 'de eerste Veluwse re-
creant was' en sloeg daarmee de spijker op
de kop. Tienduizenden Nederlanders zou-

den hem volgen. Eerst te voet, later op
twee wielen en tenslotte op vier wielen.
Gazenbeek bezat al jong de potentie om
tijdens zijn leven uit te groeien tot de chro-
niqueur van de Veluwe. Ooit schreef hij
dat de naam Veluwe alleen al hem als 'iets
fluweelachtigs in de oren klonk, zacht als
het vervloeiende blauw aan de horizon bo-
ven de heidevelden'. Op zijn achttiende
maakte hij op zijn eerste fiets, met een
smoezelige stafkaart uit 1900 op zak, een
rit van negentig kilometer over de Veluwe.
De tocht voerde hem langs een 'vreemde,

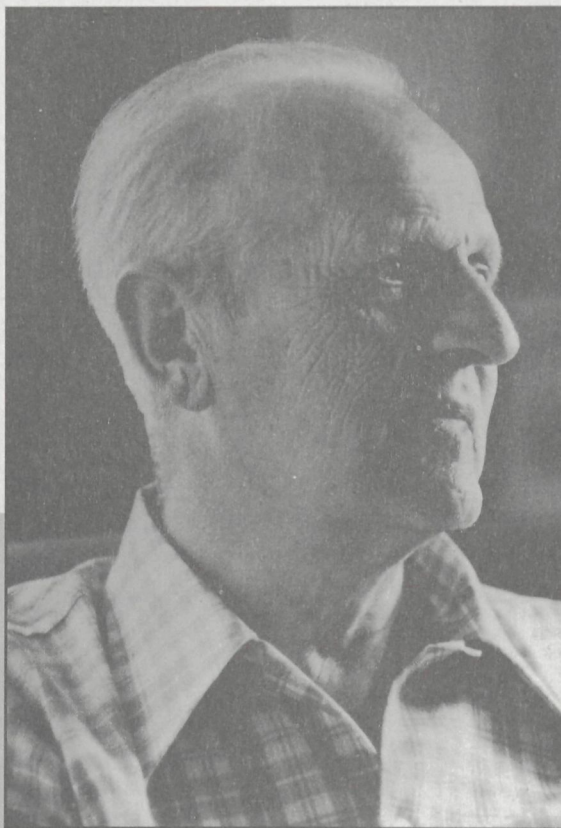
stille wereld, die kouder en grijzer werd,
maar me toch fascineerde', via Garderen
naar het Uddelmeer, 'een groot zwart glan-
zend oog' en eindigde bij het kasteel van
Staverden. De tocht maakte een verplette-
rende indruk op hem. 'Ik was weg van het
machtige, in de mist vervagende heide-
landschap', noteerde hij. Hij vond
Staverden 'een verrukking'. Veel van zijn
latere tochten naar het Solse gat, de
Mallejan of het Bleke meer zou hij vanaf
dat moment zo inrichten, dat zijn weg heen
of terug over Staverden voerde.

Thuis in Lunteren had
Gazenbeek een zeldzame
maagdenpalm in zijn tuin
staan, waarvan hij vijftig jaar
eerder stekjes uit het wild had
meegenomen. In zijn villa
Boeckenrode aan de Boslaan be-

Stichting Gazenbeek voor biologische landbouw

Jac. Gazenbeek heeft in eigen streek
veel naam gemaakt. In Lunteren zijn een
straat en een school naar hem ver-
noemd. Er is zelfs een Jac. Gazenbeek-
weg, een wandelroute van Harderwijk
naar Arnhem. En er is een stichting die
zijn naam draagt. Oprichter Louis
Fraanje liet de stichting in 1991 het licht
zien. Met als doel: het bijeenbrengen van
Gazenbeeks werk, de uitgave van het
verzameld werk en een kwartaalblad en
het organiseren van wandelingen over
de Veluwe. Volgend jaar verschijnt bij de
stichting, die louter leeft van giften en
donaties, de eerste biografie over de man die tot op de dag van
vandaag nog veel te vertellen heeft. Volgens Fraanje is de aan-
dacht die Gazenbeek weer krijgt fenomenaal. 'Radio, televisie,
kranten, allemaal willen ze dat ik iets over hem kom vertellen.
Ook de stichting zelf is in krap vier jaar tijd sterk gegroeid.'
Praten over Gazenbeek is voor Fraanje bijna praten over een
huisvriend. 'Hij kon als geen ander emoties overbrengen. En
daar gaat schrijven om. Met zijn verhalen nam hij je mee op
sleeptouw. Het gekke is dat ik nu nog, tijdens een wandeling
over de Veluwe, zijn aanwezigheid voel. Alsof hij achter me aan
loopt!'

De belangrijkste boodschap van Gazenbeek was volgens Fraanje:
behoud wat je hebt, want waar eenmaal paden verstenen tot
boulevards komt de natuur nooit meer terug. Een leefbare we-
reld bestaat uit meer dan brood op de plank.
Vandaar dat de Stichting Gazenbeek ook opkomt voor de biolo-

Jac. Gazenbeek

gische landbouw. Albert Bron,
bestuurslid en zelf biologisch
boer: 'In feite is dat de gewo-
ne landbouw van vroeger,
maar nu op een moderne ma-
nier. Daar is belangstelling
voor. Op één van onze infor-
matie-avonden kwamen onge-
veer vierhonderd boeren'.
Volgens Bron zijn veel boeren
echter enigszins vervreemd
van hun eigen verleden. 'Er
wordt voor hen besloten wat
ze moeten zaaien en spuiten.
En hoe het weer zich ontwik-
kelt, horen ze wel op de ra-
dio. Gelukkig gaan boeren nu
weer steeds meer zelf initiatief

tonen. Want vroeger nam een boer zelf beslissingen. Ze beke-
ken de bodemgesteldheid en zagen buiten wel hoe het weer
was. Dat is er nu allemaal niet meer bij.'
Boeren krijgen weinig hulp, vindt Bron. 'Er zijn wel financiële bij-
dragen voor wie omschakelt, zoals de milieuhectaretoeslag,
maar dat is niet genoeg. Boeren zouden ook wat minder wan-
trouwig moeten worden bejegend en minder gebonden moeten
zijn aan wetten en regels. En zo'n milieu-inspecteur kan toch
ook wel eens een complimentje geven. Al is het alleen maar
voor de mooie eiken op het erf. Laat hem ook eens naar binnen
gaan en een kopje koffie meedrinken.'

**Stichting Jac. Gazenbeek, Postbus 266, 3770 AG
Barneveld. Tel. 03424-16179.**

vond zich een grote bibliotheek. Streekromans, natuurgidsjes, tijdschriften en naslagwerken; veel, heel veel had hij er gelezen en gebruikt. Zijn eigen werk stond ergens in een klein hoekje. Dat er een periode was geweest, waarin hij niet van de pen kon leven en bijna verhongerde, leek daar bijna onvoorstelbaar. Zijn schrijversloopbaan was al vroeg begonnen met het schrijven van gedichten. Zijn eerste gedicht ging over een bloeiende lathyrus en verscheen in een satirisch blad. Zijn eerste boek, verschenen in 1925, bevat het relaas van een zwerftocht door Gelderland. Bekendheid kreeg hij pas in 1935 met een roman die veel opschudding veroorzaakte. Boerenbloed vertelt het waargebeurde verhaal van een boerendochter die in verwachting is van een onecht kind en wordt afgevoerd naar elders, omdat ze niet op de boerderij zelf mag bevalen. Net als stropers, zwervers en jagers spelen boeren een belangrijke rol in het werk van Gazenbeek. In korte verhalen beschrijft hij hoe ze met de benen bijna in het vuur 'op d'n heerd' over de kou klagen, over spoken te paard praten of met onsteltenis reageren als hun dochterlief de zwarte kousen ruilt voor nylons. Gazenbeek keek niet op ze neer. Hij liet ze mythen en sagen vertellen en maakte daarmee hun geloof, angsten en dromen zichtbaar. Vaak in de vorm van een sterk verhaal en altijd verbonden met een bepaalde plek op de Veluwe.

FOTO: JAN DEN BESTEN

Aan mensen die boeren associeerden met mest, stank en zwarte nagels had hij een hekel. Zonder boeren had de geschiedenis van de Veluwe er heel anders uitgezien, meende hij. Ze hadden de onmogelijke opgave volbracht om een 'wilt en bijster land' in cultuur te brengen en woeste gronden vruchtbaar te maken. De boeren waren de architecten van de Veluwe, met haar talrijke, karakteristieke elementen in het landschap, waaronder akkers, grafheuvels en houtwallen. Met de komst van machines, kunstmest en bestrijdingsmiddelen zouden de kleine zandboeren op de Veluwe het nog moeilijk krijgen. Gazenbeek kon dat wel verklaren. Het ontbrak hen niet aan verstand de nieuwe tijd te begrijpen, hun verstand was alleen anders ingericht. Hun diep gewortelde geloof dat alleen God alles tot wasdom kon brengen begon te verbrokkelen. Een nieuwe geest blies over de akkers, door schuren, stallen en varkenscotten en scharrelde zelfs rond in de holle ruimten van de boerenwoning. Gazenbeek zag er ook de voordelen van. Het onzekere, wisselvallige bestaan van het boerengezin was gerieflijker geworden, het werk makkelijker. Maar met de modernisering verdwenen niet de zorgen. De verdere koers bleef onduidelijk, mede als gevolg van de vele adviezen, suggesties en eerste milieuproblemen, waarmee boeren te maken kregen.

Een van de motto's die Gazenbeek in ere hield was: hoed af voor het verleden en jas uit voor de toekomst. In feite was hij milieu-activist pur sang, die overigens graag naar de Bijbel verwees om zijn lezers voor het behoud van de Veluwe te winnen. Had de profeet Jesaja immers niet al gewaarschuwd voor een overvolle ruimte?

'Wee degene die huis aan huis trekken, akker aan akker brengen, tot er geen plaats meer is', had hij gezegd. Zulke teksten gingen er bij zijn christelijke streekgenoten in als zoete koek.

Gazenbeek was niet een man die met zijn verhalen om zich heen schopte. Hij had genoeg relaties om te lobbyen, als journalist en later als hoofdredacteur van de Edese Courant. Pas als het hem te gortig werd en er ergens een onbehouden ingreep op stapel stond, sprong hij op de fiets om te protesteren. Zijn laatste protest gold de asfaltering van de Hessenweg tegen de helling van de Goudsberg, ten noorden van Lunteren. Daarmee ging volgens hem niet alleen een idyllisch landschap verloren,

FOTO: JAN DEN BESTEN

maar een deel van de zin van het leven. Dat er mensen waren die achter hun bureau domweg strepen op kaarten trokken, kon hij gewoon niet geloven. Juist de bewoners zelf, de boeren en grootgrondbezitters, konden een belangrijke rol in het beheer spelen.

Aan een visie op de Veluwe in het jaar 2000 waagde de schrijver zich niet. In zijn laatste grote interview, toen er al duidelijke plannen waren om van de Veluwe een Nationaal Park te maken, zei hij dat hij nog veel van plan was, dat zijn werk nog niet af was en dat mogelijk nog veel mensen in zijn voetsporen zouden treden. Zijn laatste boek zou gaan heten: Nederland wat ben je nog mooi, een voor zijn doen veelzeggende titel.

KOOS DIJKSTERHUIS

Vrijheid is één van de thema's in *Bokkezing*, het vierde boek van **Mariët Meester**. De hoofdpersonen zijn Jo en Yolan. Jo is een eigenzinnige puber die met zijn vrijgevochten gedrag zijn vriendinnetje Yolan imponeert. Hij verlaat stad en school om zijn zaadleverancier te zoeken, de man die hem verwekte. Hij komt in Frankrijk terecht in een oud, vervallen landhuis, waar hij geiten hoedt. Yolan volgt hem en ze leven van de vrijheid en de wind. Ze verkopen geitekaas en vinden allerlei bruikbaar op de vuilnisbelt. Het buitenleven valt Yolan tegen; de natuur blijkt een bloedbad te zijn. In plaats van schattige geitjes helpt ze stervende mormels ter wereld en de moestuin is een slagveld van planten en insecten. Yolan probeert de natuur te overwinnen, eerst door de woonkeuken op te fleuren met een kleed dat ze maakt van bladen uit een stalenboek van tapijten. Later door te experimenteren met geitekeutels. Duizenden keutels kookt en droogt zij, om ze vervolgens goud te verven tot glimmende kleinoden. Als de huiseigenaar komt logeren is de maat vol. De man is een karikaturale hufter die luistert naar de naam Claude (Kloot) Tong, een naam die op familiebanden wijst. Jo en Yolan keren terug naar Amsterdam. Zij wonen kosteloos in leegstaande panden als kraakwacht en leven van wat ze in vuilnisbakken vinden. Jo doet zijn best zich aan de stad aan te passen ('de natuur in de stad, ... van de mensen, is veel en veel wreder dan de natuur op het land'), maar hij kwijnt er weg.

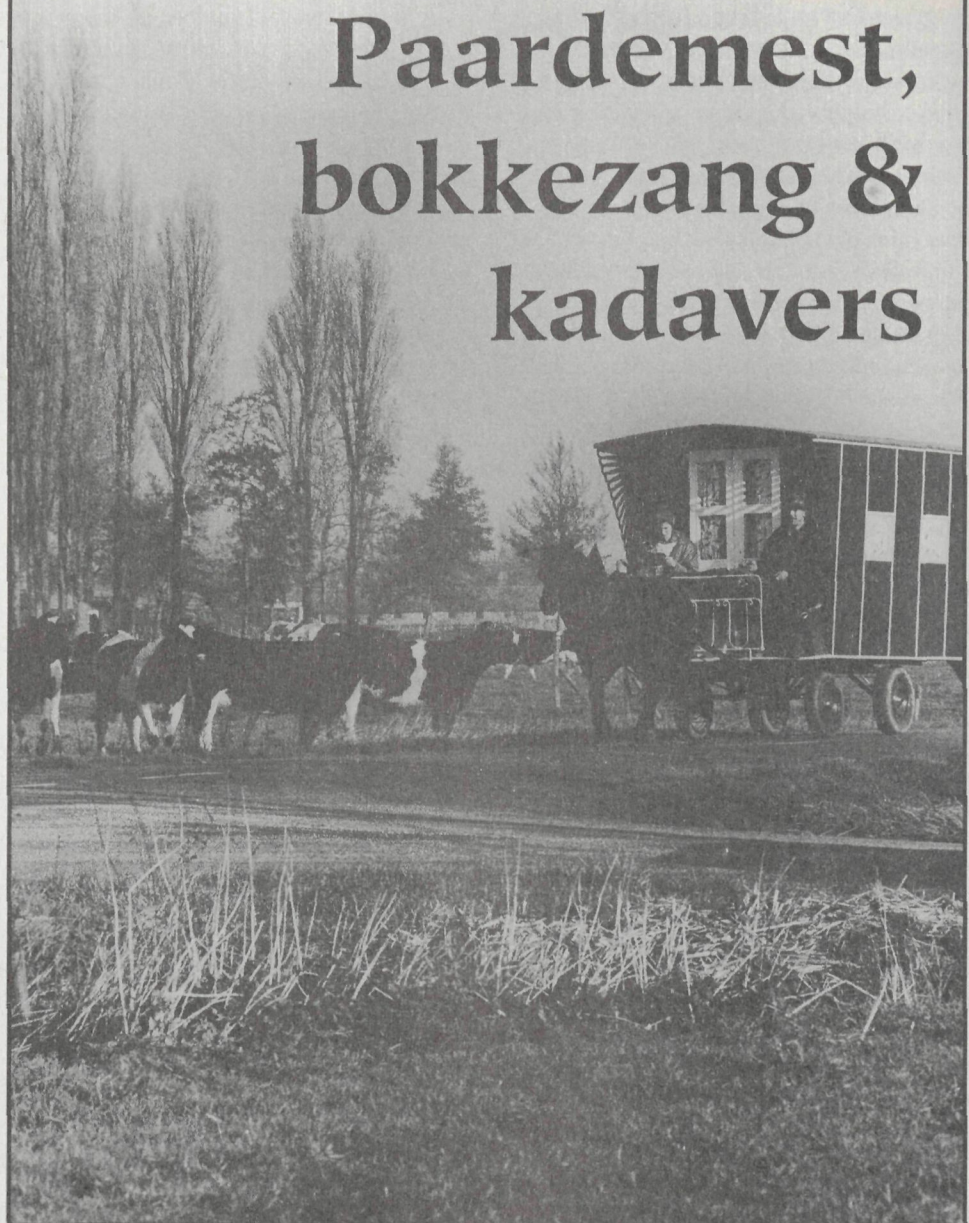

FOTO: MAARTEN JURGENS

'Vrijheid!', zegt Meester, 'na een paar maanden was ik eraan verslaafd.' In de jaren 1982/'84 trok zij met vriend Jaap de Ruig in een woonwagen door Frankrijk, met pony en geit. Zij schreef er haar eerste boek *Een Spoor van Paardemest* over. 'We wilden beiden op reis, maar ik voelde niets voor afzien; ik was op comfort gesteld. Jaap wilde met dieren bezig zijn. De woonwagen was een prima compromis; Jaap had zijn dieren en ik hoefde niet te zeulen met bagage. Ik voelde me een stadsmens en vond de natuur leuk op een zondagse wandeling. Natuur was voor mij een mooi landschap, een plaatje. De echte natuur is confronterend. Mijn afstudeerproject op de kunstacademie was een reliëf van een paard, gemaakt van paardemest. Het lag in

een kerk tentoongesteld. Na verloop van tijd groeiden er boompjes op; er zaten aden in de mest. Sommige bezoekers wilden niet bij mijn mestpaard naar binnen. Het was blijkbaar te confronterend.' Je kunt poep natuurlijk ook gewoon vies vinden. Net als gesnuffel op vuilnisbelten, dat in beide boeken graag gedaan wordt. 'Ik idealiseer vuilnisbelten niet', zegt Meester, 'maar dat leven in vrijheid was gewoon leuk. We hadden nauwelijks geld en konden ons toch prima redden. Het is altijd een verrassing wat je vandaag eet, wat je nu weer voor bruikbaar vindt. We hebben gedurende tien jaar in vier woonwagens gewoond. Ze werden wel steeds groter en luxer, maar we hadden nooit waterleiding, gasaansluiting of riolering. Dat is een groot verschil met het stadsleven.

De Kleine Aarde

**verwacht tienduizenden bezoekers
in het nieuwe, ecologische
bezoekerscentrum en op het
demonstratieterrein.**

Met het vernieuwde tijdschrift en een gevarieerd cursusaanbod wil De Kleine Aarde de nieuwsgierigheid van het publiek prikkelen. Zo worden nog meer mensen warm gemaakt voor een schone en gezonde leefwijze.

Steun De Kleine Aarde, meld een nieuwe donateur aan

en ontvang gratis
'Ander geluk - de visie
van De Kleine Aarde'
(Vul de achterzijde
van deze kaart in!)

Postzegel
hoeft niet,
mag wel

De Kleine Aarde,

Antwoordnummer 16151,

5280 VJ Boxtel

schrijven, ik meld een dagboek bij. Omdat het geld oprakte, probeerde ik er delen van aan blaadjes te verkopen. Dat lukte. Drie jaar na die reis kreeg een redacteur van De Kleine Aarde, die bij me op bezoek was, mijn reisverslag in handen. Hij zag er wel wat in.'

Meester glimlacht nu om Een Spoor van Paardemest. 'Ach, ik schreef op wat ik wilde vertellen, wat ik dacht en zag, maar het was natuurlijk niet literair. Ik ben nu dertien jaar ouder en zou sommige dingen van z'n leven niet meer schrijven. Die verwijzingen naar de I Tjing bijvoorbeeld; ik moet nu niks meer hebben van wijze antwoorden; ik houd meer van vragen. Ook het reizen bekoort me niet meer zo.'

Vergeet niet dat de behoefte aan vrijheid op den duur zelf een onvrijheid wordt. Ik deed bijvoorbeeld altijd boodschappen in natuurvoedingswinkels, al leefde ik van minder dan de bijstand. Na al dat toch wat te geforceerde idealisme was het een bevrijding eens naar een supermarkt te gaan! Vrijheid en onvrijheid horen misschien wel bij elkaar.'

Hebben de vrijheidslievende hoofdpersonen in Bokkezing daarom zo'n onvrije verhouding? In hun streven naar vrijheid zijn Jo en Yolanda afhankelijk van elkaar. Als Jo, aan het begin van het verhaal een sympathieke gast, uiteindelijk verkommert tot een soort apathische plant, is hij ronduit irritant. Yolanda blijft contact zoeken en wijdt zich geheel aan zijn verzorging. Het leven van dit bizarre koppel, in slooppanden en uit

vuilnisbakken levend, dreigt op een ramp uit te lopen. Pas dan, tijdens de laatste bladzijden, weet Meester de spanning er echt in te brengen. Dat komt wellicht doordat in het boek diverse grote thema's een rol spelen, zodat je je soms afvraagt waar het nou eigenlijk over gaat. Naast vrijheid gaat het over de persoonlijke zoektocht naar het verleden, over man- en vrouwzijn en over het conflict tussen natuur en cultuur; wel erg veel voor ruim tweehonderd pagina's. Bovendien vinden de gebeurtenissen in het verhaal vaak onverwacht plaats; er wordt te weinig op aangestuurd. Aan het eind echter voelt de lezer een dreigend en onafwendbaar onheil naderen.

Wie weten wil hoe het na Bokkezing verder gaat met Yolanda, kan terecht in

Kadavers/ En ze leefde nog, waarin Meester vijf korte vervolgen schrijft. Belangstellenden moeten rap zijn, want Kadavers is in een oplage van 350 exemplaren uitgegeven. Het boekje is voorzien van beschilderde foto's van Jaap de Ruig. Het zijn prachtige schilderfoto's van dode dieren, ondanks het abstractionisme wellicht schokkend voor de stadsmensen!

Een Spoor van Paardemest, ISBN 9064544220, De Kleine Aarde, Boxtel, 1986, f 12,50
Bokkezing, ISBN 9029047372, Meulenhoff, Amsterdam 1994, f 37,90
Kadavers/ En ze leefde nog, ISBN 9050480411, Philip Elchers, Groningen 1994, f 49,50

KOOS DIJKSTERHUIS

Vrijheid is één van de thema's in Bokkezing, het vierde boek van **Mariët Meester**. De hoofdpersoon zijn Jo en Yolan. Jo is een eigenzinnige puber die met zijn vrijgevochten geestesleven zijn vriendinnetje Yolan imponeert. Hij verlaat stad en school om zijn zaaileverancier te zoeken, de man die hem verwekte. Hij komt in Frankrijk terecht in een oud, vervallen landhuis, waar hij geiten hoedt. Yolan volgt hem en ze leven van de vrijheid en de wind. Ze verkopen geitekaas en vinden allerlei bruikbaar op de vuilnisbelt. Het buitenleven valt Yolan tegen; de natuur blijkt een bloedbad te zijn. In plaats van schattige geitjes helpt ze stervende mormels ter wereld en de moestuin is een slagveld van planten en insecten. Yolan probeert de natuur te overwinnen, eerst door de woonkeuken op te fleuren met een kleed dat ze maakt van bladen uit een stalenboek van tapijten. Later door te experimenteren met geitekeutels. Duizenden keutels kookt en droogt zij, om ze vervolgens goud te verven tot glimmende kleinoden. Als de huiseigenaar komt logeren is de maat vol. De man is een karikaturale hufter die luistert naar de naam Claude (Kloot) Tong, een naam die op familiebanden wijst. Jo en Yolan keren terug naar Amsterdam. Zij wonen kosteloos in leegstaande panden als kraakwacht en leven van wat ze in vuilnisbakken vinden. Jo doet zijn best zich aan de stad aan te passen ('de natuur in de stad, ... van de mensen, is veel en veel wreder dan de natuur op het land'), maar hij kwijnt er weg.

Ja, ik geef een nieuwe donateur op!

Nieuwe donateur:

Naam: .....
Adres: .....
Postcode & plaats: .....

(a.u.b. keuze aankruisen)

- ☐ donateur voor 1 jaar krijgt 4 keer het tijdschrift (standaarddonatie f 40,- per jaar)
- ☐ donateur voor 1 jaar krijgt 1 keer het tijdschrift (f 10,- per jaar)
- ☐ donateur voor 1 jaar krijgt 4 tijdschriften en alle boekjes van dat jaar (groot donateursschap f 100,-)
- ☐ donateur voor het leven krijgt elk jaar 4 tijdschriften (f 500,-)
- ☐ donateur voor het leven krijgt elk jaar 4 tijdschriften en alle boekjes van dat jaar (f 1000,-)

Stuur het boek Ander Geluk' naar:

Naam: .....
Adres: .....
Postcode & plaats: .....

FOTO: MARTEN JURGENS

'Vrijheid!', zegt Meester, 'na een paar maanden was ik eraan verslaafd.' In de jaren 1982/'84 trok zij met vriend Jaap de Ruig in een woonwagen door Frankrijk, met pony en geit. Zij schreef er haar eerste boek *Een Spoor van Paardemest* over. 'We wilden beiden op reis, maar ik voelde niets voor afzien; ik was op comfort gesteld. Jaap wilde met dieren bezig zijn. De woonwagen was een prima compromis; Jaap had zijn dieren en ik hoefde niet te zeulen met bagage. Ik voelde me een stadsmens en vond de natuur leuk op een zondagse wandeling. Natuur was voor mij een mooi landschap, een plaatje. De echte natuur is confronterend. Mijn afstudeerproject op de kunstacademie was een reliëf van een paard, gemaakt van paardemest. Het lag in

een kerk tentoongesteld. Na verloop van tijd groeiden er boompjes op; er zaten zaden in de mest. Sommige bezoekers wilden niet bij mijn mestpaard naar binnen. Het was blijkbaar te confronterend.' Je kunt poep natuurlijk ook gewoon vies vinden. Net als gesnuffel op vuilnisbelten, dat in beide boeken graag gedaan wordt. 'Ik idealiseer vuilnisbelten niet', zegt Meester, 'maar dat leven in vrijheid was gewoon leuk. We hadden nauwelijks geld en konden ons toch prima redden. Het is altijd een verrassing wat je vandaag eet, wat je nu weer voor bruikbaar vindt. We hebben gedurende tien jaar in vier woonwagens gewoond. Ze werden wel steeds groter en luxer, maar we hadden nooit waterleiding, gasaansluiting of riolering. Dat is een groot verschil met het stadsleven.

Vul deze bon in en stuur 'm op. Dan krijg je ook nog een prachtige vier-kleuren astrologieposter als welkomstgeschenk. Mooi. En heel handig.

Postzegel
hoeft
niet

Jawel, ik wil een abonnement op ONKRUID.

Ik betaal f 36,50 of 700 Bfr als ik de acceptgiro-kaart thuis heb. Dan ontvang ik een jaar lang elke twee maanden verse ONKRUID op de mat. En ook nog die gratis astrologie-poster.

Naam _____ (m/v)

Adres _____

Postcode _____

Woonplaats _____

ONKRUID

West 32

1633 JC Avenhorn

schrijven, ik meid een dagboek bij. Omdat het geld opraaakte, probeerde ik er delen van aan blaadjes te verkopen. Dat lukte. Drie jaar na die reis kreeg een redacteur van De Kleine Aarde, die bij me op bezoek was, mijn reisverslag in handen. Hij zag er wel wat in.'

Meester glimlacht nu om Een Spoor van Paardemest. 'Ach, ik schreef op wat ik wilde vertellen, wat ik dacht en zag, maar het was natuurlijk niet literair. Ik ben nu dertien jaar ouder en zou sommige dingen van z'n leven niet meer schrijven. Die verwijzingen naar de I Tjing bijvoorbeeld; ik moet nu niks meer hebben van wijze antwoorden; ik houd meer van vragen. Ook het reizen bekoort me niet meer zo.

Vergeet niet dat de behoefte aan vrijheid op den duur zelf een onvrijheid wordt. Ik deed bijvoorbeeld altijd boodschappen in natuurvoedingswinkels, al leefde ik van minder dan de bijstand. Na al dat toch wat te geforceerde idealisme was het een bevrijding eens naar een supermarkt te gaan! Vrijheid en onvrijheid horen misschien wel bij elkaar.'

Hebben de vrijheidslievende hoofdpersonen in Bokkezing daarom zo'n onvrije verhouding? In hun streven naar vrijheid zijn Jo en Yolanda afhankelijk van elkaar. Als Jo, aan het begin van het verhaal een sympathieke gast, uiteindelijk verkommt tot een soort apathische plant, is hij ronduit irritant. Yolanda blijft contact zoeken en wijdt zich geheel aan zijn verzorging. Het leven van dit bizarre koppel, in slooppanden en uit

FOTO: JAAP DE RUIG

vuilnisbakken levend, dreigt op een ramp uit te lopen. Pas dan, tijdens de laatste bladzijden, weet Meester de spanning er echt in te brengen. Dat komt wellicht omdat in het boek diverse grote thema's een rol spelen, zodat je je soms afvraagt waar het nou eigenlijk over gaat. Naast vrijheid gaat het over de persoonlijke zoektocht naar het verleden, over man- en vrouwzijn en over het conflict tussen natuur en cultuur; wel erg veel voor ruim tweehonderd pagina's. Bovendien vinden de gebeurtenissen in het verhaal vaak onverwacht plaats; er wordt te weinig op aangestuurd. Aan het eind echter voelt de lezer een dreigend en onafwendbaar onheil naderen.

Wie weten wil hoe het na Bokkezing verder gaat met Yolanda, kan terecht in

Kadavers/ En ze leefde nog, waarin Meester vijf korte vervolgen schrijft. Belangstellenden moeten rap zijn, want Kadavers is in een oplage van 350 exemplaren uitgegeven. Het boekje is voorzien van beschilderde foto's van Jaap de Ruig. Het zijn prachtige schilderfoto's van dode dieren, ondanks het abstractieniveau wellicht schokkend voor de stadsmens!

Een Spoor van Paardemest, ISBN 9064544220, De Kleine Aarde, Boxtel, 1986, f 12,50

Bokkezing, ISBN 9029047372, Meulenhoff, Amsterdam 1994, f 37,90

Kadavers/ En ze leefde nog, ISBN 9050480411, Philip Elchers, Groningen 1994, f 49,50

KOOS DIJKSTERHUIS

Vrijheid is één van de thema's van *Bokkezing*, het vierde boek van **Mariët Meester**. De hoofdpersonages zijn Jo en Yolan. Jo is een eigengerechtigde puber die met zijn vrijgevochten vriendinnetje Yolan impopulair wordt in zijn verlaat stad en school om zijn zaaileverancier te zoeken, die hem verwekte. Hij komt in februari terecht in een oud, vervallen landhuis, waar hij geiten hoedt. Yolan volgt hem en ze leven van de vrijheid en de wind. Ze verkopen geitekaas en vinden allerlei bruikbaar op de vuilnisbelt. Het buitenleven valt Yolan tegen; de natuur blijkt een bloedbad te zijn. In plaats van schattige geitjes helpt ze stervende mormels ter wereld en de moestuin is een slagveld van planten en insecten. Yolan probeert de natuur te overwinnen, eerst door de woonkeuken op te fleuren met een kleed dat ze maakt van bladen uit een stalenboek van tapijten. Later door te experimenteren met geitekeutels. Duizenden keutels kookt en droogt zij, om ze vervolgens goud te verven tot glimmende kleinoden. Als de huiseigenaar komt logeren is de maat vol. De man is een karikaturale hufter die luistert naar de naam Claude (Kloot) Tong, een naam die op familiebanden wijst. Jo en Yolan keren terug naar Amsterdam. Zij wonen kosteloos in leegstaande panden als kraakwacht en leven van wat ze in vuilnisbakken vinden. Jo doet zijn best zich aan de stad aan te passen ('de natuur in de stad, ... van de mensen, is veel en veel wreder dan de natuur op het land'), maar hij kwijnt er weg.

GEZONDE AARDE, GEZONDE GEEST

Zorg voor de aarde waar we op leven. En zorg voor de geest, waarmee je dat leven inhoud geeft. Lees *ONKRUID*. Het tijdschrift met het hoofd in de wolken en de voeten op het gras.

Praktisch, met recepten, moestuin-adviezen en gezondheids-tips. Spiritueel, in de interviews met eigentijdse wijzen en in de achtergrondverhalen over alles wat de mens bezielt. Gedreven. Opgewekt van toon. Maar wel kritisch.

Zorg voor een gezonde aarde en een gezonde geest. Neem lekker 'n abonnement op *ONKRUID*.

ONKRUID

FOTO: MAARTEN JURGENS

'Vrijheid!', zegt Meester, 'na een paar maanden was ik eraan verslaafd.' In de jaren 1982/'84 trok zij met vriend Jaap de Ruig in een woonwagen door Frankrijk, met pony en geit. Zij schreef er haar eerste boek *Een Spoor van Paardemest* over. 'We wilden beiden op reis, maar ik voelde niets voor afzien; ik was op comfort gesteld. Jaap wilde met dieren bezig zijn. De woonwagen was een prima compromis; Jaap had zijn dieren en ik hoefde niet te zeulen met bagage. Ik voelde me een stadsmens en vond de natuur leuk op een zondagse wandeling. Natuur was voor mij een mooi landschap, een plaatje. De echte natuur is confronterend. Mijn afstudeerproject op de kunstacademie was een reliëf van een paard, gemaakt van paardemest. Het lag in

een kerk tentoongesteld. Na verloop van tijd groeiden er boompjes op; er zaten zaden in de mest. Sommige bezoekers wilden niet bij mijn mestpaard naar binnen. Het was blijkbaar te confronterend.' Je kunt poep natuurlijk ook gewoon vies vinden. Net als gesnuffel op vuilnisbelten, dat in beide boeken graag gedaan wordt. 'Ik idealiseer vuilnisbelten niet', zegt Meester, 'maar dat leven in vrijheid was gewoon leuk. We hadden nauwelijks geld en konden ons toch prima redden. Het is altijd een verrassing wat je vandaag eet, wat je nu weer voor bruikbaar vindt. We hebben gedurende tien jaar in vier woonwagens gewoond. Ze werden wel steeds groter en luxer, maar we hadden nooit waterleiding, gasaansluiting of riolering. Dat is een groot verschil met het stadsleven.

Normaal gesproken spoel je je uitwerpse-
len meteen door, weg ermee. Als je altijd
een oplossing moet vinden voor je eigen
poep, als je jarenlang in de weer bent met
emmers, dan kijk je echt niet meer op van
een drol. Als je dat niet gewend bent, kan
zo'n sculptuur van mest schokkend zijn. Ik
wil het woonwagenleven niet mooier voor-
doen dan het is, hoor, het is een zwaar be-
staan. Door het vocht en de kou kreeg ik
last van mijn gewrichten en toen ik een ar-
tikel las over de positieve invloed die de
centrale verwarming had op de gemiddelde
levensduur in Nederland, hoefde het voor
mij niet meer zo. Nu wonen we in een
huis; de woonwagen gebruiken we als bui-
tenhuis.'

Meester is beeldend kunstenaar, maar ge-
durende haar woonwagenreis ontdekte ze
de schrijfkunst.

'Ik las veel en had mijn boeken in een
zucht uit. Toen ben ik zelf maar gaan
schrijven; ik hield een dagboek bij. Omdat
het geld opraakte, probeerde ik er delen
van aan blaadjes te verkopen. Dat lukte.
Drie jaar na die reis kreeg een redacteur
van De Kleine Aarde, die bij me op bezoek
was, mijn reisverslag in handen. Hij zag er
wel wat in.'

Meester glimlacht nu om Een Spoor van
Paardemest. 'Ach, ik schreef op wat ik wil-
de vertellen, wat ik dacht en zag, maar het
was natuurlijk niet literair. Ik ben nu der-
tien jaar ouder en zou sommige dingen van
z'n leven niet meer schrijven. Die verwij-
zingen naar de I Tjing bijvoorbeeld; ik
moet nu niks meer hebben van wijze ant-
woorden; ik houd meer van vragen. Ook
het reizen bekoort me niet meer zo.'

Vergeet niet dat de behoefte aan vrijheid
op den duur zelf een onvrijheid wordt. Ik
deed bijvoorbeeld altijd boodschappen in
natuurvoedingswinkels, al leefde ik van
minder dan de bijstand. Na al dat toch wat
te geforceerde idealisme was het een be-
vrijding eens naar een supermarkt te gaan!
Vrijheid en onvrijheid horen misschien wel
bij elkaar.'

Hebben de vrijheidslievende hoofd-
personen in Bokkezing daarom
zo'n onvrije verhouding? In hun
streven naar vrijheid zijn Jo en Yolán to-
taal afhankelijk van elkaar. Als Jo, aan het
begin van het verhaal een sympathieke
gast, uiteindelijk verkommert tot een soort
apathische plant, is hij ronduit irritant.
Yolán blijft contact zoeken en wijdt zich
geheel aan zijn verzorging. Het leven van
dit bizarre koppel, in slooppanden en uit

FOTO: JAAP DE RUIG

vuilnisbakken levend, dreigt op een ramp
uit te lopen. Pas dan, tijdens de laatste
bladzijden, weet Meester de spanning er
echt in te brengen. Dat komt wellicht door-
dat in het boek diverse grote thema's een
rol spelen, zodat je je soms afvraagt waar
het nou eigenlijk over gaat. Naast vrijheid
gaat het over de persoonlijke zoektocht
naar het verleden, over man- en vrouwzijn
en over het conflict tussen natuur en cul-
tuur; wel erg veel voor ruim tweehonderd
pagina's. Bovendien vinden de gebeurte-
nissen in het verhaal vaak onverwacht
plaats; er wordt te weinig op aangestuurd.
Aan het eind echter voelt de lezer een dreig-
end en onafwendbaar onheil naderen.

Wie weten wil hoe het na Bokkezing ver-
der gaat met Yolán, kan terecht in

Kadavers/ En ze leefde nog, waarin
Meester vijf korte vervolgen schrijft.
Belangstellenden moeten rap zijn, want
Kadavers is in een oplage van 350 exem-
plaren uitgegeven. Het boekje is voorzien
van beschilderde foto's van Jaap de Ruig.
Het zijn prachtige schilderfoto's van dode
dieren, ondanks het abstractieniveau wel-
licht schokkend voor de stadsmens!

Een Spoor van Paardemest, ISBN
9064544220, De Kleine Aarde, Boxtel,
1986, f 12,50
Bokkezing, ISBN 9029047372,
Meulenhoff, Amsterdam 1994, f 37,90
Kadavers/ En ze leefde nog, ISBN
9050480411, Philip Elchers, Groningen
1994, f 49,50

ACTIVITEITENPROGRAMMA

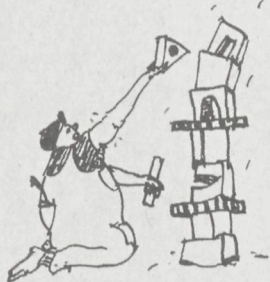
Voeding

Koken zonder vlees

(weekendcursus)
27 t/m 29 oktober
(vr 19.30 uur 16.00 uur)

Dè cursus voor mensen die vegetarisch willen eten, maar worstelen met vragen. Kom ik iets tekort? Is het wel lekker? Hoe kan ik variëren? De weekendcursus is speciaal voor mensen die verder weg wonen van De Kleine Aarde, maar toch deze uitgelezen kans niet willen missen om bekend te raken met recepten zonder vlees.

Tijdens de cursus bereiden we verschillende maaltijden en eten we deze op! De nadruk ligt op koken en produkt- en voedingsinformatie. U leert verschillende soorten groenten en granen bereiden die niet in de Hollandse pot

ILLUSTRATIES: KATRIEN HOLLAND

voorkomen. Aan bod komen peulvruchten, zuivelprodukten en noten. Ook leert u meer te variëren met Hollandse produkten. We gebruiken groenten van het seizoen, wat veel energie en transport scheelt.

Prijs: f 225,-
Inclusief overnachtingen, ecologische maaltijden, cursusmateriaal en ingrediënten.

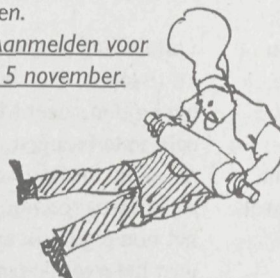
Aanmelden voor 13 oktober.

Sinterklaastraktaties

(één middag)
28 november
(di 13.30 uur - 16.30 uur)
Wie zelf hapjes, drankjes en koekjes wil maken voor een Sinterklaas- of andere feestelijke winteravond kan dat in deze cursus leren. Er worden traktaties gemaakt van produkten. Ook komen moeilijker te bereiden recepten voor. Naast zoete hapjes worden hartige hapjes bereid, zoals kaaskoekjes. Verder besteden we aandacht aan het natuurlijk kleuren van marsepein en het bereiden van amandelspijs met minder suiker of andere zoetmiddelen. Aan het eind van de middag proeven we zelfgemaakte warme dranken.

Prijs: f 35,- (max. 16 personen)
Inclusief materiaal en ingrediënten.

Aanmelden voor 15 november.

Zelf kaas maken

(één dag)
4 november
(za 9.30 uur-16.30 uur)
Het bewerken en bereiden van kwark, zachte en kruidenkaas wordt op deze dag besproken en toegelicht aan de hand van

video's en dia's. U leert een echt Goudse kaas te maken. De bereiding vergt wat tijd, maar het resultaat is heerlijk. Iedereen gaat met een Goudse kaasje van een halve kilo naar huis! Thuis kunt u daarna zelf verder zuivelen. In de cursusprijs is een basispakket ter waarde van 35 gulden inbegrepen. Aan het eind van de dag neemt u alles mee naar huis: een kaasje, stremsel, zuursel, een kaasdoek, een kaasvaatje en het cursusboek.

Prijs: f 110,-
Inclusief een ecologische lunch, ingrediënten, basispakket en het boekje Zuivel, uit de serie Ecologische Alternatieven van De Kleine Aarde.

Aanmelden voor 26 oktober.

Tuinieren

Snoeien van hoogstamfruit

(studiedag)
9 december
(za 10.00 uur-16.30 uur)
Een cursus voor iedereen die fruitbomen heeft en vooral voor mensen die kampen met achterstallig onderhoud, snoei-angst of een gebrek aan kennis over de ontwikkelingen van hoogstambomen. Eerst komt de theorie aan de orde. Daarna krijgt u de tijd om zelf, met professionele hulp, te snoeien. De beginnende snoeier wordt op weg geholpen. Gevorderde snoeiers kunnen de kneepjes van het vak leren.

Prijs: f 75,-
Inclusief ecologische lunch, koffie, thee en cursusmateriaal.
Aanmelden voor 26 november.

Meedoen met een cursus?

Meedoen met een cursus of activiteit van De Kleine Aarde? Vul de bon in. Let op de uiterste datum van aanmelden. Wacht niet te lang, want vol is vol. U krijgt meteen een bevestiging van uw inschrijving. Het cursusgeld betaalt u vooraf met de acceptgirokaart die wij u toezenden. Een week voor de cursus volgt meer informatie. Donateurs krijgen tien procent korting. Wilt u de inschrijving annuleren, doe dat dan uiterlijk twee weken voor de cursus. U ontvangt het cursusgeld dan terug. Wie daarna annuleert, is vijftig procent van het cursusgeld verschuldigd. Meer weten? Schrijf of bel!

Adres: De Kleine Aarde, postbus 151, 5280 AD Boxtel.
Telefoon: (0411) 684921.

Snoeien van laagstamfruit

(studiedag)

20 januari

(za 10.00 uur- 16.30 uur)

Voor ieder die laagstamfruitbomen van appels en peren heeft, organiseert De Kleine Aarde deze interessante studiedag, gericht op de praktijk van het snoeien.

In de boomgaard leert u kijken naar de vorm en ontwikkeling van de bomen en de bijbehorende snoei. Er wordt onderscheid gemaakt in het bijwerken van achterstallige snoei, het snoeien voor een optimale productie en het snoeien van jonge bomen.

De theorie komt aan de orde bij de inleidingen in de boomgaard. Ook is er documentatie beschikbaar. Als deelnemer krijgt u ruim de gelegenheid om zelf te snoeien. De begeleiding is in handen van een ervaren gastdocent. Bij onverhoopt slecht weer is de reservedatum voor deze cursus zaterdag 11 februari.

Prijs: f 75,-

Inclusief ecologische lunch, koffie, thee en cursusmateriaal.

Aanmelden voor 9 januari.

Dieren

Geiten houden

(studiedag)

7 oktober

(za 10.00 uur-16.30 uur)

Geiten zijn bijzondere beesten en leuk om te houden. Dat wil niet zeggen dat een geit houden een peuleschil is. Verhalen over geiten die de was van de drooglijn afvreten of met hun voorpoten op de vensterbank staan en de keuken in kijken, zijn geen zeldzaamheid.

Op de studiedag komen aard en gedrag van het beest aan bod. Ook huisvesting, beweiding en voeding, ziekten, melken, dracht, opfokken van lammeren en klauwtjes bijsnijden, staan op het programma. De dag wordt verzorgd door gei-

tenhouder Theo Coolen.

Prijs: f 75,-

Inclusief koffie, thee, ecologische lunch en het cursusmateriaal.

Aanmelden voor 25 september.

Bouwen en wonen

Milieuvriendelijk onderhoud en renovatie

(praktijk-studiedag)

10 november

(9.30 uur - 16.30 uur)

Het milieubeleid van de rijks-overheid inzake woningbouw is gericht op het verminderen van milieubelasting bij nieuwbouw van woningen. Niet minder belangrijk is deze belasting ook bij onderhoud en renovatie te beperken. Kennis hierover is echter beperkt beschikbaar. De Kleine Aarde organiseert daarom een praktijkdag Milieuvriendelijk onderhoud en renovatie. 's Morgens vinden twee lezingen plaats die de relatie tussen onderhoudsactiviteiten en milieubelasting verduidelijken. Daarbij is er aandacht voor vernieuwbare grondstoffen en het kostenaspect.

De ochtend wordt afgesloten met een rondleiding door het nieuwe bezoekerscentrum. In het middagdeel zijn er workshops. Sprekers tijdens de dag zijn Chris Zijdeveld, ex-wethouder van milieuzaken in Schiedam en Theo de Rooy, medewerker van het Gemeentelijk Woningbedrijf Dordrecht.

De studiedag is vooral bestemd voor hoofden technische dienst van woningbouw-

verenigingen en beleidsmedewerkers van gemeenten.

Prijs: f 275,-

Inclusief een ecologische lunch

Aanmelden voor 26 oktober.

Overige cursussen

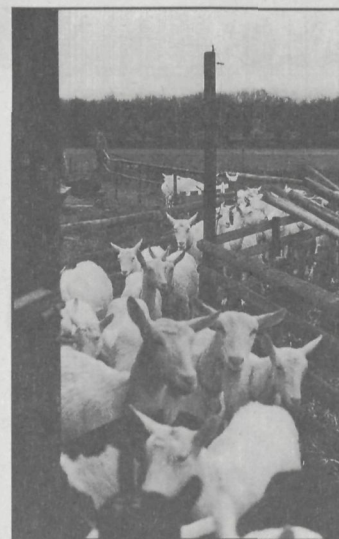
Kinder- en buurtboerderijen

(studiedag)

27 oktober

(vr 10.00 uur- 16.30 uur)

In 1979 lanceerde De Kleine Aarde het idee van 'de buurt-

Bon voor aanmelding

Ik meld me aan voor de cursus

.....
.....
.....

Datum cursus: .....

Naam: .....

Adres: .....

Plaats: .....

Telefoon: .....

Stuur me een bevestiging. Ik maak het cursusgeld over voor aanvang van de cursus met de acceptgirokaart die u mij toestuurt. Ik betaal de helft van het cursusgeld als ik veertien dagen voor het begin van de cursus annuleer.

(Kruis één hokje aan)

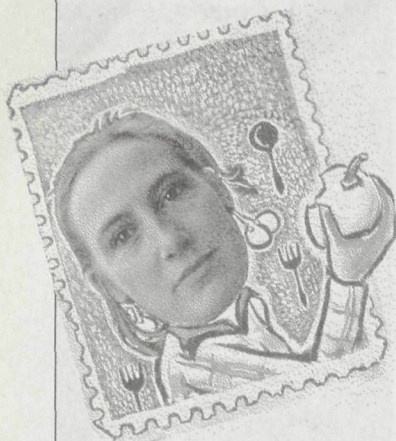
- ☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle prijs.
- ☐ Ik ben donateur en krijg tien procent korting.
- ☐ Ik meld me aan als donateur via deze bon. Verder krijg ik op de cursusprijs tien procent korting.

Invullen en opsturen naar:

De Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel

Let op de uiterste aanmeldingsdatum!

Vragen aan Anneloe Rijkema

Hoe slecht is het om niet te ontbijten?

Beter is het om wel te ontbijten. Overslaan van de eerste maaltijd zorgt voor een te laag bloedsuikergehalte. Concentratiestoornissen kunnen het gevolg zijn. Wie honger krijgt, grijpt eerder naar iets lekkers.

Wat is Quorn?

Quorn is de merknaam van een plantaardige vleesvervanger uit Engeland. De belangrijkste bestanddelen van Quorn zijn mycoproteïnen, die ontstaan uit vergisting van het plantje Fusarium Graminearum. Deze vergisting vindt plaats onder laboratorium omstandigheden. Het produkt zal daardoor wellicht geen Eko-keurmerk gaan dragen. Quorn heeft het uiterlijk van kipfilet, bevat geen cholesterol, is voorgebakken dus snel klaar. Het spul levert - in tegenstelling tot kipfilet - voedingsvezels.

Wat is het verschil tussen keukenzout, steenzout en zeezout?

Alle zoutsoorten zijn afkom-

stig uit de zee. Keukenzout wordt gemaakt uit steen- of mijnzout, wat wordt gewonnen uit zoutlagen in de bodem. Zoutlagen komen in Nederland voor in Hengelo en Boekelo. Ze worden door mijnbouw gewonnen of als pekkel opgepompt. Zout bevat in de ruwe fase vuil en andere mineralen zoals calcium, magnesium en ijzer. In die fase heet het steen- of mijnzout. Na raffinage bevat het vrijwel uitsluitend natriumchloride. Er wordt een anti-klontermiddel (E554) en eventueel jodium (bij Jozo) toegevoegd. Bij het gebruik van steenzout gaan enkele rijstekorrels het klonteren tegen.

Zeezout wordt gewonnen uit zeewater. Het water wordt uit grote diepte gepompt. Vandaar gaat het zeewater naar een kanalsysteem, waar zon en wind het water verdampen. Het zout wat overblijft is voornamelijk natriumchloride met enkele mineralen en spore-elementen. Het zout is vrij wit, maar wordt vermengd met magnesiumcarbonaat om het klonteren tegen te gaan. Dit magnesiumcarbonaat is ook afkomstig uit zeewater. Helaas bevat zeezout enkele zware metalen, zoals kwik en cadmium. Bij zeezout met het *Natur & Proges*-keurmerk mag dit echter niet voorkomen. Zeezout bevat tevens wat jodium, maar minder als gejoederd zout.

Vragen naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

boerderij'. Het doel van deze boerderij is de vervreemding van de mens met de natuur tegen te gaan. Daarnaast heeft de buurtboerderij een sociale functie. Men kan er een cursus volgen, elkaar ontmoeten en deelnemen aan activiteiten. De buurtboerderij draait op de betrokkenheid van burgers en hun creatieve inzet. Dit sluit goed aan bij een doelstelling van De Kleine Aarde: zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze.

Door de verstedelijking komt de mens steeds verder af te staan van de natuur. Tevens nemen de milieuproblemen toe. Daarom zal de behoefte aan natuur- en milieu-educatie groeien. Steeds meer gemeenten onderkennen die behoefte en ondersteunen de zogeheten Lokale Agenda 21.

Kinderboerderijen zijn bij uitstek een locatie om natuur- en milieu-educatie uit te bouwen. De studiedag *Nieuwe kansen voor natuur- en milieu-educatie op kinder- en buurtboerderijen* verschaft de nodige informatie hierover. De cursus bestaat uit twee dagdelen. 's Morgens passeren de mogelijkheden de revue. In het middagdeel staan de 'builen', blauwe plekken en successen' ten aanzien van natuur- en milieu-educatie op de kinder- en buurtboerderij centraal.

Prijs: f 150,-

Inclusief ecologische lunch.

Aanmelden: schriftelijk en telefonisch

Onkruidbestrijding op verhardingen

(praktijk- en studiedag)

1 december

(vr 9.30 uur-16.30 uur)

Veel gemeenten hebben geko-

zen voor ecologisch groenbeheer. Voor de plantsoenen lukt dit in de praktijk goed. Echter bij het bestrijden van onkruiden op verhardingen stuiten velen op problemen. Chemische middelen zijn schadelijk voor het milieu. De meningen over de meest wenselijke, alternatieve methoden lopen uiteen. Daarnaast spelen financiën, behoeften en wensen van burgers een rol.

Minder bestrijdingsmiddelen is noodzaak, maar vraagt wel een goede begeleiding en inzicht in de alternatieven. Daarom organiseert De Kleine Aarde wederom de studiedag *'Onkruidbestrijding op verharding- en'*.

Op deze dag komen de mogelijkheden, met voor- en nadelen en de financiële consequenties om onkruiden op milieuvriendelijke wijze te bestrijden aan de orde. Zowel bij het ontwerpen, aanleggen, herinrichten, beheer en onderhoud van openbaar groen bestaan alternatieven of worden die ontwikkeld.

De successen en valkuilen uit de praktijk komen in het middagdeel aan bod.

Voorlichting aan burgers en eigen personeel, financiële aspecten krijgen speciale aandacht. Deze cursus wordt georganiseerd met medewerking van IBN-DLO Wageningen, IPC Groene Ruimte Arnhem, de gemeente Arnhem en de gemeente Breda.

De studiedag is onder meer bedoeld voor kader van afdelingen Plantsoenen Reinigingsdiensten.

Prijs: f 275,-

Aanmelden: schriftelijk en telefonisch.

OVER DE TONG

Liever bijhalen dan weggooien

Knus, vriendelijk en wars van verspillings. Het eten is er heerlijk. Tien minuten lopen van de Grote Markt in Groningen en je bent in de Zevende Hemel.

Koos Dijksterhuis

Een ronde of een rechthoekige tafel? Of schuiven we aan bij de stamtafel? Restaurant de Zevende Hemel is knus als een buurtcafé, met een grillig interieur, houten tafels en stoelen en veel ramen. De obers zijn goed gemust en hun bediening is snel.

Tot voor kort hing hier een schoolbord aan de muur, met de waarschuwing dat de geserveerde porties wellicht wat klein waren, maar dat dat niets met krenterigheid te maken had. Tot bescheiden porties was besloten, omdat de gasten dan weinig laten staan en men niet veel weg hoeft te gooien. De hongerigste lekerbekken krijgen er net zoveel bij als ze verstouwen kunnen. Het bord is van de muur verdwenen, maar de ober verzekert ons dat het principe nog steeds van kracht is.

Ook op het menu van De Zevende Hemel is iets veranderd: nieuw zijn struisvogelbiefstuk en hertevlees. Volgt het restaurant een yuppenkoers? Het vlees komt toch wel van de Groene Weg? 'Jazeker', zegt de ober, 'alleen de kip is niet biologisch, want dat zou onbetaalbaar worden.'

De menukaart kondigt voor- en hoofdgerechten aan, met vlees of vis dan wel vegetarisch. De hoofdgerechten variëren in prijs van ruim f 20,- (vegetarisch) tot f 35,- (biefstuk). Een dagschotel van vlees- en visvrije lentefeuilles komt op f 15,-.

Drie van ons laten zich verleiden tot een vegetarisch gerecht. En terecht. Het paddestoelenfestijn smaakt als een sprookjesachtig herfstbos, gesaust met een zachte zwamvlok van camembert. Ook de groentetaart mag er wezen. Lekker knapperig, met een romige saus van blauwe kaas. Alleen de tortilla is een beetje taai. Gelukkig maakt de vulling van kaas en groenten veel goed. En de biologische medaillons van varkensoester? 'Heerlijk!' juicht de vleeseter in ons midden. Op de gebakken krielaardappels, gestoofde prei en ijsbergsalade is niets aan te merken. In de Nederlandse horeca staat huiswijn meestal garant voor bonkende koppijn en een lege beurs. Zo niet in De Zevende Hemel. De rode huiswijn blijkt een uitstekende Italiaanse Sangiovanese di Romagna 1993 van f 20,50 de fles.

Als zij de menukaart nog eens uitdeelt voor de desserts, waarschuwt de ober dat de taart vandaag ontbreekt. En de wisselende mousse is vanavond chocolademousse. Het beginsel van kleine porties wordt rigoureus verraden met Engelenzuchten, 'de Toet waar de stad over praat'. Wel vier magen vermag deze twee verdiepingen tellende collectie taart, ijs, fruit, mousse en slagroom te vullen.

*De Zevende Hemel, Zuiderkerkstraat 7, Groningen.
Tel. 050-(3)145141.*

Stichting BAM tegen muziek- terreur

Veel mensen lijken geluid niet meer te kunnen missen en hebben moeite om met stilte overweg te kunnen. Toch is stilte belangrijk om tot creativiteit te komen, aldus De stichting ter Bestrijding van de Akoestische Milieuvervuiling, kortweg BAM. Sinds eind 1994 is de BAM bezig om mensen er bewust van te maken dat geluidhinder de leefomstandigheden beïnvloedt en daardoor het welzijn van de mensen kan verstoren. De BAM voert ook actie om de overal opgedrongen muziek tegen te gaan.

Vooraf in openbare ruimten, zoals winkels, wachtkamers, restaurants en touringcars en op allerlei evenementen wordt je ongevraagd geconfronteerd met akoestische en vooral elektrische muziek-milieuvervuiling. Bovendien worden de reclames op radio en tv met de dag schreeuweriger. Bij veel mensen heerst de overtuiging dat het erbij hoort en dat je er toch niets aan kunt doen. De BAM denkt daar anders over en heeft met haar acties al vele sympatisanten gevonden.

Inmiddels is er ook een comité van aanbeveling opgericht, waarin enkele bekende Nederlanders zitting hebben genomen. Onder hen cabaretière Lenette van Dongen, bekend van haar theaterstuk 'Mag het wat zachter', componist Louis Andriessen en dichter Ivo de Wijs.

Voor wie de stichting BAM wil steunen of graag meer informatie wil hebben:

Stichting BAM, postbus 329, 5670 AH, Nuenen, tel. 04927-60274.

Milieuvriendelijke kattebakvulling populair

Of kattebezitters zelf ook toilet papier met Milieukeur ge-

bruiken is niet bekend, maar dat ze voor hun geliefde viervoeters steeds vaker kattebakvulling met Milieukeur kopen wordt bewezen door het groeiende marktaandeel, dat sinds de introductie vorig jaar zomer gestegen is tot ruim acht procent. Kattebakkorrels met Milieukeur zijn gemaakt van bij- of afvalprodukten, zoals geperste houtvezels of paperslib, zodat geen nieuwe grondstoffen nodig zijn. Deze korrels zijn bovendien gegarandeerd composteerbaar en mogen daarom in de GFT-bak. Met de enorme hoeveelheden poezen en katers die er in Nederland rondlopen, kan dit op den duur tot een aanzienlijke vermindering van de afvalberg leiden. Per jaar scheelt dit zo'n zestig kilo afval per kat. Doordat de consument in toenemende mate bereid is milieuvriendelijker produkten te kopen, is het goed mogelijk dat het marktaandeel van de Milieukeur-korrels dit jaar zal stijgen tot 15%. Er zijn momenteel bij dierenpeciaalzaken en supermarkten al 13 merken kattebakvulling met Milieukeur te koop.

Voetpadendag in Randstad

De verbindingen tussen stad en platteland zijn voor veel voetgangers moeilijk te vinden. Veel historische paden zijn verdwenen of afgesloten. Toch is er voor de wandelaar nog veel te beleven in stadsranden, op de grens tussen cultuur en natuur. Tijdens de voetpadendag 1995, op zondag 15 oktober, kunnen voetgangers vanuit de binnenstad naar de natuur dicht bij huis.

Informatie over deze dag wordt verstrekt in een speciale Voetpadenkrant, verkrijgbaar bij VVV's, ANWB-kantoren en randstedelijke busstations.

Logisch dat voedingsdeskundigen vis aanraden. Vis heeft een hoge voedingswaarde, is licht verteerbaar en geeft gerechten net even een ander smaakje. Magere vissoorten zijn rijk aan eiwit en vitamine-B. Ze leveren ook nauwelijks vet: 1 gram per 100 gram. Het vet bestaat uit meervoudig onverzadigde vetzuren, goede vetzuren dus. Ze verminderen de kans op van hart- en vaatziekten. Magere soorten zijn kabeljauw, poon, rog, schelvis, schol, tarbot, tong, tonijn en wijting. De Kleine Aarde noemt in deze recepten alleen zeevis, die minder verontreinigd is dan zoetwatervis. Zoetwatervis wordt wel gekweekt in bassins, maar vaak gaat dat gepaard met dier- en milieu-onvriendelijk praktijken.

Vette vissoorten zijn ansjovis en sprat. Maar ook bewerkte vis, zoals gemarineerde of gezoute haring, gerookte bokking, gestoomde makreel, gerookte paling en sardines uit blik bevatten aardig wat calorieën. Vette vis is nog niet extreem slecht voor de gezondheid: per 100 gram 15 gram. Makreel, paling en sardines vormen hierop een uitzondering met 25 gram vet. Ter vergelijking: gemiddeld vet vlees zoals rollade of karbonade levert ook zo'n 15 gram vet op elke 100 gram vlees.. Maar vleessoorten bevatten verzadigde vetzuren, die slecht zijn voor de gezondheid. Wereldzeeën zijn bijna leeg gevist en met de regelmaat van de klok worden er ondermaatse vissen gevangen. Het natuurlijk evenwicht wordt door de visserij ernstig verstoord. De Kleine Aarde pleit voor een duurzame visvangst. Voor de gezondheid is teveel vis eten niet goed. Vis past in een ecologische voeding, maar dient met mate te worden gegeten. Indien u van vis houdt en het gewend bent te eten, volgen hieronder enkele recepten. We serveren geen grote moten. Bovendien gaan alle recepten samen met andere eiwitbronnen. Alle recepten zijn voor 4 personen.

't is Vis

Vis past in een ecologisch voedingspatroon. De Kleine Aarde presenteert u daarom vier visrecepten. We serveren geen grote moten, want zoals u weet raken de zeeën leeggevisst. Bovendien geeft De Kleine Aarde bij ieder recept een tweede eiwitbron. Vis eten is prima, maar doe het met mate.

ANNELOE RIJPKEMA

Kruidige kabeljauwovenshotel

1 prei
1 eetlepel olie
75 g kruidenkaas, bijv. bieslook
2 eetlepels kwark (75 g)
½ bosje peterselie
½ bosje selderij
bieslook
2 teentjes knoflook
1 ei
± 250 g kabeljauwfilet
3 uien
4 tomaten

Halveer de prei in de lengte en was deze. Snijd de halve prei in vier gelijke stukken. Blancheer de stukken prei enkele minuten. Vet een ovenshotel in met olie en leg er vier stukken prei in. Rasp de kruidenkaas en meng 2 eetlepels hiervan met de kwark. Was de kruiden en snijd of hak de-

ze fijn. Pel en pers de knoflookteentjes. Meng de kruiden, knoflook en het ei door het kwarkmengsel. Maak het kwarkmengsel op smaak met peper, zout en eventueel een scheutje tamari.

Bestrooi de kabeljauwfilets met peper. Leg er één op de prei in de ovenshotel. Snijd de uien in ringen en de tomaten in plakken. Schep wat van het kwarkmengsel op de vis, leg dan wat uienringen en plakjes tomaat erop. Leg daarop weer een laag prei, vis en kwarkmengsel. Eindig met ui en tomaten. Strooi de rest van de geraspte kruidenkaas over het gerecht. Zet de schotel in een voorverwarmde oven van 180 graden, gedurende 25 minuten. Geef bij deze schotel rijst of bulgur en een salade.

Vissandwiches

½ gebuild brood (ook wel Lemaire brood genoemd)
2 eetlepels yoghurt

2 eetlepels kwark (100 g)
1 eetlepel mayonaise
peterselie
1 theelepel mosterd
50 g garnalen
paprikapoeder
100 g zalm
bieslook

Snijd het brood in 12 dunne sneetjes. Maak een saus van yoghurt, kwark, mayonaise en verdeel deze saus over 3 schaal-
tjes. Was de peterselie en hak hem fijn. Meng wat van de gehakte peterselie en de mosterd door één schaal-
tje, roer het goed en maak het op smaak met peper en zout. Meng in het tweede bakje de garnalen, het paprikapoeder en wat peterselie. Prak met een vork de zalm fijn en voeg deze aan het derde schaal-
tje toe, evenals wat fijngeknip-
te bieslook. Bestrijk een snee met de mosterdlaag, leg hierop een snee brood, die aan de binnenkant besmeerd is met het garnalenmengsel. Besmeer de buitenkant van de snee met het zalmmengsel. Sluit de sandwich af met een derde snee. Maak zo vier sandwiches en laat ze enkele uren opstijven in de koelkast. Halveer de sandwiches diagonaal en leg de acht drie-
hoekjes op een schaal. Garneer ze met een toefje peterselie. Dien ze op als lunch of bij een koude schotel.

Gekookte visrolletjes met kruidensaus

± 400 gram wijtingfilets
1 liter kruidenbouillon
laurier, foelie, peperkorrels
lavas
peper en zout
2 eetlepels boter (± 30 g)
3 eetlepels gebuild meel (lemaire meel)
2 dl melk
2 dl kookvocht (van de vis en kruiden-
bouillon)
½ bosje peterselie
½ bosje selderij
wat verse salie, tijm en dragon

Breng de kruidenbouillon met de laurier, foelie, peperkorrels en zout aan de kook. Voeg wat verse kruiden toe, zoals lavas, peterselie(-stelen), selderij. Bestrooi de wijtingfilets met peper en zout en rol ze op. Steek ze vast met een cocktailprikkertje. Leg de rolletjes in de kokende kruidenbouillon en temper het

vuur. Laat het geheel gedurende 10 minu-
ten zacht sudderen. Maak de roux door de boter te smelten in een steelpannetje en het meel toe te voe-
gen. Roer het geheel goed door en voeg beetje bij beetje 1 dl melk toe. Laat de saus aan de kook komen en roer alles goed door, totdat er een samenhangende saus ontstaat. Voeg dan langzaam de rest van de melk en nog 2 dl vis-kookvocht toe. Maak de saus af door er verse, fijn ge-
snelde peterselie, selderij, salie, tijm en dragon aan toe te voegen. Serveer de rolletjes vis met een royale schep kruidensaus. Geef bij deze schotel aardappelpuree en gekookte worteltjes. Mocht u kruidensaus overhouden, dan kunt u een vissoep ma-
ken door er visbouillon door te roeren.

Stokvisstoofschotel

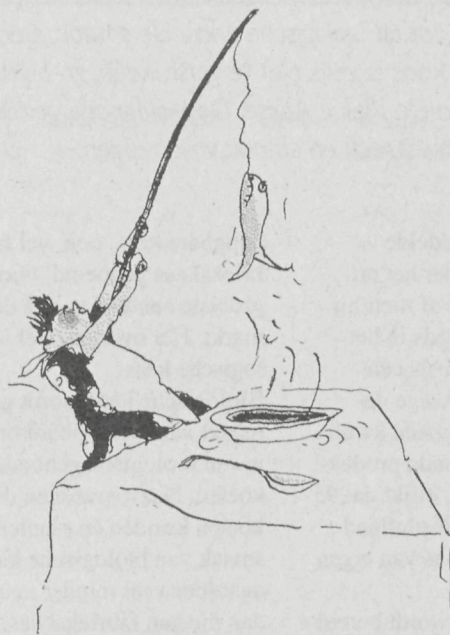
80 g gedroogde stokvis
± 1 kg aardappelen
250 g wortelen
2 uien
2 eetlepels olie
250 g spitskool
250 g courgette
3 dl stokvisbouillon
2 eetlepels mosterd
3 eetlepel gebuild meel (lemaire meel)
1 dl melk
peper
zout
paar eetlepels slagroom

Laat de stokvis 24 uur weken in ruim (koud)water, ververs na 12 uur het week-
water. Verwijder de eventuele graten. Breng het weekwater met zout aan de kook en voeg de stokvis pas toe als het water kookt. Temper het vuur meteen en laat de vis 45 minuten tot 1 ½ uur op een laag pitje sudderen, afhankelijk van hoe mals de vis is.

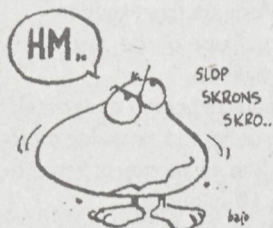
Schil de aardappelen, was ze en snijd ze in vieren. Boen de wortels schoon en snijd ze in grove stukken. Kook de aardappelen en wortelen in 15 minuten bijna gaar. Snipper de uien en fruit deze in de olie. Was de spitskool en snijd deze fijn. Was de courgette, halveer deze en snijd ze in dunne plakjes. Voeg de fijngesnelde groente aan de gefruite ui toe. Laat dit nog zo'n 5 minuten bakken.

Voeg hieraan de aardappelen en wortelen toe, de klein gesneden en ontvelde stokvis, 3 dl stokvisbouillon en mosterd. Stoof het geheel nog zo'n 10 minuten.

Roer het meel los met de melk en bind hiermee de schotel onder goed roeren. Maak de schotel op smaak af met peper en zout. Een scheutje slagroom verzacht de smaak wat. Serveer hierbij een salade van bijvoorbeeld waterkers.

LAURENS LAMMERS

Vette voldoende voor oude kaas Jonge kaas vaak 'te zacht'

40

Nederlanders eten per jaar ongeveer dertien kilo kaas. Slechts één procent bestaat uit biologische kaas. De smaak is echter heel goed. Oude kaas is zelfs niet te versmaden, zo blijkt uit de smaaktest van De Kleine Aarde. De biologische geitekaas scoort minder. Zowel reuk en smaak vallen tegen.

Of de gemiddelde Nederlander het nu leuk vindt of niet: hij of zij staat nog steeds in het buitenland bekend als een kaaskop. Niet vanwege de stank, wel om de goede kwaliteit van haar nationale producten. Uit onderzoek blijkt dat 95 procent van de in Nederland geconsumeerde kaas van eigen bodem komt.

Nederlandse kaas wordt bereid uit koemelk en in geringe mate uit geite- en schapemelk. De

gangbare kaas, ook wel fabriekskaas genoemd, vormt het grootste aandeel in van de markt. Het overige deel is biologische kaas.

Biologische kaas wordt gemaakt van melk die afkomstig is van biologisch gehouden koeien. Naast gras eten deze koeien kruiden en planten. De smaak van biologische kaas is daardoor veel minder neutraal dan die van fabriekskaas. Door de melk laag te pasteuriseren lijkt deze meer op de originele,

boerenkaas. Elke kleine producent oefent invloed uit op de aard van de melk door de grondsoort op het bedrijf of de samenstelling van het veevoer. De controles op de kaaskwaliteit zijn in Nederland meestal goed geregeld. De eisen en voorschriften van onder meer het Centraal Orgaan van Kwaliteitsaangelegenheden in de Zuivel (COKZ), dat kaas op tientallen punten keurt, en die van de Keuringsdienst van Waren zijn in ons land zeer streng. Bereiding, hygiëne, kwaliteit, vorm, alles moet perfect zijn. Voor de kleine biologische producenten komt daar nog de controle van Skal bij, die zowel de herkomst van de melk als andere produktiekwaliteiten onderzoekt en tevens het garantiekeurmerk Eko verstrekt.

In praktijk komt het erop neer dat de melk een perfecte biologische kwaliteit moet hebben, wat alleen mogelijk is als de koe in natuurlijke omstandigheden leeft, minimaal 120 dagen per dag buiten is en graast

op weidegronden waar geen kunstmest en bestrijdingsmiddelen worden gebruikt. Biologische kaas mag verder geen kleurstoffen en salpeter bevatten. Logisch gevolg is onder meer dat het nitraatgehalte in de kaas vrij laag is. In de gangbare industrie wordt salpeterzout toegevoegd om de vorming van gaten in de kaas tegen te gaan.

Een speciaal type kaas, waar in toenemende mate vraag naar is, is kaas met een vegetarisch stremsel. Deze kaas lijkt vooral populair, omdat deze geen dierlijk maar microbieel stremsel bevat. Toch zitten er ook nadelen aan. Vegetarische kaas is niet lang te bewaren, is meestal alleen jong te krijgen en krijgt een bijsmaak naarmate deze langer is gerijpt. Voor deze test koos De Kleine Aarde voor twee merken kaas, Zwaluw en Terschellinger. Van elk merk werden kazen van verschillende leeftijden met elkaar vergeleken. Criteria voor een goede kwaliteit waren smaak, kleur, geur en consis-

tentie, waaronder stevigheid. Als extraatje proefde het panel ook nog geitekaas, afkomstig van drie kleine kaasproducenten.

In het panel zitten deze keer: Johan Smink (kaaskeurmeester), Piet van der Meijden (kaasfabrikant), Karin Kunst (kok bij De Kleine Aarde) en Silvia Tuinder (verkoopster natuurvoedingswinkel)

Jonge kaas

De jonge Terschellinger is volgens Smink mooi van kleur, maar wel te zacht. Tuinder is het niet met hem eens. Zij vindt hem juist stevig voor een jonge kaas. Van der Meijden onthoudt zich van veel commentaar: 'lekker, een prima kaasje'. De smaak is volgens Tuinder 'zacht', de reuk 'lekker'. Kunst moet de kaas nog even op zich laten inwerken en noteert voorzichtig 'flauwe smaak'. De kaas krijgt van haar een onvoldoende in de eindwaardering. De rest van het panel kiest voor een ruime voldoende.

De jonge boerenkaas van De Zwaluw valt al iets beter in de smaak. 'Steviger', zegt Smink, 'minder vochtig' en 'goed van smaak'. Tuinder vindt de kaas 'pittig en net iets te zout'. 'Smaken verschillen', zegt van der Meijden. Kunst laat haar mening in het midden: 'pittiger en zoeter. In ieder geval een volle smaak.'

Jong belegen en belegen kaas

De belegen Terschellinger smaakt volgens Tuinder 'erg lekker'. Hij oogt iets aantrekkelijker dan de jonge, ruikt goed, maar is droger. Kunst vindt hem 'erg zout en pittig'. Van der Meijden beaamt dat. Hij proeft ook meer zuur en bitter. Smink vindt de stevigheid onvoldoende. Ook hij proeft te veel zout en zuur. Dat laatste is mogelijk als er een te grote hoeveelheid wei in de

wrongel achterblijft. In dat geval wordt de melksuiker omgezet in melkzuur. Volgens hem mankeert er ook iets aan de ogevorming. De oorzaak is kan van alles zijn: een verkeerde samenstelling van de melk en teveel boterzuurbacteriën. De jong belegen Terschellinger doet Smink benieuwen wat de andere panelleden ervan vinden. Tuinder noemt de smaak 'zurig en sterker', de kleur en geur 'goed en lekker', al heeft ze wel een aanmerking op de kaas die 'te zacht' is. Kunst vindt hem wel zout, maar niet zuur. Smink geeft de kaas maar een zesje. Hij vindt de kaas 'zuur, zout en veel te zacht'. Vooral het 'te zacht' ergert hem. 'Het vocht moet eruit, maakt me niet uit hoe!' zegt hij. 'Ik wil geen schimmelvorming.' Nog voor consumptie wegleggen, lost volgens Smink niets op. Van der Meijden wil de kaas niet afstraffen. 'Maar er zijn betere ja.'

De belegen boerenkaas van De Zwaluw krijgt vrijwel unaniem eenzelfde waardering. Alleen Kunst twijfelt: 'Veel zout, weinig kaas. Wel een lekker pittige nasmaak.' Ook Smink vindt de kaas iets te zout. De kaas is

volgens hem iets te zwaar geperst.

Tuinder valt ook de nasmaak op. Kritiek heeft ze op de kleur: 'zegt me erg weinig'. 'Hij is donker', zegt Van der Meijden, 'typisch een gras-kaas.'

Oude kaas

Van De Zwaluw proeft het panel ook een oude kaas. Met een wonderlijk resultaat. De oude kaas wordt door iedereen de hemel in geprezen. Hij smelt bijna op de tongen. Lekker bij een glas wijn! Kunst: 'Heel lekker!', Smink: 'Uitstekend!' Tuinder: 'Ruikt ook heel erg lekker!'. 'Dit is nou kaas waarbij men al etend zegt: het is feest!', zegt Smink. De kaas had mogelijk ietsjes minder zout kunnen zijn. Van der Meijden vindt de kaas enigszins te dun. Desalniettemin een zeer hoge waardering.

Geitekaas

De geitekaas is even een overgang voor het panel. Het product van Loverendale is volgens Smink en Van der Meijden 'te droog'. Kunst vindt de smaak erg pittig. Nog groter lijkt de overgang naar de

geitekaas van Bart Janssen. 'Een bokkelucht! Geef maar aan de varkens!', roept Smink. Volgens hem is de kaas bros door haar losse, waterige structuur. Van der Meijden is het met hem eens. Ook Kunst en Tuinder zijn het met elkaar eens: 'sterk van geur en smaak. Tuinder is het echter niet eens met de 'bokkelucht' van Smink. 'Een bok stinkt veel meer', vindt ze. 'Heb jij wel eens een bok geroken', vraagt Smink.

Ook de geitekaas van kaasboerderij Rijsenburg krijgt wisselende commentaren. Tuinder heeft wel eens betere geitekaas geproefd. Kunst vindt hem 'te zuur' en Smink ruikt ook nu weer een bok. Van der Meijden noteert alleen een cijfer. Toch nog een zeven.

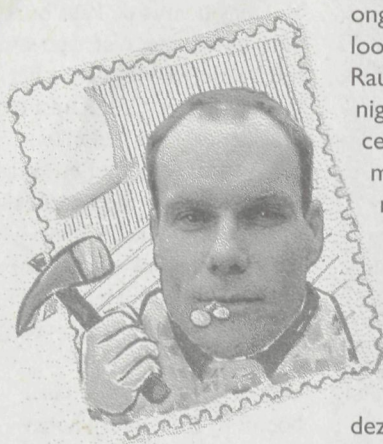
Conclusie: de kwaliteit van de jonge kazen is vrij goed.

Alleen op de consistentie valt het een en ander op te merken: te slap, waarschijnlijk door een teveel aan water. Oude kaas springt eruit. Vooral de smaak is uitstekend. Geitekaas is meer een kwestie van lucht dan van smaak. Deze is soms net iets te penetrant.

Tabel: Testresultaten

	Prijs per kg	Smaak	Kleur	Geur	Consistentie	Resultaat
Jonge kaas						
Terschellinger	16,-	+	+	+	+/-	+
Zwaluw	16,-	+/-	+	+	+	+/-
Jong belegen en belegen kaas						
Terschellinger (belegen)	18,-	+/-	+	+	-	+
Terschellinger (jong belegen)	16,-	+/-	+	+	+	
Zwaluw (belegen)	20,-	+/-	+/-	+	+/-	+/-
Oude kaas						
Zwaluw	25,-	++	+	+	+	++
Geitekaas						
Loverendale	27,-	+	+	+	+	+
Janssen	24,-	+/-	+/-	-	-	-
Rijsenburg	21,-	+/-	+	+	+/-	+

Vragen aan Harry Perebooms

Speeltoestellen zijn bijna altijd van verduurzaamd naaldhout gemaakt; zijn er ook andere?

Ja, er zijn ook speeltoestellen van andere houtsoorten zoals robinia en kastanje. Met name robinia is een uiterst duurzame inlandse houtsoort welke zonder te verven of verduurzamen enkele tientallen jaren mee kan gaan. Verduurzaamd naaldhout bevat vaak wolmanzout waarin uiterst giftige metalen als koper chroom en arseen zitten. Naast mogelijke uitloging van deze stoffen in de bodem en uiteindelijk in het grondwater kunnen bij verbranding van het sloop hout gevaarlijke stoffen in de lucht, op landbouwgewassen en uiteindelijk in mens en dier terecht komen. Informatie: Stichting Robinia tel. 08370-27570.

Is milieuvriendelijk behangen mogelijk?

Behang is te koop in vele soorten gemaakt van papier, kunststof of textiel of een mix van deze materialen. Rauhfaser papierbehang heeft de voorkeur. En dan liefst de

ongebleekte en van kringlooppapier gemaakte variant. Rauhfaser is met relatief weinig milieubelasting geproduceerd, gaat lang mee en kan meerdere malen met een muurverf, liefst natuurverf op waterbasis, weer als nieuw gemaakt worden. Behang moet geplakt worden en dat gebeurt meestal met een lijm in poedervorm. Vaak zit in deze lijm de chemische stof methylcellulose, afkomstig uit de chloorindustrie. Het proberen waard is daarom dit plaksel zelf te maken van een liter kokend water en een kilo meel. Daarna nog tien liter kokend water toevoegen en goed roeren. Zie ook het boekje Woninginrichting van Vereniging Milieudefensie.

Is natuursteen een verantwoorde vloerbedekking?

Natuursteen is een verzamelnaam voor marmer, leisteen, graniet en kalksteen. Eerst de minpunten. De winning van natuursteen tast natuur en landschap aan. Indien grootschalig gewonnen zullen de voorraden snel afnemen en uitgeput raken. Natuursteen komt altijd uit het buitenland en kost dus relatief veel transportenergie. De pluspunten: natuursteen is een zeer duurzaam materiaal dat gemakkelijk een huisleven meegaat en daarna mits zorgvuldig gesloopt weer opnieuw gebruikt kan worden. Een vloer van natuursteen kan uitstekend worden toegepast in combinatie met vloerverwarming, een relatief energiezuinig verwarmingssysteem.

Waarom liever geen PVC-produkten in en om huis?

U kunt het niet bedenken of er bestaat wel een produkt dat van geheel of gedeeltelijk van PVC gemaakt is. En juist deze kunststof is zowel wat winning, produktie, transport en tijdens de afvalfase zeer milieubelastend. PVC wordt gemaakt van aardolie en chloor en geproduceerd met behulp van enorme hoeveelheden energie. Verder worden giftige weekmakers (zware metalen), brandvertragers en pigmenten toegevoegd. PVC in de verbrandingsoven resulteert in giftig zoutzuur en dioxine.

Op de stortplaats kunnen de zware metalen uitloggen. Kortom, koop géén PVC. Veel gebruikte toepassingen zijn: Vinylvloerbedekking, vinylbehang, meubels, lampekappen, jaloezieën, raamkozijnen, sanitair.

Is een spaarlamp op elke plek voordelig?

Nee, zowel milieukundig als economisch gezien hoeft dit niet het geval te zijn. Gezien de investering is het zinvol een spaarlamp alleen daar toe te passen waar u voor lange tijd licht nodig hebt. zo beperkt u het aantal spaarlampen en dat is milieukundig gezien ook wijs want in deze lampen zit vaak kwik en de ermee verbonden starter bevat zware metalen. Overigens is de in bovengenoemde opzichten beste spaarlamp een gewoon gloeilampje van 5 Watt. U zult verstelt staan van de lichtopbrengst indien in een geschikt kapje of armatuur toegepast.

Vragen naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Import tropisch hout sterk gedaald

Met de actie Hart voor Hout hebben Novib en Milieudefensie succes geboekt. Dit baseren zij op recente gegevens van het CBS, waaruit blijkt dat de import van tropisch hout in 1994 met 28% is gedaald ten opzichte van 1993. In het kader van Hart voor Hout hebben honderden bouwondernemingen, bouwmarkten en gemeenten verklaard af te zien van het gebruik van tropisch hout, tenzij dit duurzaam wordt geproduceerd. Inmiddels heeft de gemeente Arnhem als eerste in Nederland een bos, gecertificeerd met het EKO-keurmerk. De gemeente Arnhem voelt zich als groene gemeente mede verantwoordelijk voor het in eigen land duurzaam produceren van verantwoord hout. Een beter milieu begint immers bij jezelf.

Schone overheden op een rijtje

Steeds meer gemeenten en provincies onderhouden openbaar groen en bestrating zonder gif. De achtste versie van de Groene Lijst, waarin 'schone' gemeenten en provincies vermeld worden, bevat bijna 200 namen. De gemeenten van de Groene Lijst tonen in de praktijk aan dat het mogelijk is plantsoenen en bestrating zonder gif te onderhouden en geven daarmee het goede voorbeeld voor gemeenten, provincies, woningbouwverenigingen en alle anderen, die nog steeds menen dat het gebruik van gif noodzakelijk is.

De Groene Lijst is te bestellen bij Stichting Natuurverrijking, Opperduit 362, 2941 AR, Lekkerkerk, tel. 01805-3053.

Boeren gaan steeds vaker samen op zoek een gat in de markt. Ze moeten wel. Op de vrije markt houden ze met moeite het hoofd boven water. In Zeeland maken 30 boeren, 2 molenaars en 120 bakkers het ambachtelijke vlegelbrood.

Vlegel moet Zeeuwse boer overeind houden

ILSE LEEUWERIK

Zeeuws vlegelbrood is streekeigen, ambachtelijk en milieuvriendelijk. De boeren, die samen met molenaars en bakkers het brood op de markt brengen, hopen met de produktie van het brood een lonende prijs voor hun tarwe te krijgen. De tijden zijn slecht voor akkerbouwers. Nederlands brood wordt amper meer van Nederlands graan gebakken. Ruim 95 procent van het brood dat bakker en supermarkt in de schappen hebben, is gebakken van Amerikaanse tarwe, er wordt vrijwel geen tarwe van eigen bodem gebruikt. In de beginperiode was het voor de gangbare Zeeuwse akkerbouwers een hele stap om kunstmest en bestrijdingsmiddelen niet langer toe te passen. Het meel zou kruidig worden en de opbrengst laag. Maar enkele ecologische boeren in Zeeland, die aardig wat ervaring met milieuvriendelijke teelt hadden, stelden zich achter het project. Zij hielpen de

anderen in 1990 over de streep. Vlegelbrood is niet biologisch, maar wel milieuvriendelijk. Eén chemische onkruidverdelger is toegestaan, voordat het gewas opkomt. Het was een hele toer om een tarweras met goede kwaliteiten te vinden: stevig stro, redelijk ongevoelig voor schimmelsiekten en met een goede bakkwaliteit. Tarwerassen worden over het algemeen geselecteerd op hun hoge opbrengst. Uiteindelijk vonden de initiatiefnemers in België een ras dat voldeed. Op een regionale proefboerderij zijn proefveld-

jes ingezaaid om het meest geschikte ras te selecteren.

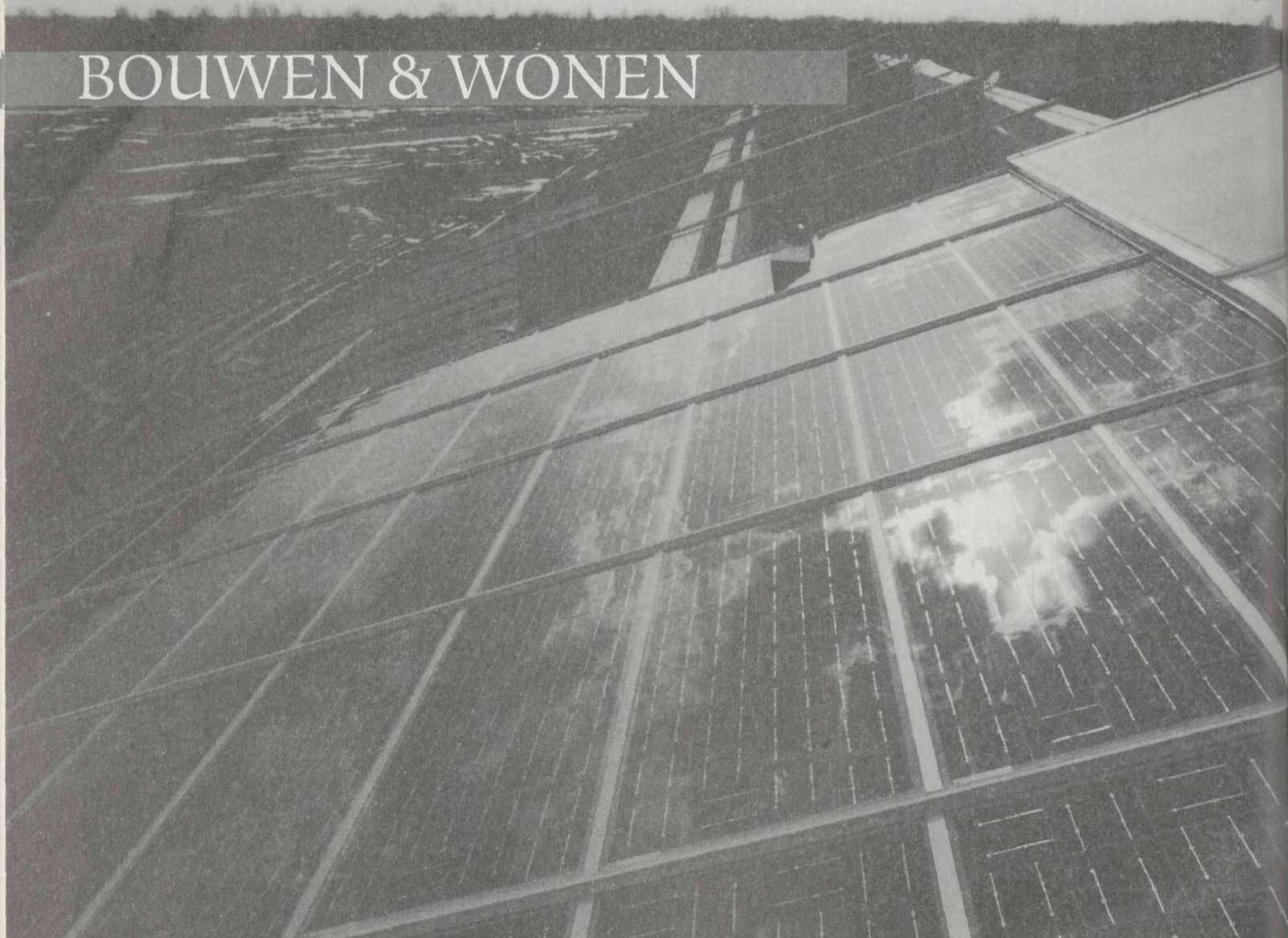
Geen marktbescherming

De volgende uitdaging was de verkoop. Het is prachtig om milieuvriendelijk graan te verbouwen, maar de opbrengst in kilo's is een kwart minder dan bij gangbaar geteeld graan. Om toch een rendabele tarweprijs te krijgen zou de Zeeuwse vlegel zo'n 35 cent meer moeten kosten dan een gangbaar brood. De bakkerswereld stond niet echt op een nieuwe broodsoort te wachten. De vraag was ook of de consument bereid

zou zijn meer geld neer te leggen voor een milieuvriendelijk Zeeuws brood. Vijf warme bakkers waagden de stap. Inmiddels bakken zo'n honderd-twintig bakkers vlegelbrood. Er is ook al vlegelbier op de markt. Een volgend produkt wordt misschien vlegelvlees; vlees van dieren die zijn gevoerd met milieuvriendelijk geteeld voer uit de eigen streek.

Genoeg ideeën dus. Voor het project zit er wel een adder onder het gras. De politiek, die pleit voor de Zeeuwse vlegel als voorbeeld van een gezonde, vernieuwende en marktgerichte landbouw, wil tegelijkertijd de marktbescherming afbreken. Om te kunnen concurreren op de wereldmarkt zullen boeren meer graan moeten produceren. Het gevolg is een dalende graanprijs. De Zeeuwse vlegel-telers weigeren onder de kostprijs te telen, waardoor het prijsverschil tussen een gangbaar brood en een Zeeuwse vlegel steeds groter zal worden. Het is dus maar de vraag hoelang de consument bereid is het verschil te betalen. **Stichting Zeeuwse Vlegel, Cereshof 4, 4463 XH Goes. Tel. 01100 - 47729.**

High tech ontwikkeling van zonne-energie

RIJKERT KNOPPERS

De zon is de belangrijkste energiebron van de aarde. Om de zon in de woningbouw te benutten is minder eenvoudig dan het lijkt. En gaat zonne-energie niet ten koste van de architectuur?

Bewust of onbewust maakt de mens gebruik van de energie van de zon. We laten de was aan een waslijn drogen, de zon zorgt overdag voor licht en warmte. Een gigantisch onuitputtelijke energiebron; zelfs een druilerig land als Nederland ontvangt wel meer dan vijftig maal ons totale energieverbruik. In potentie is er dus voldoende energie aanwezig, maar het merendeel verdwijnt vrijwel onbenut weer de ruimte in. Toch is het in principe niet moeilijk om de energie van de zon beter te gebruiken. In de woningbouw bijvoorbeeld. Neem de zonnewasdroger, een recente vinding van J.M. van Heel van Holland Energy Systems, die nog

nauwelijks publiciteit heeft gekregen. Het principe is eenvoudig: de zon schijnt op een verticale vlakke plaat, die in de gevel van de woning is ingebouwd. Op enkele centimeters afstand bevindt zich een glasplaat. De lucht in de ruimte tussen de vlakke plaat en de glasplaat wordt warm en komt dankzij natuurlijke ventilatie in de aangebouwde droogkast terecht. Daar hangt maximaal 4,5 kilo wasgoed aan rekjes met een totale lengte van 15 meter. Afhankelijk van de hoeveelheid zonneschijn is de was na 3 tot 7 uur droog. Bij bewolkt weer kan een elektrisch verwarmingselement voor extra warmte zorgen. Een uitkomst voor mensen zonder tuin of

balkon, want de droger maakt een einde aan de situatie dat in de gang, keuken of badkamer constant een klamme was hangt te drogen en het maakt de energieverlindende elektrische droogautomaat overbodig. Op basis van metingen bij TNO en van gemiddelde weergegevens blijkt dat alleen in december en januari de elektrische naverwarming nodig is om de was droog te krijgen.

De genoemde vlakke plaat en de glasplaat werkt hetzelfde als de zonnecollector. Het systeem kan niet alleen lucht opwarmen, maar kan ook tapwater warm maken. In dat geval bestaat de zonnecollector meestal uit een ondiepe, geïsoleerde bak waarin een waterleiding is gemonteerd, terwijl een glazen of kunststof afdekking het afkoelen voorkomt. De zon warmt het water in de leiding op en het opgewarmde water komt vervolgens in een goed geïsoleerd opslagtank terecht. Deze voorraad water kan bijvoorbeeld dienen -met eventuele naverwarming- voor de douche, of -bij grotere systemen- voor de ruimteverwarming. De meeste zonnecollectoren komen op het dak te staan, het liefst gericht op het zuiden, terwijl de optimale hellingshoek tussen de 30 en 75 graden ligt, afhankelijk van de vraag of het systeem vooral 's zomers of 's winters moet presteren. Nu de overheid het gebruik van zonnecollectoren stimuleert door subsidie te verlenen, neemt de belangstelling bij particulieren toe. Inmiddels zijn er meer dan twintig modellen op de Nederlandse markt. De meest verkrijgbare systemen zijn door TNO getest. De gemiddelde prijs ligt rond de drieduizend gulden. Er zijn inmiddels bijna 200 installateurs die zich nadrukkelijk toeleggen op de montage van zonnecollectoren. Een zonnecollector voor tapwaterverwarming bespaart zo'n 5 tot 10 procent op het totale energieverbruik.

Integratie

Het is de vraag of de vormgeving van een huis er op vooruit gaat, als er opeens een rechthoekige doos op het dak verschijnt. Beter zou het zijn, om al bij het ontwerp van de woning rekening te houden met de toepassing van een zonnecollector. Gelukkig zijn er steeds meer architecten, die woningen zo ontwerpen dat deze de 'gratis' energie van de zon zo goed mogelijk gebruiken. In Apeldoorn bijvoorbeeld, waar in het uitbreidingsgebied Woudhuis duizend nieuwbouwwoningen een zonnecollector op het dak hebben gekregen. Naast het actief winnen van de zonne-ener-

gie is er veel winst te verwachten als de woning op passieve wijze de zon gebruikt. Dit komt neer op het zoveel mogelijk toepassen van ramen op het zuiden om de zon te vangen. De noordkant van het gebouw dient dichtgemetseld te worden om het verlies aan warmte te beperken. Een eenvoudig principe, waar echter meer haken en ogen aan zitten dan op het eerste gezicht lijkt. Eén van de problemen is het voorkomen van oververhitting in de zomer. Jaloezieën of zonwerende luiken kunnen weliswaar uitkomst bieden, maar deze werken tegelijk het daglicht. 'In utiliteitsgebouwen kan de elektrische verlichting een belangrijke energieverbruiker zijn. Het toelaten van het daglicht moet daarom worden gezien als een belangrijk onderdeel van het 'low energy'-ontwerp, stelt P.J. Littlefair van het Engelse Building Research Establishment. Littlefair heeft onderzoek verricht naar het effect van vernieuwende daglichtsystemen. Eén van de onderzochte systemen is de toepassing van reflecterende jaloezieën. Deze belemmeren het binnenschijnen van direct zonlicht, maar weerkaatsen het licht tegen het plafond,

Zonne-energie begint binnen de architectuur schoorvoetend een plaats te veroveren

zodat tot achterin de kamer licht doordringt. Een bezwaar van dit systeem is echter dat ze het uitzicht verhinderen. Bovendien verandert de stand van de zon in de loop van de dag, waardoor de jaloezieën bijgesteld dienen te worden. Maar het grootste probleem is dat de zon lang niet altijd schijnt, en bij bewolkt weer houden de jaloezieën teveel licht tegen.

Opslag

Een optimaal gebruik van passieve zonne-energie houdt in dat de woning de warmte zo lang mogelijk vast houdt, zodat de bewoners 's avonds zo min mogelijk hoeven te stoken. Eén van de meest recente ontwikkelingen op dit gebied betreft het gebruik van zogenaamde Phase Change Materials (PCM's). Deze materialen, zoals sommige zouten, worden vloeibaar boven kamertemperatuur, waarbij ze warmte absorberen. Daalt de temperatuur, dan stollen de PCM's weer en staan ze warmte af. Het materiaal is aantrekkelijk omdat het in te-

genstelling tot traditioneel bouw materiaal weinig volume vraagt per eenheid opgeslagen warmte. Het eerder genoemde Building Research Establishment onderzoekt momenteel de mogelijkheden om dit materiaal te gebruiken voor warmteopslag in de gebouwde omgeving. Eén van de problemen is het brandgevaar en de giftigheid van PCM's. Het onderzoek richt zich tevens op de vraag hoe de optimale verdeling van de PCM's over een gebouw eruit ziet.

Dat het gebruik van de zon steeds meer 'high tech' wordt, bewijst de opwekking van elektriciteit met behulp van zonnecellen. Deze toepassing is allang te zien bij vakantiehuizen, lichtboeien op zee en in het klein bij rekenmachientjes, maar de zonnecel begint nu ook binnen de architectuur schoorvoetend een plaats te veroveren. Zo is momenteel het nutsbedrijf EBA in de Amsterdamse wijk Sloten bezig om honderd nieuwbouwwoningen te voorzien van zonnecellen. En in Amersfoort zet de Stichting Centrale Woningzorg vijftig huurwoningen neer, met elk twintig vierkante meter zonnecellen. In beide gevallen verdwijnt de opgewekte elektriciteit tegen vergoeding in het elektriciteitsnet. De belangrijkste noviteit op dit gebied is het paneel met de ingebouwde inverter, die van de opgewekte gelijkstroom direct 220 volt wisselstroom maakt. Daardoor kunnen zonnepanelen zonder ingewikkelde bekabeling rechtstreeks elektriciteit leveren aan het elektriciteitsnet. Dat bespaart geld en verlaagt de drempel om zonnepanelen toe te passen. Het wachten is nu op een daling van de prijs van de zonnepanelen, want de zonnestroom is ruwweg vijf keer duurder dan de stroom uit het elektriciteitsnet.

Om verder te lezen:

Bij de Nederlandse Maatschappij voor Energie en Milieu Novem (Postbus 8242, 3503 RE Utrecht. Tel: 030 - (2)363444) is de volgende informatie verkrijgbaar:

- *Elektriciteit uit zonlicht*
- *Zonneboilers; 1995: vijf jaar zonneboilercampagne. 1995: plaatsing tienduizendste zonneboiler. (waarin onder meer een overzicht van verkrijgbare zonneboilers)*
- *De factor zon bij verkavelen.*
- Bij Holland Solar (Korte Elisabethstraat 6, 3511 JG Utrecht. Tel: 030 - (2)328008):*
- *Informatiegids 1995 (met onder meer lijst van leveranciers van PV-systemen en zonneboilers.)*

MENSEN EN MOGELIJKHEDEN

Zoekt u mensen om samen iets te gaan doen? Stuur een bericht van maximaal 50 woorden naar Mensen en Mogelijkheden, De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Een gratis service, uitsluitend voor donateurs. Niet voor commerciële berichten. De redactie behoudt zich het recht voor advertenties niet te plaatsen. Stuur uw bericht voor het Winternummer voor 1 november in!

Voor **genieters** van rust, bossen en vergezichten biedt Ned. echtpaar een grote ruimte in prachtig gelegen authentieke boerderij (Haute-Loire, Fr.). Met eigen huiskamer, open haard en kookvoorziening. Mee-eten kan ook. Schrijf of bel met Ellen Molier, 43130 Dignac, Roche en Regnier, France. Tel.: 00-33-71037382.

Sixties club in oprichting zoekt mensen vanaf 14 jaar die geïnteresseerd zijn in jaren zestig muziek en milieu. Meedoen, meedenken, meehelpen met onder andere low budget weekends? Schrijf iets over jezelf: leeftijd, (muzikale) hobby's, kookervaring? Maar erbij zijn is het belangrijkste! Sixties Club, Distelvink 60, 7827 DC Emmen.

Indiase man, 36, spritueel, artistiek, natuurliefhebber, expert in oude Indiase occulte wetenschappen (astrologie, tantra, yoga, ayurveda) zoekt **penvriendinnen**. Schrijf in Engels of eenvoudig Duits. Harish Thakkar, Surti Hotel, 9 Bagh Diwar, Delhi-110006, India.

Gezocht: actieve, ondernemende mensen, die willen participeren (ook financieel) in het ontwikkelen van een **bedrijf** (evt. leefgemeenschap). Leven van het land, bijen, schapen, trek- en wandeltoerisme, ambacht (hout) enz. Plaats: afgelegen boerderij in de bergen van Asturias, NW-

Spanje, in enorm natuurgebied. A.J. Weerman, Sportlaan 60, 1431 JA Aalsmeer.

Man, woonachtig in groene omgeving nabij Amsterdamse Bos, wil zijn woning **ruilen** voor zelfstandige woonruimte in Breda, Zandberg/Ginneken. Ik sluit ecologische woongemeenschap niet uit. Tel.: 020-6464483.

Paradijselijk plekje gezocht in natuurlijk stilte gebied op korte termijn, afgelegen geen bezwaar. Wie weet er voor mij zelfstandige **woonruimte** te huur of misschien te koop. Een wonder? M.C. Bouwman, Zundertseweg 80, 4876 NL Etten Leur.

Nieuw-Zeeland. Wie wil ons helpen met o.a. verbouwen van ons huis, planten van bomen, tuin of het huishouden en de kinderen (2). In ruil bieden we kost en inwoning. Goed te combineren met reizen door Nieuw-Zeeland. Meer weten? Schrijf Hans en Gerda Kleynbos, 59 Ngaiostreet, Christchurch 2, New-Zealand.

Wij, Elbert 33 en Margreet 27, willen een **woonwerkgemeenschap** oprichten op antroposofische grondslag en met veel mogelijkheden. Werken staat centraal als

therapie. Vakbekwame mensen zijn er al voor een gezonde opzet. Wie doet er mee? Wat heb je te bieden? Brieven (min. 1 A4) aan E.A. Slikkerveer, Nieuwstad 55-a, 7201 NL, Zutphen. Tel. 05750-40587. Tevens een geschikte plek gezocht.

1997 **VUT** en dan? Zijn er nog mensen die wonen op een rustige groene woonplek, en het samen met ons nog jaren willen en kunnen volhouden? Financiële deelname mogelijk. Ervaring met milieu- en zonbewust bouwen, dieren, fruitbomen, groentetuin, wijn maken. Natuurvriendelijke groene vingers, fietsen, zeilen, knutselen. Niet-rokers. Tel. 05272-1654 Jannie en Ab.

Vrouw, 50 jaar, zoekt wijzer **mansmens** voor samenwerking en samenwoning. Tel. 02280-18152.

Wij, zelfvoorzieners, zoeken een stuk **grond** van ongeveer een halve hectare in een stille omgeving met eenvoudige woon/werkruimte om onze praktijk, ambachtelijke werkplaats en tuin op serieuze schaal te ontplooiën. We kunnen ongeveer f 100.000,- bij elkaar scharrelen. Eventueel eerst huren. Tel.: 05210-89200.

Ik, Ronald, ziekenverzorgende, ben op zoek

naar mensen die met mij in een **woongroep** willen wonen. Ik heb te bieden een woning in Tilburg, die op dit moment ecologisch gerenoveerd wordt. Heb je interesse om mee te renoveren/of voor de woongroep dan hoor ik dit graag van je. Ronald, Goudenregenstraat 4, 5014 AT Tilburg.

Jonge vrouw van 29 lentes is het wonen in een flat moe. Wie heeft een plaatsje vrij in een **woongroep** omgeving Eindhoven. Je bent ook welkom als je herkenning vindt in mijn trefwoorden: samen dingen doen, privacy, natuur ontdekken, tuinieren, dieren, rust, gezelschapsspelen. Bestel geen huisje boompje beestje type! Brief onder nr RA 9401 MM.

Te huur gevraagd **woonruimte** (beneden) voor 2 pers. + hond + kat, huur f 800,- kaal, in Amersfoort of Ede e.o. Bel 's avonds 04116-86126.

Wie is in het bezit van het (uitverkochte) boek **Leven van het land** geschreven door John Seymour en wil dat aan ons verkopen? H. Korteweg, Le Moulin, 21150 Jailly-les Moulins, Frankrijk tel. 00-33-80 35 88 54

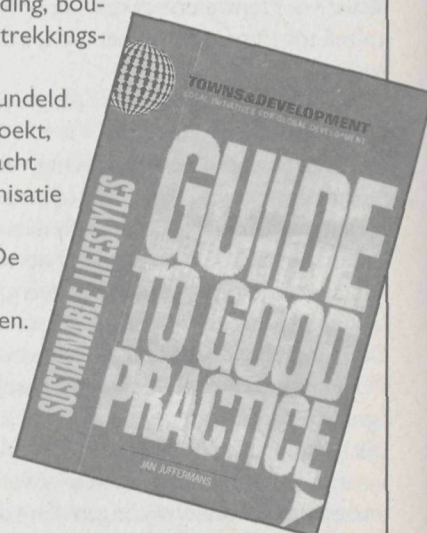
Zestig gemeenten geven duurzame ideeën

In het Duitse Saarbrücken deelt de gemeente ter kennismaking een gratis spaarlamp uit en is er subsidie te krijgen op de aanschaf van energiezuinige koelkasten en vrieskasten. De kleine Deense gemeente Toftlund lukte het om ruim dertig procent energie te besparen. In dezelfde gemeente ging vijftig procent minder kooldioxide de lucht in. De milieuvriendelijke woonwijk Waldquelle in de Duitse stad Bielefeld krijgt haar eigen water- en energievoorziening, waardoor er op beide onderdelen flink bespaard zal worden.

Aldus enkele van de vele voorbeelden van duurzame initiatieven binnen de gemeentegrenzen in het boekje *Sustainable Lifestyles, Guide to a Good Practice*. In het boekje blijkt dat veel gemeenten hun best doen om onder de noemer duurzaam te vallen. Eén van de redenen is de Lokale Agenda 21, het actieprogramma dat voortkwam uit de UNCED-conferentie 1992 in Rio. Een andere belangrijk motief is de positieve uitwerking op lokaal als mondiaal niveau. Steden met een effectief, duurzaam beleid op het gebied van vervoer, afvalscheiding, bouwen en natuurbescherming, blijken in de praktijk een grote aantrekkingskracht te hebben om hun inwoners.

Sustainable Lifestyles heeft initiatieven van zestig gemeenten gebundeld. Voor wie naar duurzame ideeën binnen de gemeentegrenzen zoekt, biedt de gids voldoende aanknopingspunten. De gids is uitgebracht door Towns & Development, een internationale netwerk-organisatie die de Noord/Zuid-samenwerking wil bevorderen. Auteur van *Sustainable Lifestyles* is Jan Juffermans, beleidsmedewerker van De Kleine Aarde en lid van de Stuurgroep Lokale Agenda 21. Het boek richt zich vooral op het mondiale effect van lokaal handelen.

Sustainable Lifestyles; Strengthening the Global Dimension to Local Agenda 21', Guide to Good Practice, Jan Juffermans. Towns & Development, Den Haag 1995, ISBN 9080113905. Het boek is gratis te bestellen bij Towns & Development, tel. 070-3623894.

DE KEERZIJDE VAN DE FLIPPO

Flippo's zijn enorm in! Mega flippo's, techno flippo's, world flippo's en zelfs Ajax-flippo's. Er zijn ook al flippo-cd's, -t-shirts en -opbergmappen.

Zoutjesfabrikant

Smith's verkoopt vele zakken chips extra door er van die schijfjes in te stoppen. Spaar jij ze ook? Dat is hartstikke leuk natuurlijk.

De grote vraag is of al die flippo's schadelijk zijn voor het milieu. Milieuprofessoren zeggen van wel. Een flippo bestaat uit het kunststof polystyreen, dat ook gebruikt wordt voor wegwerpkoffiebeker-tjes en eenmalige verpakkingen, bijvoorbeeld van een t.v. of een magnetron. Voor het milieu zijn die flippo's dus niet zo leuk. Wat doen we daar aan?

Maak een eco-flippo

Wat dacht je van zelf een flippo ontwerpen: de eco-flippo, uiteraard van milieuvriendelijk materiaal! Leuk om te doen en wie weet wordt jouw 'kunstwerk' wel ontdekt door een fabrikant die op zoek is naar nieuwe ideeën.

Hoe ga je te werk? Maak een leuk ontwerp voor de opdruk, bijvoorbeeld een zelfbedachte milieutip of een mooie tekening. Gebruik daarbij het liefst geen wegwerpstiften of -pennen. Als materiaal gebruik je degelijke en afbreekbare producten, zoals karton, hout of gedroogde bananenschijfjes. Doe je best en maak er iets bijzonders van. Het mooiste exemplaar zetten we in het winternummer van De Kleine Aarde.

**STUUR JE ECO-FLIPPO OP
VÓÓR 1 NOVEMBER!**

GRRROEN is de nieuwe jongerenpagina van De Kleine Aarde. GRRROEN wordt gemaakt door en voor jullie. Je kunt er je ideeën kwijt over allerlei onderwerpen. Je kunt tips insturen en brieven schrijven. Alleen of samen met vrienden en vriendinnen. Het maakt niet uit waar je over schrijft, zolang het maar iets met milieu te maken heeft. Wacht niet af en schrijf ons, wie weet sta jij in de volgende aflevering van GRRROEN.

REDACTIE: JOS VAN RAAY

POSITief

Heb jij ook van die geweldige, positieve ideeën die je iedereen zou willen vertellen? Ideeën over wat je allemaal voor een beter milieu kunt doen of laten. In deze eerste POSiTief schrijft Veerle Ogg dat ze dit jaar niet met vakantie is gegaan. Ze kon het uitbespaarde vakantiegeld namelijk veel beter besteden. Misschien krijg je door haar brief inspiratie om zelf iets te bedenken.

Schrijf naar:
De Kleine Aarde, POSiTief
t.a.v. Jos van Raay
Postbus 151
5280 AD Boxtel

KIPPEN DOL OP KERSTBOMEN

Kippen kunnen het elkaar flink lastig maken. Als je ze bij elkaar in een hok stopt pikken ze elkaar, soms tot bloedens toe; er gaat er zelfs wel eens één aan dood. Bij biologische kippeboeren noemen ze dat kannibalisme. Bij gewone, dier-onvriendelijke kippeboeren heet dat 'leguit'. Ze pikken in elkaars veren omdat ze in hun hok te weinig ruimte hebben, want in de vrije natuur zullen ze zoiets niet doen. Om dit veren pikken tegen te gaan knippen de gewone kippehouders een gedeelte van de snavels af. Bij de biologische, diervriendelijke kippehouders mag dit niet. Om het veren pikken tegen te gaan, hebben Willemien en Anton Versantvoort uit St. Oedenrode (in Noord-Brabant) iets moois bedacht. Op hun biologische kippeboerderij 'Eidenrhode' hebben ze ontdekt dat hun kippen dol zijn op kerstbomen. Ze vinden het heerlijk om de naalden eraf te pikken. Het goede nieuws is dat ze daardoor elkaar niet meer pikken. Ze voelen zich meer op hun gemak en krijgen weer een glanzend verenpak. De kippen pikken zo snel, dat Anton en Willemien elke drie dagen nieuwe kerstbomen in het hok moeten leggen! Dat zijn dus heel wat bomen. Maar omdat wij met kerstmis alleen de mooiste bomen in huis willen opzetten, blijven er nog genoeg 'mindere' bomen over. Die komen dan goed van pas.

47

beste kleine Aarde
Mijn naam is Veerle Ogg en ben 1 jaar.
Op mijn verjaardag smaakt het lekker een zonne-
paneel gekregen, een zonnepaneel levert elec-
triciteit.
Ik gebruik mijn energie die mijn zonnepaneel
oplaad voor lampen, cassette recorder enz.
De elektriciteit gaat via een kabel in de
accu.
Als de accu vol is brand er een groen
lampje en als de accu leeg is een rood lam-
pje.
Omdat ik voor zonnecellen heb gekozen
gaan we in de vakantie niet weg.
Mijn vader heeft me geholpen.
Ik kies voor zonnecellen omdat dat
goed voor het milieu is.
Veerle Ogg

Doe maar gewoon

Voor een zuinig persoon als ik is het bijzonder plezierig dat er op twee minuten lopen van mijn huis een kapper is, die voor dertien gulden mijn haar in model knipt. Het is een echte vakvrouw met gouden handen. Ze is nog aardig ook. Je kunt geen afspraak maken, dus soms moet je wachten. Een mooie gelegenheid om de tijdschriften door te bladeren. Even een duik in de wereld van luxe, mode en dikke dames die moeten afslanken, woninginrichting en... recepten. De foto's doen me het water in de mond lopen.

Vanavond komt een stel vrienden eten. Misschien doe ik wat ideeën op. Ja, dat lijkt me lekker. Ik lees, maar moet het recept helaas laten afvallen, want er zijn twee eetlepels knoflookolie voor nodig. 'Dat maakt u van arachide-olie, waarin tien gehalveerde tenen knoflook een aantal dagen trekken.' Daarvoor ben ik dus te laat. Wat is arachide-olie ook al weer? Volgende recept. Hier stuit ik op het sap van één limoen. Waar verkopen ze die in de buurt, kan het niet met citroensap? Verder twintig gram bladgelatine. Heb ik dat nog in huis of is het op? Dan nog één dessertlepel Zaanse vismosterd, waarvoor ik apart naar de viswinkel toe moet, en die is dicht op maandag. Nee, toch maar iets eenvoudigers.

Gepocheerde eieren in kerriesaus dan? De ingrediënten blij ik gelukkig allemaal in huis te hebben. Ik kan het bijna niet geloven; waar zit het addertje onder het gras? O, ja, ik heb geen speciale pocheerlepel, dat is het. Ik blader al een stuk minder enthousiast. Vleesfond, shi-take paddestoelen, cornichons, bladerdeeg, pestosaus... Is er dan nergens een normaal recept te vinden, of ligt het aan mij?

Ik ben aan de beurt. De kapper hoort mijn gemopper aan en, o wat fijn, ze begrijpt me: 'Ach meid, ik kijk nooit naar die stomme recepten. Ten eerste zijn ze niet te betalen, ten tweede snap ik niet wat ze bedoelen, ten derde heb ik geen uren de tijd om zulke dingen te maken en ten vierde lusten ze bij mij thuis die rommel niet.' Opgevrolijkt ga ik naar huis. Vanavond eten we wat de pot schaft en daarmee basta!

Vragen aan Jol Moors

Moeten flessen met of zonder dop in de glasbak? Wat doe je met kurken? En lood?

Het beste is de doppen er af te halen. Op deze manier wordt het afval zoveel mogelijk gescheiden en hoeft dat niet meer in de fabriek te gebeuren. Kurk van wijnflessen mag in de gft-bak. Ze kunnen ook op de composthoop. Reken er wel op dat ze er jaren over doen om te composteren; kurk verteert langzaam. Consumenten kunnen hun kurk ook inleveren bij schoenenspecialisten die schoenen van het Duitse merk Ganter verkopen. Een kleine honderd schoenenwinkels door het land zamelen het spul in. De schoenenfabrikant is de laatste tijd echter terughoudend met de inzamelingsactie. De publiciteitsgolf van twee jaar geleden leverde zo'n overstelpende hoeveelheid kurk op dat de fabrikant naarstig op zoek moest gaan naar andere toepassingen dan zoolvullingen. Lood in wijnsluitingen is wettelijk verboden. Tegenwoordig is het plastic. Wie het toch nog aantreft, doet er het beste aan het flesse-omhulsel in te leveren bij de chemocar.

Is lenzenvloeistof milieubelastend?

Een vooruitgang is dat er geen chloor meer in lenzenvloeistof zit. De milieubelasting wordt grotendeels veroorzaakt door de kunststof wegwerpvpakking van de vloeistof.

Wat is er te doen tegen mieren in de keuken?

Mieren zijn te weren door te zorgen dat er in de keukenkastjes geen etensresten liggen. Ze zijn namelijk dol op kleverige zoetheid en kruimels. Zitten er toch mieren in de keuken, maak dan gebruik van milieuvriendelijke huismiddeltjes. Onderbreek mierenespo-

CONSUMENT

ren met rabarberblad, knoflook, stuivers, kruidnagelpoeder of koffiedik.

Is barbecuen slecht voor het milieu?

Barbecuen is milieubelastend, maar een keertje is natuurlijk geen ramp. Bij barbecuen treedt onvolledige verbranding op; de temperaturen zijn vaak niet hoog genoeg voor een volledige verbranding. Bij barbecuen wordt bovendien meestal veel vlees per persoon gebruikt. Dat is niet goed voor de gezondheid en geeft problemen met mestoverschotten.

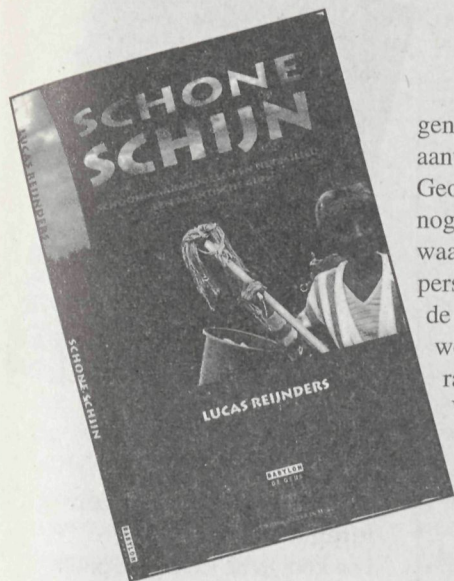
Welke gevolgen heeft chloorhoudend zwembadwater voor de gezondheid en het milieu?

Deze vraag is niet eenduidig te beantwoorden. Chloor is slecht voor het milieu. Uit hygiënisch oogpunt moeten er in een zwembad echter wel voorzorgsmaatregelen worden genomen. Er zijn nog geen veilige alternatieven beschikbaar, die even effectief zijn als chloor. Of chloor in zwembadwater gevolgen heeft voor onze gezondheid, is niet bewezen. Geen instantie laat zich daarover uit. Wel is duidelijk dat mensen die overgevoelig zijn voor chloor, beter niet kunnen gaan zwemmen in chloorwater. Verder is het erg belangrijk dat de lucht in een binnenbad goed wordt geventileerd.

Vragen naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Milieuvriendelijk schoonmaken

Onder de titel Schone Schijn heeft Lucas Reijnders weer een praktisch milieuboekje afgeleverd, ditmaal over schoonmaakmiddelen en het milieu. Naast informatie over de middelen, wordt er ingegaan op onze schoonmaakwoede. Een stukje geschiedenis ontbreekt niet. Het boekje beschrijft ook trends in schoonmaken en geeft tips om het milieu te ontzien bij noodzakelijke schoonmaakklussen. Schone Schijn is in de boekhandel verkrijgbaar voor de prijs van f 19,90.

Vegetariërs betalen minder premie

Vegetariërs maken minder ziektekosten dan vleeseters, betogen de Nederlandse Vegetariërsbond (NVB) en verzekeringsmaatschappij Geové. Leden van de NVB worden bij Geové voor hun gezonde leefwijze beloond. Wie particulier verzekerd is, krijgt van Geové een extra korting van vijf procent op de gangbare premies. Ziektefondsverzekerden krij-

gen vijf procent korting op de aanvullende verzekeringen die Geové hen aanbiedt. Er zijn nog een aantal andere extra's, waaronder een internationale persoonlijke hulpverlening die de vegetariër honderd procent wereldwijde verzekering garandeert.

Voor meer informatie: De Nederlandse Vegetariërsbond, tel. 035-834796.

Diervriendelijk opmaken

Voor iedereen die zijn persoonlijke verzorging niet gepaard wil laten gaan met onnodig dierenleed, is voor de vierde keer de gids voor diervriendelijke cosmetica uitgebracht. Met de al vier jaar lopende campagne Proefkoneen wil Proefdiervrij, in samenwerking met de Stichting

Schoonheid Zonder Wreedheid, de aandacht blijven vestigen op de wantoestanden in de gangbare cosmetica-branche. Als ieder cosmeticabedrijf een diervriendelijk beleid zou voeren, zou dat ongeveer tweehonderdduizend dieren het leven redden. Alleen al in Groot-Brittannië, waar nu meer dan tweehonderd cosmeticaproducten aan de gestelde criteria voldoen, is het aantal dieren dat gebruikt wordt voor de testen in vijf jaar gedaald van 15.000 tot 3.400. De gids voor diervriendelijke cosmetica is te bestellen bij: Proefkoneen, tel. 070-3246271.

MILIEU THUIS

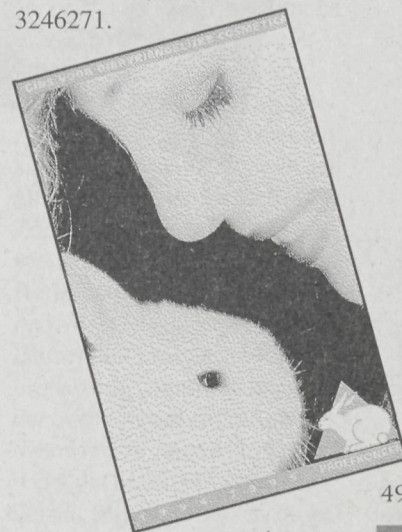
Baby's geef je van katoen

Een kind dat wegwerpluiers om krijgt, verbruikt circa 6000 wegwerpluiers in de eerste 2,5 jaar, wat resulteert in 800 kilo niet-biologisch afbreekbaar afval. Voor de fabricage van deze drollenvangers zijn honderden kilo's hout, ruwe olie en tientallen kilo's chemicaliën nodig. Onder de naam Eko Care brengt Jonkheer Ekoproducts een nieuwe katoenen luier op de markt die zich in meerdere opzichten onderscheidt van wegwerp en katoenen luiers. Het is de enige luier in Nederland die het Eko-keurmerk draagt.

De Eko Care-luier is ontwikkeld vanuit de gedachte babies huidje en het milieu maximaal te ontzien. Er is gekozen voor ecologisch katoen: onbespoten, ongebleekt en niet chemisch voorgekrompen of gereinigd. Katoentelers krijgen een eerlijke prijs voor hun produkt en hebben de mogelijkheid tot kleinschalige en ambachtelijke bedrijfsvoering. Hun grond wordt niet uitgeput door monocultuur, kunstmest en landbouwchemicaliën.

De voorgevormde Eko Care-luier is gebreid en niet geweven. De producent claimt dat de luier eenvoudig is aan te brengen en van nature zo zacht is dat er geen wasverzachter meer aan te pas hoeft te komen. De aanschaf is een hele investering, maar wie het over een paar jaar uitsmeert bespaart toch geld in vergelijking met wegwerpluiers. Een basispakket komt op bijna tweeduizend gulden.

Voor meer informatie: Jonkheer Ekoproducts, tel. 03410-23582.

Met bijdragen van Jan Juffermans, Helène Kleijburg, Lilian van Kuijeren, Anita Maas en Michel Robles.

Geloof in groei door falend signaleringssysteem

'Ongelukken en terrorisme verhogen het Bruto Nationaal Produkt (BNP). De uitputting van natuurlijk kapitaal wordt niet als een verliespost opgevoerd, maar als inkomen. In het BNP worden verbruik, misbruik en zelfs uitputting van natuurlijke hulpbronnen, de basis van het leven zelf, geregistreerd als groei en inkomen.'

Met deze verontwaardigd opgeschreven passage geeft Alexander King van de Club van Rome in zijn voorwoord het thema aan van het nieuwe boek *De natuur telt ook mee*.

Voor lezers van *De Kleine Aarde* lijkt dit boek nauwelijks nieuws te bevatten. Over het werk van dr. Roefi Hueting, die al vele jaren pleit voor het letterlijk waarderen van natuurlijke hulpbronnen, is regelmatig gepubliceerd. *De Kleine Aarde* gaf hem in 1991 *De Groene Pluim* voor zijn pionierswerk.

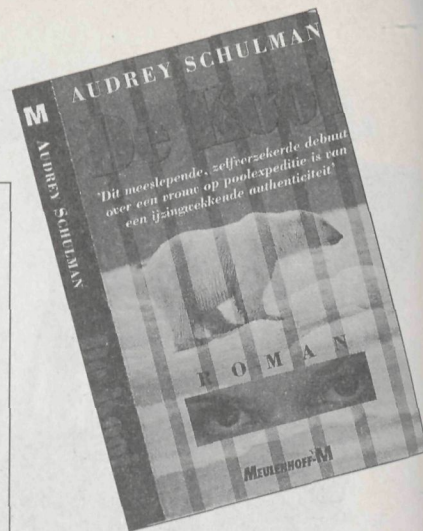
Hueting is een van de twintig vooraanstaande milieu-economen die aan het boek hebben meegewerkt. Wereldwijd wordt er gewerkt aan het corrigeren van het BNP. Daar geeft dit boek een goed beeld van. Tussen theorie en praktijk blijkt echter nog een formidabel gat te zitten. Deze publicatie moet dat gat helpen dichten, om zo het toepassen van een gecorrigeerd BNP op de internationale politieke agenda te krijgen. Want er is haast geboden. Zolang er geen correcties plaats vinden, blijven politici en burgers zich blind staren op de misleidende groeicijfers.

Nog maar een paar jaar geleden publiceerde de Club van Rome het rapport *De Grenzen Voorbij*, waarin de alarmerende trends in onze samenleving werden geanalyseerd. Tekorten aan zoet water, de snelheid waarmee bossen gekapt worden, de woestijnvorming en erosie van landbouwgronden, het broeikas-effect, de achteruitgang van het aantal soorten planten en dieren; allemaal zeer verontrustend. Enkele van die trends vertonen zelfs een exponentieel gedrag en gaan steeds sneller. Ondanks die gegevens draait de samenleving er lustig op los. Want het gaat goed met 'de economie' en de groei zit er weer in; een paar procenten zelfs. Wat wil je nog meer?

Het ontbreekt aan signaleringssystemen die ons waarschuwen, stellen de auteurs van *De natuur telt ook mee*. De samenleving vertrouwt nog te veel op economische indicatoren die aantasting van ons milieu niet doorberekenen in het nationaal inkomen. Dit boek gaat vooral over indicatoren die duurzame ontwikkeling meten, om ze te kunnen verwerken in de nationale rekeningen. Gezien de eerste reacties op het boek lijkt de tijd er eindelijk rijp voor. Formeel is het een rapport aan de Club van Rome. Toch is het boek vooral bedoeld voor niet-vakmensen, die het debat willen blijven volgen.

JJ

De natuur telt ook mee. Naar een duurzaam nationaal inkomen. Een rapport aan de Club van Rome. Redactie: Wouter van Dieren. Het Spectrum, Utrecht, 1995. Prijs f 39,90.

Rillen voor natuur-fotografen

Een kooi in de Canadese poolstreken, omgeven door sneeuw en uitgehongerde ijsberen. In de kooi zit fotografe Beryl. Haar camera klikt. Ze is ten-ger, mensen benauwen haar. Mannen vooral, met hun brede aanwezigheid, hun geur, hun bedoelingen. Op de foto-expeditie leeft ze met drie mannen in een speciale pool-truc. De foto-kooi is haar toevlucht, de kooi en de beren.

De ijsbeer is als soort gedoemd. Het klimaat wordt warmer, ijskappen smelten. De beren raken hun leefgebied kwijt. Eén voor één zullen ze in zee rollen. In de overvolle wereld van de toekomst is alleen nog plaats voor kleine wezens, kleine mensen, is Beryl's overtuiging. In het zo nabije contact tussen Beryl en de dodelijke nieuwsgierigheid van de beren springt een woordeloze vonk over. Dat blijkt het verschil te zijn tussen de koude dood en overleven. De roman *De Kooi* van Audrey Schulman bezit de tederkille schoonheid van een sneeuwkristal. Kippevel voor iedereen met liefde voor de natuurfotografie. Qua taal is de Engelse versie (*The Cage*) nog mooier.

MR

De Kooi, Audrey Schulman. Meulenhoff, Amsterdam. ISBN 9029048727. Prijs: f 36,90.

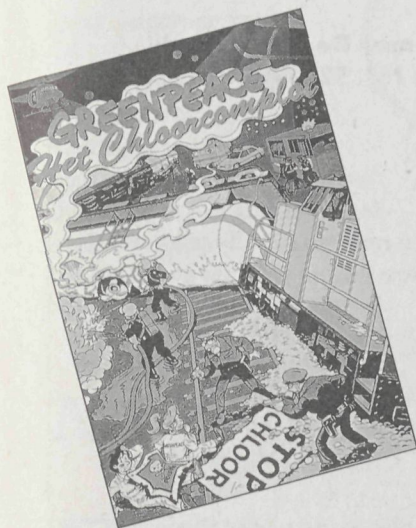

Consumententips in stripverpakking

Waarom zijn er zo weinig stripverhalen over milieu, dacht Greenpeace en besloot *Het Chloorcomplot* in de winkel te leggen. Hartstikke leuk idee, maar de invulling kon spannender. Greenpeace krijgt de schuld van een bomaanslag op een trein vol giftig chloor. De jonge actievoerders Linda en Peter gaan op zoek naar de schuldigen. Echt lachen geba-zen is het zelden. De typetjes zijn braaf en vlak. De tekenin-gen ogen naïef genoeg voor kinderen van een jaar of tien, maar de hikkende verhaallijn (hier en daar ontbreken schakeltjes) maakt het lezen lastig. En wat moet je als kind met al die - overigens wetenswaardige - consumententips achterin? Greenpeace moet kiezen: lekker lollige kinderstrips, of - als volwassenen de eigenlijke doelgroep vormen - realisti-scher avonturen.

MR

Het Chloorcomplot, Richard van de Pol/Harry Jansen. KBU/Greenpeace, Amsterdam, 1994. ISBN 908017615X. Prijs: f 12,50.

Knotbomen

Het knotten van bo-men da-teert al van ver voor onze jaartelling. Hout van knotbomen werd gebruikt voor stelen van gereedschap, be-zems en vlecht-werk variërend van manden tot matten voor dijk-verzwarende. Ook het huidige belang van knotbomen voor plant en dier en landschap komt aan de orde in het boekje *Knotbomen*. Hout dat vrijkomt bij het knotten is gratis en voor allerlei leuke en milieuvriende-lijke doeleinden te gebruiken. Wat te denken van een wilge-tenen schutting om de tuin? Of een compostbak gevlochten van wilgetenen? *Knotbomen* is ook een praktisch boekje. De aanplant van nieuwe en het onderhoud van bestaande knotbo-men wordt aan de hand van duidelijke tekeningen toege-licht.

AM

Knotbomen, Isabella van de Hurk, Landschapsbeheer Nederland, 1995. ISBN 9071245136. Prijs: f 6,50.

Gezond eten voor zwangere vrouwen

Er is al heel wat geschreven over gezonde voeding voor zwangere vrouwen. Kosmos-Z&K-uitgevers doet ook een duit in het zakje met *Het praktische negen maanden kookboek*. Het werk kent aan kruiden geneeskrachtige eigenschappen toe. De ver-schillende fasen in de zwanger-schap, de daarbijbehorende voeding en zwangerschaps-

kwaaltjes, dat alles passeert in 176 pagi-na's de revue. Het boekje is in drieën verdeeld. Elk deel bevat wat ontbij-tjes, lunches en warme maaltij-den, ingedeeld naar de vier seizoenen. Jammer dat de indeling naar de sei-zoenen niet hele-maal

vlekkeloos is.

Spinazie en courgette staan on-terecht verwerkt bij de winter-recepten. Prettig dat er vegeta-rische tips worden geboden, alleen is de originaliteit soms ver te zoeken. Gebruikte pro-dukten zijn niet altijd ecolo-gisch of in de natuurvoedings-winkel terug te vinden. Verder blijft het de vraag of de vaak leuke en smakelijke recepten specifiek voor zwangere vrou-wen bestemd zijn. Zijn ze niet geschikt voor de rest van de bevolking?

LvK

Het praktische negen maanden kookboek, Daniëlle Crijns en

De Zee, de zee

Het is een aardige gedachte dat de zee de aardkorst volgt als een dekbed over een hobbelige matras. De zeebodem is geen platte vlakte en daardoor heeft ook het wateroppervlak reliëf. Schepen moeten bergop- en bergafwaarts. Die bergen zijn echter zo gering dat je er als reiziger niets van merkt. Enkele tientallen centimeters, over kilometers verspreid. De Brit James Hamilton-Paterson beschrijft in zijn boek *De Zee, de Zee* op een prachi-ge wijze de verkenning van zeeën en oceanen door de eeu-wen heen. In de eerste hoofd-stukken reist Hamilton-

Paterson mee met het onder Britse vlag varende onderzoeks-schip de Farnella, die de twee-honderdmijszone rond alle 19.924 kilometer Amerikaanse kust in kaart brengt. Aan weerszijden van het schip wor-den geluidsimpulsen uitgezon-den. De terugkaatsende echo's geven tot op een afstand van dertig kilometer een beeld van de zeebodem. Alweer iets dat onder de roofzuchtige blikken van de mens is gekomen, schrijf de Brit. De Verenigde Staten voegen elf miljoen vier-kante kilometer toe aan de ne-gen miljoen vierkante kilome-ter op het droge die ze al be-heersen. De militaire en econo-mische belangen zijn duidelijk. De schrijver gaat met een men-geling van wetenschappelijk en literair onderzoek in op vele aspecten van de zee. Riffen, wrakken en schipbreuken, zee-ziekte. Alexander de Grote die zich volgens de verhalen in een glazen kooi in de Middellandse Zee liet zakken en daar vissen van astronomische grootte zag. Het zeemilieu vormt ook een onderdeel. Verhalen over mi-lieubehoud hebben geholpen bij de verbreiding van het idee dat er een ideaal natuurlijk evenwicht bestond voordat de mens dat begon te verstoren. Onzin, zegt de schrijver, de ge-schiedenis zit vol perioden van het grote uitsterven. Toch is er niets op tegen elke soort op-aarde te willen bewaren, zegt hij even later. 'Homo is een es-thetisch dier en heeft intense gevoelens over het verhevene. Het verdriet om het verdwenen landschap is een van de wreed-ste erfenissen van deze eeuw'.

HK

De Zee, de zee, James Hamilton-Paterson, Uitgeverij Atlas, Amsterdam 1994. ISBN 9025405339. Prijs f 49,50.

Vinken en dialect

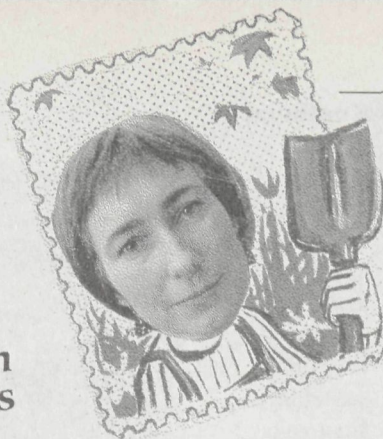
Pienk pienk! roepen de vinken. Ze trekken laag over de akkers, door bossen en beukenlanen naar zuidelijker streken. Hun ge-pienk houdt de club bijeen.

Mijn vertelseizoen begint. Mensen komen bij elkaar. Ik ga de boer op om dialectvertelsels te horen en om mijn eigen Peellandse lachvertelsels voor te dragen. Ik denk aan de vinken die van de zomer steeds weer hun taalvaste bericht zongen over liefde en over rechten op het ingenomen gebied.

Er waren bij ons drie stelletjes. De mannetjes sloegen dag na dag hun slag. Dat is iets anders dan dat ze gebruik maakten van een geboden kans. De dikwijls herhaalde, steeds dezelfde zangstrofe van een manvink heet namelijk 'slag'. Het zingen ervan heet 'slaan'.

Maar één van de drie vinken slaat de complete slag zoals die in de vogelboeken staat: trrr tju tju tju, gevolgd door een sterk slot dat ongeveer klinkt als seeske-wiet. Deze taalvaste compleetzanger, of beter, compleetslager woont elk jaar in de ceder bij Henk Kuipers. De vink van Cor de schilder slaat slordig, vooral in de drukke tijd waarin de jongen veel tijd en aandacht vergen. Zijn slag is afgeraffeld, een begin ontbreekt. De derde vink woont in de leilinden voor café 't Centrum. De prrs en tjuus slaat hij perfect, maar het seeske-wiet volgt nimmer.

Het is bekend dat veel vogels een dialect zingen. Bij imitators en parodisten als zanglijsters, spreeuwen en gaaien is dat heel duidelijk. Maar ook vinken hebben een dialect, hoe taalbeperkt ze ook zijn. De vink van 't Centrum, die zonder seeske-wiet, heeft een Franse slag. Hij gooit er met de pet naar, maakt zijn zin niet af. Alle vinken in Wallonië en Noord-Frankrijk slaan inderdaad zo'n verkorte slagzin. De uitdrukking 'slaan' komt van vinkers, die met hun 'tamme' vinken (in overdekte kooitjes of met blind gebrande oogjes) slagwedstrijden deden. Wiens vink de meeste keren sloeg, kreeg een pot met inleggeld. Maar vinken met een Franse slag werden meteen gediskwalificeerd.

Vragen aan Anita Maas

Wat is er tegen meeldauw te doen?

Meeldauw is een schimmelziekte die in het najaar vaak optreedt. De schimmel werkt mee aan het natuurlijke afsterven van planten in de herfst. Om te voorkomen dat er meeldauw in groentegewassen komt, is het belangrijk om resistente rassen te gebruiken en om de planten ruimte te geven. Verder is het goed om eenmaal per twee weken de planten met heermoes thee te besproeien of met basalt- of lavameel te bestuiven. Heermoes thee: gebruik een kilogram verse heermoesplanten op tien liter water. Laat dit samen ongeveer een kwartier koken. Zeef dit en voeg tien gram zachte zeep toe per tien liter.

Hoe kan ik in de winter zoveel mogelijk groenten uit eigen tuin halen?

Een aantal gewassen is winterhard, zoals boerenkool, schorseneer en winterprei. Savooiekool en spruiten kunnen bij strenge vorst beter met kluit en al worden binnengehaald. Onder glas is 's winters vers groen te oogsten van veldsla, winterpostelein en spinazie. Peterselie en andijvie kunnen in oktober van de volle grond overgeplant naar een kas of platte bak. Verder is een aantal groenten in te kuilen waaronder winterpeen, rode biet, aardappel en enkele koolgewassen. Een compleet overzicht van groenten in de winter wordt gegeven in een infoblad van De Kleine Aarde.

Waarmee kan de bodem in de winter worden bedekt?

Kleigrond kan beter onbedekt blijven en worden gespit. Door de vorst kunnen dan de kluiten kapot vriezen wat goed is voor de structuur. Zandgrond kan het beste wel bedekt blijven. Er spoelen zo

minder voedingsstoffen uit en de structuur van de grond blijft beter behouden. Waar er plaats is in de moestuin kan nog tot half oktober winterrogge als groenbemester worden gezaaid. Een andere mogelijkheid is de grond met stro bedekken.

Hoe kan ik mijn compost het beste bewaren tot volgend voorjaar?

Een composthoop die in de lente of het begin van de zomer opgezet is levert gebruiksklare compost in het najaar. Wie compost wil bewaren, kan het met een flinke laag stro bedekken. Als het veel regent is het beter om de composthoop met een stuk plastic af te dekken. Er zullen dan minder voedingsstoffen uitspoelen.

Bedekken met stro is ook het beste voor een composthoop die in de herfst is opgezet. Bouw de hoop in het voorjaar opnieuw op, de compost zal dan waarschijnlijk halverwege de zomer gebruiksklaar zijn. Wat niet gebruikt wordt, kan volgend voorjaar worden gebruikt.

Vragen naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Oktober

Het is zaak de vijver vrij te houden van vallend blad. Afgestorven blaadjes op de bodem van een vijver zorgen voor een teveel aan voedsel in het water. Bovendien geven ze, als ze verrotten, een gas af dat schadelijk is voor vissen en andere vijverbewoners. Staan er veel bomen in de buurt van het water?

Span dan tijdelijk een net. Wie de netten die hiervoor in de handel zijn lelijk vindt, kan kiezen voor een aardbeiennet of een net dat bedoeld is om vogels bij de kersen weg te houden. Zulke netten zijn van donker garen. Ze vallen veel minder op en ze gaan jaren mee. De netten zijn overigens ook prima te gebruiken om onopvallend klimplanten te leiden. Wie de natuur liever zijn gang laat gaan, moet dagelijks bladeren van het water af scheppen.

Verzamel zaden van uitgebloeide bloemen van sierplanten en kruiden. Droog ze en bewaar ze luchtdicht in enveloppen of papieren zakjes, liefst in een trommel. In papier gaan de zaden niet schimmelen, omdat het nog aanwezige vocht wordt opgenomen. Schrijf op het zakje de naam en de kleur van de plant. Zo voorkom je dat je volgend jaar met een groot verrassingspakket zit.

Zaden zijn een gewild ruilobject. Overal in het land zijn er tijdens tuinbeurzen mogelijkheden om zaden te ruilen met andere liefhebbers. Wie geen beurs in de buurt heeft, kan altijd nog een ruilhandeltje opzetten met burens en kennissen.

November

Een goede tuinier werd traditiegetrouw geacht in november de tuin winterklaar te maken. Gelukkig komen er veel mensen op dat idee terug. Wie nu uitgebloeide planten, struiken en heesters

Alice Bender

ILLUSTRATIE: FRED GEVEN

Zonder bladerhopen en losse takken hebben egels geen onderkomen en valt er voor vogels niets te scharrelen. Wie toch een nette tuin wil, kan een takkenbos in een hoekje van de tuin leggen en laat bladeren alleen onder de heesters liggen. Overigens doe je jezelf daarmee te kort. Veel vogels zijn dol op rommelige takkenbossen en bladerhopen. Soms komen er zelfs zeldzame wintergasten op af. In mijn uitgebloeide en niet gesnoeide vlinderstruik zie ik elk jaar goudvinken. Tussen de uitgebloeide éénjarigen zitten vaak kruisbekken en geelgorzen, die op de zaden belust zijn.

December

Er is weinig te doen in de tuin. December is dus een goede maand om gereedschap schoon te maken en op te knappen. Gooi kapot gereedschap niet weg. Onderdelen kunnen altijd nog van pas komen. Een kapotte steel is geschikt als pootstok of bollenpoter, van twee kapotte spaden is met een beetje handigheid een nieuwe te maken.

Bescherm vorstgevoelige planten door een dikke mulchlaag rond de stam aan te brengen, zodat bij een strenge winter alleen de bovengrondse delen afvriezen en de struik in het voorjaar toch weer uit kan

lopen.

Snoei alle kleinfruit-stuiken. Maak voor de bramen een uitzondering. Snoei bramen nadat ze gedragen hebben. Rond kerst is meestal de beste tijd om druiven te snoeien. Kies voor de snoeiwerkzaamheden een vorstvrije dag uit. Neem van houtige gewassen, zoals sering, deutzia, forsythia, winterharde fuchsia en ribes een winterstek. Snij van gezonde takken met een zeer scherp mes stukken van zo'n dertig centimeter. Bewaar ze in vochtig zand tot het voorjaar en plant ze dan op de gewenste plek in de tuin uit.

De tuin in de herfst

ters afknipt, ontleemt zichzelf veel schoons. Met een beetje sneeuw zien de dorre, uitgebloeide bloemen er opeens prachtig uit. Dor blad beschermt planten tegen bevriezen. Afknipte heesters, grassen en andere planten met ietwat holle stengels bevriezen juist doordat er water in de stengels kan komen. Als ze eenmaal bevriezen, is er geen redden meer aan. Wacht met snoeien dus liever tot het voorjaar. Nog een nadeel van een opgeruimde tuin is dat allerlei dieren hun winterbeschutting moeten missen.

Xue li uit eigen tuin

Exotische kolen als heerlijke wintergroenten

Exotische groenten haal je niet per vliegtuig uit Zuidoost-Azië of Zuid-Amerika. Welnee, je kweekt ze gewoon zelf. Amsoi, komatsuna, cheerio en tatsoi zijn typische wintergroenten die het prima doen in de Hollandse koude grond.

Illustratie Inek TerStappen

ALICE BENDER

De term exotisch doet denken aan warme landen, gouden stranden en kokospalmen. Voor exotische groenten gaat dat niet op. Die komen niet per se uit zwoele streken. Soms zijn ze zelfs geschikt als wintergroente in ons koude land. De landen waar ze oorspronkelijk vandaan komen zijn -net als Nederland- behoorlijk koud. In China en Japan kan het vriezen dat het kraakt. Soms ligt er maanden lang sneeuw. Wie dus een variatie zoekt op de vertrouwde Hollandse boe-

renkool en spruiten moet eens wat exoten telen en klaarmaken. Zaaïen is mogelijk tot september en oktober. In september kan er worden gezaaid in de volle grond, in oktober geniet de platte bak of koude kas de voorkeur. Wie geen moestuin heeft, zet ze gewoon in de siertuin. Exoten zien er aardig uit.

Bij exotische groenten gaat het meestal om bladkolen. Bladkolen doen het ook prima op het balkon, al zal de oogst niet toereikend zijn voor een gezin van vier personen.

Soorten die het best tegen de Nederlandse winterkou kunnen zijn: amsoi, rode amsoi, komatsuna, cheerio en tatsoi. Ook groene paksoi, mizuna en mibuna zijn vrij goed bestand tegen vorst, maar zullen er meer hinder van ondervinden. Witte paksoi, die in de schappen van veel winkels ligt, is veel gevoeliger voor kou en dus niet geschikt als echte wintergroente.

Dat ze echt winterhard zijn, bewijst tatsoi. De uit Noord-China afkomstige kool verdraagt maar liefst vijftien

graden vorst. Veel van de kolen behoren tot de bladmosterds, een koolsoort die een pittige smaak heeft. Dat geldt bijvoorbeeld voor amsoi (*Brassica juncea*) en rode amsoi (*B. juncea* var. *rugosa*). Amsoi is als jonge plant rauw eetbaar. Zowel de groene als de rode variant groeit na afsnijden door, mits je wat blad laat zitten. Cheerio (*Brassica juncea* var. *multiceps*) heet in China Xue li, wat betekent: stam in de sneeuw. Xue li is het lekkerst rauw in een salade of kort roerbakken in de wok. Komatsuna (*Brassica rapa* var. *perviridis*) is heel populair in

*Exoten kunnen
als kiemplant,
volgroeid en zelfs als
ze bloeien
worden geoogst*

Japan. Het is een groente die het hele jaar door kan worden geteeld en gegeten. Mibuna (*Brassica rapa* var. *japonica*) is een Japanse saladegroente. Hij ziet er erg decoratief uit. Aan de krop groeien honderden langwerpige donkergroene lepelvormige bladeren. Mibuna heeft iets meer last van vorst en staat daarom in de winter het liefst in een tunneltje of platte bak. Mizuna (*B. rapa* var. *nipposinica*) is ook Japans en lijkt veel op mibuna. De blaadjes zijn echter getand en lichter groen met witte nerf. Ook is de plant minder koudegevoelig. Zowel mibuna als mizuna zijn het lekkerst als salade of gebakken in de wok. Tatsoi (*Brassica rapa* var. *rosularis*) is familie van paksoi, maar ziet er anders uit. De plant lijkt met zijn platte kroppen en dikke donkergroene blad een beetje op een roos. Vandaar de naam. Tatsoi kan worden gekookt en roerbak-

ken.

Simpele teelt

Exotische groenten telen is heel simpel. Insekten die de teelt van andere kolen vaak bedreigen, zijn laat in het jaar niet meer actief. Meestal is het niet nodig de grond te bemesten voordat er wordt gezaaid. De meeste tuinen hebben in voorjaar en zomer meer dan genoeg voedingsstoffen verzameld. Bij winterteelten ontstaat bovendien snel een teveel aan nitriet in de plant. Aangezien dit veroorzaakt wordt door een overdaad aan stikstof in de grond, is het beter om mest helemaal achterwege te laten. Nitriet is op zich niet kwalijk, maar zodra de plant wordt geoogst zet nitriet zich om in nitraat. De laatste stof is, als je er te veel van eet, wel schadelijk. Alles met mate dus, zowel in de tuin als op je bord. Het beste moment om te oogsten is vlak voordat de groente wordt gegeten. Laat de bladeren niet te lang liggen. Zaai bladkolen in rijtjes. Zet de kooltjes in de siertuin op een plek waar 's zomers éénjarige bloemen stonden. Het zaad kan het beste met wat droog zand worden gemengd, om het goed te verdelen. Geultje maken met je vinger of een

stokje, zaaien, geultje weer dichtmaken en vervolgens goed nat gieten.

Zaaien kan tot begin oktober in de volle grond en tot november in de platte bak. Wacht echter niet te lang. De dagen worden in het najaar al gauw korter en een plant heeft niet alleen warmte, maar ook licht nodig. In een echt koud najaar of op een koude plek met veel wind kun je overwegen te zaaien onder acrylfolie. Onder folie komt het zaad sneller op en maken de plantjes een betere start. Rol het folie op zodra de plantjes zijn opgekomen. De planten moeten van het licht kunnen profiteren. Van de in de platte bak gekweekte plantjes kan na een poosje een deel in de tuin worden uitgezet. Neem bij het uitdunnen steeds de zwakste planten weg, zodat de sterkste de winterkou kunnen trotseren.

Licht verteerbaar

Vreemde koolsoorten bereid je op dezelfde manier als de bekende soorten. Kook ze nooit te lang; dat is zonde van de vitaminen en de lekkere smaak. Exoten hebben een paar voordelen ten opzichte van boerenkool. Ze zijn veel lichter verteerbaar. Bovendien kunnen ze in alle stadia

van de groei worden geoogst: als kiemplant, tijdens de groei, volgroeid en zelfs als ze bloeien. De plantjes die er bij het uitdunnen uit moeten, zijn eetbaar. Bijvoorbeeld als onderdeel van een roerbakgerecht. Wie in een iets later stadium verder uitdunt, kan de dan iets grotere planten in een salade serveren. De volwassen plant is tevens een prima roerbakgroente. Wie eens echt Hollands wil eten kan de klein gesneden kroppen ook - rauw of heel kort gekookt - in een stampot met aardappelen verwerken. En gaan de kolen bloeien? Geen nood; de bloemen zijn ook eetbaar. Ook die kun je roerbakken. Zo heb je tot ver in het voorjaar iets vers te eten uit eigen tuin. Voor exotische groenten hoeft in ieder geval geen kas warm gestookt te worden en hoeft geen boot, vrachtwagen, trein of vliegtuig brandstof te verbruiken. En wie een tuin heeft hoeft er ook niet voor naar de winkel. Een exoot bespaart de tuinier energie.

Zaad van exotische groenten is bij de meeste tuincentra verkrijgbaar onder het merk Xotus. Bestellen bij Xotus kan ook. Adres: Xotus Exotisch Plantencentrum, Middelweg 1, 2641 SM Delft, telefoon: 015-146667.

55

Raadgevers

Raadgevers geven gratis advies. Wie met een probleem zit, kan contact met hen opnemen. Houd er rekening mee dat de raadgevers dit werk in hun vrije tijd doen. Neem dus een paar spelregels in acht.

- Sluit een postzegel voor antwoord bij, als u een schriftelijke reactie verwacht.
- Wilt u een raadgever bezoeken, bel of schrijf dan van tevoren. Nieuwe raadgevers zijn welkom!

Apparaten en machines

- **Graanmolens** Dirk van Haren Noman, Beukstraat 15, B 3920 Lommel, België. Tel. 011-544475.
- **Graanmolens** Anshar van der Wielen, Hilversumstraat 98, 643 DL Arnhem. Tel. 085-812320. Voor muesliwalsen, huisbakkers, hooikisten, zuurkoolpotten en -messen en groenten-, vruchten- en kruidendrogers.
- **Machinebouw**, Jan de Jong, IJsselkade 16, 3401 RC IJsselstein. Tel. 03408 - 85328. Fax 03408-853280008. Voor advies en bouw van moderne apparaten op levensmiddelengebied: maalmachines, snijmachines en dergelijke (voor levensmiddelenbranche en particulieren).

Dieren

- Green Stock bv, L. F. Mol, Grote Molenstraat 8, 5271 VW St. Michielsgestel. Tel. 04194-2465.
- **Ecologische (klein-) veehouderij** Henk de Mink, Oudendijk 6, 3291 LN Strijen. Tel. 01854-3418. Ook advies over veevoerproductie en graslandonderhoud.

Energie

- **Biogas installaties** Frits Ogg, Postbus 244, 6500 AE Nijmegen. Tel. 080-565588.
- **Elektriciteit, accu's, wind-energie, energiebesparing** Ing. Hendrik Venema, Kraayenbergstraat 23, 8051 XL Hattem. Tel. 052 06-45643.
- **Besparing en techniek** Jos van Doorn, Balsemienlaan 26, 5582 AD Waalre. Tel. 04904-16383.
- **Zon en wind** Organisatie voor Duurzame Energie (ODE), Biltstraat 110, Postbus 750, 3500 AT Utrecht. Tel. 030-734422.

Groente, fruit en tuin

- **Fruit- en groenteteelt** J. W. J. Van de Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.
- **Milieuvriendelijk tuinieren**

Bezoekerscentrum De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Bostel (1 mei tot 1 oktober elke dag geopend van 11.00 tot 17.00 uur). Tel. 04116-84921.

- **Biologisch tuinieren** Advies over groenbemesters, gewasbescherming en fruitteelt. Rik Dedapper, COVOBIT, Plaatsbeek 11, B 9660 Everbeek (Bladel), België. Voor liefhebbers, jeugd en beroeps.

- **Verzorging van fruitbomen, speciaal hoogstam** J. Teunissen, Wilhelminasingel 137, 6001 GS Weert.

- **Struik- en houtgewassencompost** Proefwerf van Comité Jean Pain, Frederik Vandenbrande, Hof ter Winkelen, 25 Holle. Eikstraat, B-1840 Londerzeel, België. Tel. 052-300166. Fax 02-2150021. Eerste zaterdag van elke maand gratis rondleiding.

- **Wilde tuinen** R. Osinga, Master Fopmawei 22, 9023 AJ Jorwerd.

- **Bodembedekking** Dirk Prins, Asterstraat 3, 3911 WE Rhenen. Tel. 08376-14282 (ook toepassing van inheemse kruidachtige planten in plantsoen, heemtuin en wilde tuin).

- **Paddestoelen** Paddestoelenmuseum, Stichting Onderwijs en Milieu, Kroonstraat 1, 6511 DV Nijmegen.

- **Biologische Landbouw** Dienst Landbouwvoorlichting, afd. Biologische Landbouw, De Helling 15, 251 GH Dronten, tel. 03210-80007 of 03210-18225 (administratie), fax 03210-18550.

Bouwen en wonen

- Vereniging voor Integrale Biologische Architectuur (VIBA), Veemarktkade 8-84, 5222 AE Den Bosch. Tel. 073-216943.

- De Kleine Aarde, Harrie Perebooms, tel. 04116-84921 (op ma. en do. van 9.15 tot 12.30 uur).

- Nederlands Instituut voor Bouwbiologie en Ecologie (Nibe), Postbus 229, 1400 AE Bussum, tel. 02159-48233. Van maandag tot en met donderdag van 9.00 tot 10.00 uur gratis telefonisch spreekuur voor korte vragen op het gebied van bouwen, milieu en gezondheid.

- **Timmerwerken** Vof Varne, Postbus 5093, 1380 GB Weesp. (Varend timmerbedrijf).

- Verca bv., Postbus 1780, 8901 CB Leeuwarden. Tel. 058-6754455 (tot 17.00 u.) 05115-42070 (na 17.00 u.). Voor vragen op het gebied van vocht- en zwamproblemen in woningen en advies voor milieuvriendelijke oplossingen.

Milieu

- Leidse Rechtswinkel, tel. 071-(5)141516 (telefonische gesprekken op di. van 18.30 tot 20.30 u. en do. van 14.00 tot 16.00 u.).

- Milieurechtswinkel Amsterdam, tel. 020-6233049 (telefonische en inlooppreekuren op di. van 18.00 tot 20.00 u. en do.

van 14.00 tot 17.00 u.).

- Milieurechtswinkel Rotterdam, tel.

010-4049668 (iedere di. telefonisch spreekuur van 10.00 tot 12.00 u.).

- Milieutelefoon, 020-6262620. Ma. t/m vr. van 9.00 tot 14.00 uur.

Promotie en public relations

- Lidy Spannenburg, J.D. Huijbersstraat 2, 7412 JR Deventer. Tel. 05700-12679. Voor promotie(planning) en pr-activiteiten/adviezen t.b.v. ideële organisaties.

Rietdekken

- Grietines Harms, Balloërstraat 7, 9451 AK Rolde. Tel. 05924-2800.

Spinnen, weven en verven

- Nelly Hanssen-Jonkhout, Etzenraderstraat 33, 6454 AP Jabek. Tel. 04492-5177.

- Mies Bouwmeester, Herengracht 14, 1441 EW Purmerend. Tel. 02990-23774. Voor les en adviezen op textielgebied in binnen- en buitenland.

- Ineke Visser, Lekdijk 82, 2865 LE Ammerstol. Tel. 01825-2913.

Klassieke boomgaarden behouden

De klassieke boomgaard dreigt te verdwijnen. De afgelopen 30 jaar zijn veel fruitbomen in Nederland gerooid en vervangen door machinaal te bewerken 'laagstambomen'. De landelijke campagne 'Houd de Bongers Hoog' van Landschapsbeheer Nederland en de aangesloten provinciale stichtingen, is gericht op aanplant van nieuwe bomen en het verichten van onderhoud in boomgaarden door eigenaren en vrijwilligers. Om het grote publiek te overtuigen dat hoogstamfruitbomen zoveel mogelijk behouden moeten worden, zullen in het weekeinde van 7 en 8 oktober overal in het land klassieke boomgaarden vrij toegankelijk zijn voor fietsers en wandelaars. Ook is er door Landschapsbeheer Nederland voor landeigenaren en vrijwilligers die bij het behoud van fruitbomen willen helpen een speciale cursus ontwikkeld.

Voeding

- **Adviseur natuurvoeding** Wil Schulte, Franseweg 102, 3921 DK Elst. Tel. 08384-1618.

- **Ecologische voeding** De Kleine Aarde, Anneloe Rijkema, ma., di., wo., vr. ochtend, tel. 04116-84921.

Zuivel, sap, wijn en bier

- **Geitekaas** G. J. van Diemen, Mr. J.B. Kanweg 99, 9439 TE Witteveen. Tel. 05935-2415.

- **Wijn en bier maken** Souplesse Import Gennep, Brabantweg 5a, 6591 HV Gennep.

- Wijnerij Riet Beijer, Koninginnelaan 32, 3762 DE Soest. Tel. 02155-20979.

- **Sap** Anshar van der Wielen (zie voor adres en telefoonnummer Apparaten en machines). Voor gespecialiseerde adviezen over tarwegras en vruchtesap.

Voor meer informatie:

Actiesecretariaat 'Houd de Bongers Hoog', postbus 12048, 3501 AA, Utrecht, tel. 030-(2)340777, fax 030-(2)304423.

Forse uitbreiding vrijwillige weide vogelbescherming

De provinciale stichtingen Landschapsbeheer hebben in het afgelopen voorjaar 1200 nieuwe vrijwillige weidevogelbeschermers begeleid. Daardoor komt het totaal op 2500 vrijwilligers, bijna twee maal zoveel als in 1994. Op gangbaar boerenland loopt 50% van alle nesten risico verloren te gaan door één of andere agrarische activiteit, maar door bescherming wordt dit percentage teruggebracht tot 5%. Zo krijgen Kievit, grutto, maar ook minder algemene soort als slobeend, een kans om groot te worden.

Ideële Verzekeringen

10% van onze omzet besteden wij bij: Artsen Zonder Grenzen, de Dierenbescherming, het International Tree Fund, Gered Gereedschap, het World Tree Fund, Pop Against Racism en Het Noordhollands Landschap.

Voor 't zelfde geld verzekert u zich van een betere wereld.
Tel: 020 - 420 20 32

Stuur mij geheel vrijblijvend informatie over:

- ☐ Ideële Verzekeringen.
☐ Inboedel / Opstalverzekering.
☐ Particuliere aansprakelijkheidsverzekering.
☐ Ziektekostenverzekering.
☐ Levensverzekeringen / Pensioenen.
☐ Koopsompolissen.
☐ Hypotheken.
☐ Groene autoverzekeringen.

Naam: _____ M/V

Adres: _____

Postcode: _____ Woonplaats: _____

Telefoon: _____ avond/dag

Stuur 'm in een ongefrankeerde envelop aan:

Ideële Verzekeringen
Antwoordnummer 47262
1070 VC Amsterdam

Bezoek op afspraak: Nieuwe Kerkstraat 37, Amsterdam-Centrum

WOLWIKKEL AMSTERDAM

Wereldwijd gingen miljoenen ouders u voor
In Europa verkochten wij er 150.000

WOLLEN LUIERBROEKEN

van 2 lagen 100% wol

- Ademt en ontziet daardoor de tere huid
- milieuvriendelijk
- makkelijk wasbaar
- sluit met klittenband

BESTELLEN BIJ IMPORTEUR

alleen door vooruitbetaling:

- door overschrijving op Postbank 5459380
van Wolwikkel Amsterdam met vermelding

van de gewenste artikelen.

- sneller: door girobetaalkaart of bank
betaalcheque met een briefje op te sturen
naar **Wolwikkel Amsterdam**,
A. Schelfhoutstraat 65, 1058 HT
Amsterdam Tel: 020-6177397

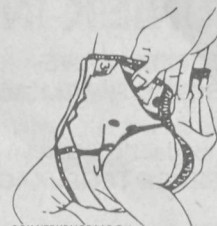
Prijzen bij importeur excl. f3,- porto totaal.
Wijzigingen voorbehouden.

VRAAG GRATIS BROCHURE

alle maten f39,50

vanaf 3 stuks f1,50 korting per stuk

N	tot 6,5 kg	3	10 - 12,5 kg
1	6,5 - 8 kg	4	12,5 - 15 kg
2	8 - 10 kg	5	15 - 20 kg

OOK VERKRIJGBAAR BIJ:

AMSTERDAM Zaailing, Ruysdaelstraat 23
BERGEN De Garve, Nerdijk 20b
BREDA Leander, Boschstraat 104
DEN BOSCH De Vuurvogel, Hinthamerstraat 216
DEN HAAG Sterre, Annastraat 24
GOES Martha Blom, 01100-50742
LEIDEN De Hoorn, Morisstraat 41
NIJMEGEN Regenboog, v. Welderenstraat 17
ZWOLLE Zonnebloem, Rode Haanstraat 6

Val Sinestra

Vroeger Kurhaus in het Unterengadin, nu Nederlands pension. Veel ruimte, rust en wandel-mogelijkheden. Rijke flora. Verrassend lekker (ook vegetarisch) eten, gezellige ongedwon-gen sfeer. Voor enkelingen, groepen, families. Voor kinderen korting en speciale weken. Een 2-weekse busreis v.a. Arnhem SFr. 720,- p.p. incl. volpension.

Ook wintersport. Er zijn speciale ski- en langlaufweken met gratis lessen. Boek tijdig uw Kerst- en/of Nieuwjaarsreis (ook comb.) of Krokusvakantie (naar regio).

Fam. Kruit - Val Sinestra, 7554 Sent, tel. 00/41.81.86.63.105

Geopend: zomerseizoen eind mei t/m eind oktober
winter Kerst t/m Pasen

Vraag folder aan bij INFO Nederland, tel. 0341-261630

De Nationale Postcode Loterij steunt De Kleine Aarde

De Nationale Postcode Loterij is de loterij met een hart voor mens en natuur. Zestig procent van de inleg gaat naar organisaties die zich inzetten voor natuurbehoud en voor mensen in de wereld die onze steun hard nodig hebben.

Dit jaar bestaat de Postcode Loterij vijf jaar. In de afgelopen vijf jaar ging ruim 500 miljoen gulden naar: *Artsen zonder Grenzen, Natuurmonumenten, Novib, VluchtelingenWerk, Wereld Natuur Fonds, Unicef en Stichting DOEN.*

Via Stichting DOEN draagt de Nationale Postcode Loterij bij

aan vele natuur-, milieu-, ontwikke-
lings- en mensen-
rechtenprojecten.

Zo draagt Stichting DOEN ook bij aan het milieuvriendelijk bouw-project van *De Kleine Aarde*.

■ NATIONALE ■
POSTCODE
■ LOTERIJ ■

Doe mee en steun mens en natuur

Houdt u van een gokje? Doe dat dan bij de Nationale Postcode Loterij. Met uw postcode maakt u iedere maand kans op één van de meer dan honderdduizend prijzen. Ook op de Mega Jackpot, met minimaal 2 en maximaal 7 miljoen gulden in kas.

Aanmeldingsformulieren vindt u op het postkantoor en in uw huis-aan-huis blad. U kunt ook bellen, 020-677 68 68.

**Waag een gokje:
het goede doel
wint altijd!**

UNIEK IN NEDERLAND

DE STOFFELHOEVE
ZWITSERSE TEGELKACHELS

FA. RICHTER
TEGELKACHELBOUW

Grote collectie Oude en Antieke
ZWITSERSE TEGELKACHELS

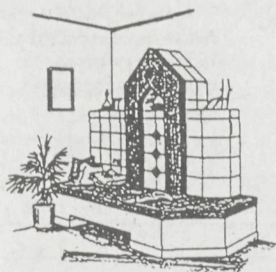
■ uitstekend geschikt
voor ons zeeklimaat

■ aangename
stralingswarmte

■ een van de meest
rendementsvolle
kachels

■ keuze uit 150 stuks
van de meest eenvoudige tot de mooiste
versierde kachels

■ variërend in gewicht
van 75 - 750 kg.

'RICHTER'
TEGELKACHELS

- ONTWERP NAAR WENS
- GEBOUWD OP MAAT
- KLASSIEK OF MODERN

DE STOFFELHOEVE
STATIONSWEG 86
5807 AC OOSTRUM-VENRAY(LB)
TELEFOON 04780-80361/85956

VRAAG VRIJBLIJVEND INFORMATIE
ZATERDAGS GEOPEND OF NA TELEFONISCHE AFSpraak

Genieten van een vakantie
in eigen land?

Recreatiebungalowpark DEN en DUIN te NORG is gelegen in de afwisselende natuur van DRENTHE en biedt o.m. mogelijkheden voor een prachtige wandel- en fietsvakantie. Ook voor een midweek of een lang weekend.

Voor inlichtingen en kleurenfolder tel. 05928-13164, Lange-
loërdunen L17, 9331 VH Norg.
Tevens gezellige groepsruimte aanwezig (tot 25 pers.) voor
familiefeestje of reünie.

WINKEL & VERZENDHUIS VOOR MILIEUVRIENDELIJKE PRODUKTEN

MORSSTRAAT 41 2312 BL LEIDEN TEL. 071-125291

DE NIEUWE
EIGENAAR
DAVID VAN DONGEN
GEEFT GRATIS
ADVIES OVER:

HET MILIEU
VRAAGT OM
GEBRUIK VAN
MILIEUVRIENDELIJKE
PRODUKTEN.

KLEDING
COSMETICA
NATUURVERF
KRINGLOOPPAPIER
SCHOONMAAKMIDDELEN

Adverteren in De Kleine Aarde?

De Kleine Aarde biedt verschillende mogelijkheden tot adverteren in haar kwartaalblad.

- op de advertentiepagina's achterin het tijdschrift
- op redactionele pagina's
- in kleur op de binnenkant van de achterkaf

Formaten variëren van 1/12 tot 1/1 pagina.
Eventueel verzorgen wij zetwerk en opmaak.
Ook biedt De Kleine Aarde de mogelijkheid
een folder of kaart mee te hechten.

Voor meer informatie en tarieven:

Paula van Woerkom,
De Kleine Aarde, Postbus 151,
5280 AD Boxtel.
Tel. 0411 68 49 21

Begin een goed milieu
in eigen land!

graanpletterij

DE HALM

Heeswijk-Dinther

Graanvlokken van de Halm

Al jaren heerlijke biologische
graanvlokken en muesli's van
een schone landbouw

Heeswijk-Dinther, tel. 04139-3090

20 JAAR LANG

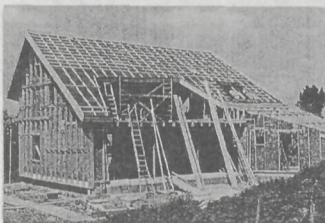
deskundigheid in top-wijnen uit
betrouwbare ecologische bronnen
VRAAG OM EEN UITGEBREIDE FOLDER

Château Prodor
gecontroleerde biologische wijnen

Tel. 03200-43728 . Fax 03200-41717
Kempenaar 01-28 . 8242 BA Lelystad

Als het gaat om bio-ecologisch verantwoorde

- renovatie
- nieuwbouw
- projecten

hebben wij voor u:

- theoretische kennis
- praktijkervaring
- vakmanschap.

Biologische-Bouw
Collectief
Bankven 71. Postbus 285.
5050 AG Goirle.
Telefoon: 013(5) 34 31 60

Vlot spreken

In het openbaar en dagelijkse omgang! Overwin spreekangst, stotteren, blozen, verlegenheid!

—KE

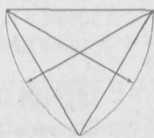
BON voor gratis prospectus

Naam .....

Adres .....

Sturen zonder postzegel aan:
Instituut Koning, Antwoordnr. 1063
6000 VB Weert

BERNHAGEN NATUURKEUKENS

de la Reylaan 37
3707 TK Zeist
telefoon 03404-12528
telefax 03404-24410

ontwerp en/of uitvoering van: natuurkeuken, interieurs, timmerwerken en verbouwingen

jan franssen bouwbiologisch

binnenhuisarchitect

wonen in een gezond huis,
interieuradvies en ontwerp van
woon- en werkruimten,
advies bij renovatie en verbouwingsplannen, tekeningen voor bouwvoorstellen.
085 -437583

Wielakkerstraat 14 6811 DB Arnhem

FILIGRANE

Blesdijke
Galerie Filigrane, Markweg 51
tel. 05614-1918
Open: na telefonische afspraak

Kleding en stoffen van natuurlijke materialen

■ Handbedrukte stoffen
Paapje/Vlinder

■ Geven van opdrachten mogelijk

NIEUW

Composttoilet- en zuiveringssysteem zonder riolering

Het Clivius Multrum
Composttoilet en -zuiverings-
systeem is milieuvriendelijk
en kostenbesparend.

Geen watervervuiling, geen
riolering, simpel te plaatsen.
Voor nieuwbouwprojecten zo-
als woningen, campings en
bestaande afgelegen boer-
derijen, huizen.

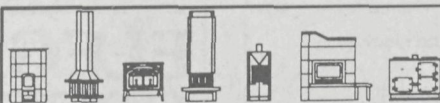

Bataviastraat 8 bis
3531 XD Utrecht
Telefoon/fax: 030-44 12 08

FLORIS

Vraag onze gratis catalogus:
Floris Kringloop Schrijfwaren BV
Industrieweg 5 g - 5262 GJ VUGHT
tel: 073(6)568058

wenskaarten
ansichten
briefpapier
schrijfbloks
interieurs
kado's
relatiegeschenken
schriften
enveloppen
etiketten
tekenbloks
agenda's
ordners
opbergmappen
houten balpenningen
potloden
etc.

BOS

OPEN HAARDEN, KACHELS
AGA FORNUIZEN

Waalweg 28, 3999 NS Tull en 't Waal, (bij Nieuwegein Zuid),
tel: 03402-62284, fax: 03402-67432.
Open van di. t/m zat. van 9.00-17.00

Zelfstandig werken als ASR-therapeut®

in een erkend en publiekrechtelijk be-
schermde beroep waarin U zelfstandig
klachten verhelpt, ziekten geneest, psychi-
sche, relatie- en seksualiteitsproblemen op-
lost. U haakt langs westers-logische keuze-
lijnen in op de energetische kant van leven,
gezondheid en ziek-zijn.

Deeltijd-opleiding van 1 à 3 jaar,
of losse modules. Gratis informatie.

Persoonlijk gesprek na afspraak.
stichting Academie-PLATO
Postbus 562, 7550 AN HENGLO OV
074-425290

DE RIT MAYONAISE, SAUZEN EN MOSTERD

De Rit heeft mosterd grof en fijn, mayonaise en 4 overheerlijke sausjes. Deze laatste zijn gemaakt op basis van zonnebloemolie, biologische eieren / appelazijn / mosterd en afgerond met een vleugje bloemenhoning. Heerlijk in zomerse salades, als dipsaus met stukjes kaas en bleekselderij, maar ook lekker bij de barbecue.

De Rit

NATUURPRODUCTEN
ZOELN tel. 03448-1653

WIJ ZIJN VRIENDELIJK

Er verschijnen steeds meer produkten op de markt die het milieu ontzien. Fabrikanten geven hun produkten groene labels en prijzen hun waar aan in folders op kringlooppapier. Vaak blijkt dat de fabricage van dergelijke produkten lang niet zo milieuvriendelijk is of dat schadelijke hulp-, vul- of lijmstoffen zijn gebruikt.

Wij verkopen alleen produkten die het milieu zo min mogelijk belasten en in het gebruik bijdragen aan een gezonde en aangename woonomgeving. Wij voeren een compleet assortiment voor (ver)bouwen, woninginrichting, natuurferven en slapen.

WOONWINKEL ARNHEM

Wielakkerstraat 14
6811 DB Arnhem
085-510204

DUBOMAT HUIZINGE

Hoofdweg 21
9992 TS Huizinge
05955-2830

ATRIUM NIJMEGEN

Daalseweg 109
6521 GG Nijmegen
080-234541

VAN BINNEN ROTTERDAM

Overschiese dorpsstr. 68
3043 CS Rotterdam
010-4370563

TREPEIN AMERSFOORT

Bloemendalsestraat 53
3811 ER Amersfoort
033- 759565

VLOERBEDEKKINGEN, GORDIJN- EN BEKLEDINGSSTOFFEN, RAAM- EN WANDAFWERKINGEN, NATUURVERVEN EN ONDERHOUDSMIDDELEN, MEUBELS, NATUURLIJK SLAPEN, MATTEN, KUSSENS EN DEKBEDDEN, BOUWMATERIALEN.

ECOVER® waspoeder vernieuwd!

Minder doseren, méér waskracht

Minimale milieubelasting en optimale waskracht, dat zijn al jaren de twee uitgangspunten van ECOVER. Het kan dus altijd nog beter.

Daarom introduceert ECOVER nu:

De kracht van vernieuwd ECOVER waspoeder:

- * 30 - 50% minder waspoeder nodig door toevoeging van nieuw ontwikkelde wasactieve stoffen op basis van suiker en plantaardige olie
- * 30-50% minder belasting voor het milieu
- * betere waswerking op lagere temperaturen dankzij de nieuwe ontwikkelde wasactieve stoffen
- * betere oplosbaarheid dankzij verbeterde poederstructuur
- * nieuwe informatieve verpakking gemaakt van 100% recycled karton met kartonnen maatbeker

Ook geschikt voor de witte was

Voor de witte was moet u apart ECOVER bleekmiddel toevoegen.

En beslist niet duur!

1 kg. **8.75**

Goed voor 15 x schone was!

2 kg. **15.95**

Goed voor 30 x schone was!

100% KATDEN

Matrassen, dekbedden, kussens op elke gewenste maat. Handgemaakt op Japanse manier. Ook hangmatten en babydraagdoeken. Kom gerust eens kijken, of bel voor folder.

Katja Futon

M.v.B. Bastiaansestr. 34
1054 SP Amsterdam
Tel. 020 - 685 29 24
(di - za 10 - 18 uur)

ELEGAST GROEPENVERBLIJF

Mooie ruimtes
voor kursussen e.d.
in woonwerkpand
'De Refter'

15 - 45 pers.
Vegetarische keuken
Tel. 080 - 240263
ma, wo, vr. 13 - 16 u.

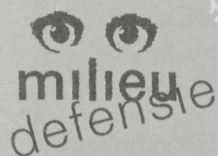
Schandaal in Scandinavië

Voor uw krant of tijdschrift gaan de laatste oerbossen voor de bijl...

... dat betekent de genadeklap voor deze boomarter. En voor tal van zeldzame planten en dieren uit de unieke oerbossen van Scandinavië. Want al zijn Noorwegen, Zweden en Finland grotendeels bedekt met bos, nog maar vijf procent is oorspronkelijk woud. De rest bestaat uit eentonige houtplantages waar echte natuur ver te zoeken is.

Milieudefensie: actie voor het te laat is!

De doorgaans zo vooruitstrevende Scandinavische landen weigeren de onvervangbare oerbossen te beschermen. Grote hout- en papierbedrijven hebben vrij spel. Een rampzalige kaalslag dreigt. Als we niet snel iets doen, zijn binnen vijf jaar de laatste restanten van deze betoverende natuurgebieden tot papierpulp verwerkt. Ook Nederlandse kranten en tijdschriften worden op papier uit oerbossen gedrukt. Daarom vraagt Vereniging Milieudefensie de medewerking van Nederlandse uitgeverijen. Want zij kunnen hun Scandinavische papierleveranciers dwingen met de kap van oerbossen te stoppen. Ook ú kunt helpen!

milieu
defensie

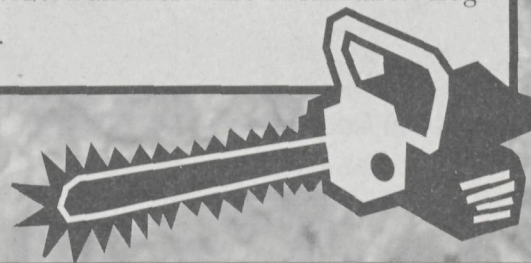
Stuur de bon in een open envelop aan:
Vereniging Milieudefensie, Antwoordnummer 8391,
1000 RA Amsterdam. Postzegel niet nodig (mag wel).

ALARM

Doe mee. Red het woud en de boomarter!

Protesteer met Milieudefensie tegen Scandinavische bedrijven op de zwarte lijst. In ons GRATIS ACTIEPAKKET treft u kant-en-klare actiekaarten. Daarin óók meer informatie over de reddingsactie, over papierbesparing en kringlooppapier. Vul de bon snel in of bel de MilieuTelefoon: 020-62.62.620. Dan heeft onze boomarter nog een kans...

- ☐ Stuur mij het gratis actiepakket met de actiekaarten.
- ☐ Ik word lid-abonnee van Milieudefensie voor f 26,— per halfjaar en ontvang 10x per jaar het actuele milieumagazine Milieudefensie.
- ☐ Ik word lid van Milieudefensie voor f 13,— per halfjaar en ontvang 2x per jaar de Milieudefensie-Krant.

Naam ..... M/V

Adres .....

Postcode/Plaats .....

nieuwetijds winkel
1001 zinvolle kado's

NEW AGE EN ONTSPANNENDE MUZIEK

**ESOTERISCHE BOEKEN, POSTERS EN
KAARTEN**

**WIEROOK, MASSAGEOLIEN, PENDELS,
TAROTKAARTEN EN BACHREMEDIES**

HOPi EN NAVAJO SIERADEN

**OUDEGRACHT 207
(BIJ DE HAMBURGERBRUG)
3511 NH UTRECHT
TEL. 030 - 318233**

AQUAMARIJN

**KURSUSCENTRUM
VOOR PERSOONLIJKE GROEI
EN BEWUSTWORDING**

Aquamarijn geeft:

**lezingen
workshops
kursussen
discussiecafé
thema-weekends
yoga-vormen**

Open dagen:

**26 en 27 augustus
van 10.00 tot 18.00 uur**

STRATUMSEDIJK 57, 5611 NC EINDHOVEN, TEL. 040-122593, INFOTEL. 040-127222

EKOGRAS®

dakbedekkingssystemen

maakt van ieder dak een 'NATUURLIJK' dak.

- keuze uit verschillende vegetatie's
- inclusief prefab worteldichte rubberfolie
- statische belasting vanaf 50 kg/m²
- toepasbaar bij nieuwbouw en renovatie
- geluidsreductie tot 46 Db.
- isolerende werking
- onbeperkte levensduur
- bestaande uit milieuvriendelijke materialen
- mogelijkheden tot isolatie-subsidie
- tevens leverbaar als "Doe Het Zelf" pakket

voor aanvraag documentatie:

EKOGRAS
dakbedekkingssystemen

Rozenboger 2
5301 KD Zaltbommel
Tel. 04180 - 12927
Fax. 04180 - 15277
Dhr. Hobo

Eerlijk advies op het gebied van sparen, beleggen, pensioen en hypotheek.

Desgewenst maken wij een compleet financieel plan
– ook van uw fiscale situatie –, van nu tot na uw pensioen.
Dat geeft u de vrijheid om keuzen te maken!

Een Groen Pensioen...

Dat betekent dat wij alle mogelijkheden kennen om uw geld
verantwoord en milieuvriendelijk te beheren. Wij werken met zowel
"groene" als "gewone" beleggings- en verzekeringsprodukten
en geven daarover **onafhankelijk** advies.

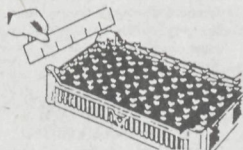
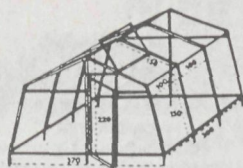
Onze uitgebreide brochure met achtergrondinformatie en
voorbeelden sturen wij u graag toe.

Ons telefoonnummer is 020-622 99 06.

DE EENHOORN
BEDRIJFS- EN PENSIOENADVIESBUREAU
SARPHATIKADE 7 • 1017 WV AMSTERDAM

MEYTUIN

HOUTEN BROEIKASSEN
Demontabel, met nylon
gewapend kasfolie.
Geheel compleet!
In iedere gewenste maat!
Het hout is op milieuvrien-
delijke wijze geïmpreg-
neerd.
Prijsvoorbeeld:
370 x 300 x 220: f 695,-

Meytuins beroemde
voorzaibakken.
Ook als stekbak! f 29,50

Verder hebben wij nog meer dan 100 verschil-
lende slimme tuinartikelen, o.a. folietunnels,
milieuvriendelijke mollenverjagers, tomaten-
klemmen, -touw en -hoezen, kaswatersets,
composters, steunringen, stokken.

**VRAAG NU DE NIEUWE
GRATIS CATALOGUS 1995 AAN!**

MEYTUIN

Verzendhuis in slimme tuinartikelen
Tel. 01650-41027
Postbus 1800, 4700 BV Roosendaal.

MEYTUIN voor de MOESTUIN

Sluit een huwelijk van natuurlijk
fins grenenhout met hollandse
architectuur en je krijgt een top-
kwaliteit om in te wonen, een on-
vervalst Finn-Logs huis.
Gelukkiger huwelijk bestaat niet!!

FINN-LOGS

architectuur
in hout en glas,
gebruikmakend van...
en in harmonie
met de natuur zelf.

Bel even voor een vrijblijvend
nader gesprek, of voor meer
schriftelijke informatie.

Finn-Logs

Idsteinlaan 15
5252 BJ Vlijmen
Telefoon 04108-16344
Telefax 04108-18337

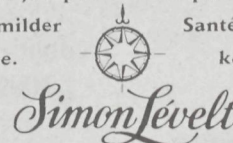
De Natuurlijke Molen

- ⇒ Elektrische graanmolens klein en groot
- ⇒ Handmolens, ook voor de kleintjes
- ⇒ Muesliwalzen, verse muesli en kinderpapjes
- ⇒ Kiemglazen en zaden, verse groente in huis
- ⇒ Vruchtensapmachines, o.a. voor tarwegras
- ⇒ Broodbakmachine en hooikisten
- ⇒ Zuurkoolpotten en messen.
- ⇒ Vruchten-, groente- en kruidendroger
- ⇒ Zelf yoghurt en kaas maken
- ⇒ Waterfilters verschillende soorten
- ⇒ Zelf uw eigen pasta maken
- ⇒ Wekketels, fruitpersen, ontsappers
- ⇒ Bessenmolen o.a. voor zacht fruit

De Natuurlijke Molen Hilversumstraat 98
6843DL Arnhem Tel. 085-812320 Fax 819840

NOOIT MEER
KOFFIE VERKEERD

Santé Café, de extra milde, met name voor mensen met
complete koffie van Simon een gevoelige maag. Santé
Lévelt. De koffiebonen worden Café bevat wel de normale
voor het branden gestoomd. hoeveelheid cafeïne, zodat u
Dankzij dit natuurlijke pro- 'de pit' niet mist. Daarbij is
ces is de koffie milder Santé Café een biologische
dan andere koffie. koffie. Puur natuur, en
En dat is prettig, dat proeft u.

De extra milde complete koffie van Simon Lévelt.
Simon Lévelt b.v., Prins Hendrikkade 26, 1012 TM Amsterdam. 020 622 84 28.

demeter

Wij bieden u een volledig assortiment vegetarische kazen, waaronder kruiden-, dieet-, maasdammer- en wit- en blauwschimmelkazen.

Voor informatie: Bastiaansen b.v.
Lijndonk 24, 5124 RK Molenschot
Telefoon: 01613-2357 - 0161-432357
Fax: 01613-1499 - 0161-431499

BASTIAANSEN

AQUAMARIJN
natuurverf

Uula
Kookverf
binnen en buiten.

Amsterdam
Duller & Co verf-bladgoud.
v. Oldenbarneveldstraat 82,
020-6842332.

Utrecht
De Vergulde Kwast verf-decoratie.
Westerkade 19, 030-340615.

Leiden
Maeyer & v.d. Stok Decoraties.
Oude Rijn 10, 071-134158.

Zutphen
Linova Duller verfwinkel.
Laarsstraat 74, 05750-42300.

Amersfoort
De Kromme Spaak.
Krommestraat 42, 033-616901.

**Friesland, Groningen,
Drente:** 05104-1456.

muurverf
vloerlak
tuinbeits
glansverf
zijdeglans
bijenwas
pigmenten
sluierverf
glaceer
olien
penselen
politoer
BLADGOUD

AURO
NATUURVERF

KONSEKWENT

VOOR BINNEN EN BUITEN

Konsekwent-ekologische natuurverf van AURO geeft u direkt een goed gevoel. Want AURO natuurverf beschermt oppervlakken, draagt bij aan een gezond binnenklimaat, is feitelijk toegepaste milieubescherming en brengt kleuren en veilige grondstoffen uit de levende natuur in uw eigen woon- en werkomgeving.

AURO
BESCHERM

OOK MENS EN MILIEU

Een flink areaal landbouwgrond met biologisch geteeld vlas... -voor lijnolie als bindmiddel. Een regenwoudgebied blijft behouden voor de zaag... -door winning van damarhars. Veel kinderen in de Derde Wereld spelen nu, hoeven niet te werken... -omdat AURO solidaire prijzen geeft voor grondstoffen! Natuurlijk! niet alle landbouwgrond, niet alle regenwoud en niet alle kinderen... -maar tóch! **Het is een begin. Doet u mee?**

Voor dekverf en beits, muurverf en vloerprodukten, textielverf en lijmen

AURO
NATUURVERF
Huizerstraatweg 115D
1411 GM Naarden · 02159-45717

**NEDERLANDSE SCHOOL VOOR
SPRAAKVORMING**

**" Hoe de wereld in mij
spreekt, zingt, denkt "**

De Academie voor Eurythmie organiseert in samenwerking met de Nederlandse school voor Spraakvorming een scholingscursus met euritmie, spraakvorming en antroposofie. Deze cursus is bedoeld voor mensen die op zoek zijn naar een nieuwe impuls in hun biografie; naar een ontmoeting met zichzelf.

De inhoud van de lessen bestaat uit woord-en tooneuritmie, spraakvorming en antroposofie/biografie.

De cursus start bij een minimum aantal deelnemers van 10.

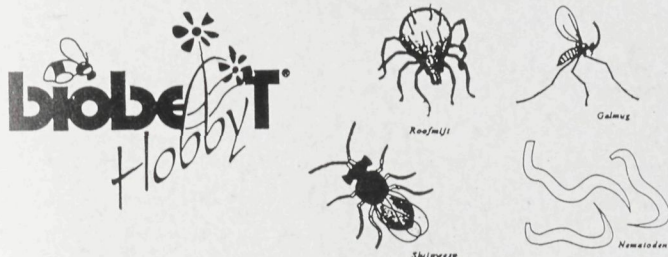
leeftijd	- minimum leeftijd 28 jaar
data/aanvang	- 26 oktober 1995 t/m 29 maart 1996
tijd	- donderdag overdag
kosten	- f 1000,- (richtbedrag)
plaats	- Nederlandse School voor Spraakvorming Frankenslag 11, Den Haag
inlichtingen	- secretariaat van de Academie, tel. 070 - 3550039

**ACADEMIE VOOR
EURYTHMIE
DEN HAAG**

BIOLOGISCHE BESCHERMING IN DE HOBBYTUIN

Sluipwespen tegen wittevlies
Aaltjes tegen taxuskever
Galmuggen tegen bladluis
Roofmijten tegen spint

Alleenverkoop voor NEDERLAND

Postbus 4784
4803 ET BREDA
Tel. 076-656759

Biologische bestrijdings-
& bemestingsmiddelen.

Samengestelde organische
meststoffen en
enkelvoudige
meststoffen.

Overakkerstraat 248
4834 XR Breda
Tel. 076-656759

de ommekeer

Onbehandeld buiten te gebruiken
tamme kastanje
palen, tuinhout, hekken, parket
tevens leverancier van
AURO natuurverven

Badhoevelaan 35, 1171 DA Badhoevedorp
tel. 020 -659 84 77
open: ma. t/m vrij. 10.00 - 17.30 uur
koopavond: vrij. 19.00 - 21.00 uur

AQUAMARIJN
natuurverf

Kwaliteitsverf op basis
van natuurlijke, herwinbare
grondstoffen.

Bel voor informatie,
verkoopadressen en
vakkundig advies 02550-36650
of schrijf naar postbus 409,
1970 AK IJmuiden

bres

Onafhankelijk tijdschrift over
keerpunten in mens en cultuur
Jubileum: 30 jaar Bres!

Nummer 174 verschijnt 2 oktober, met o.a.:

Avalon, legendarisch eiland / Schilderes Diana
Vandenberg, haar nieuwste project: Aardemoeders /
Therapeute Hetty Tonkes 'Magie begint waar psycho-
therapie ophoudt' / Is er toekomst voor tijdsmachines? /
Touch for Health / De zonnekoning en de zwarte mis.
Simon Vinkenoogs vaste rubrieken!

Ditmaal extra dik: 152 pag. rijk geïllustreerd tweemaandelijks tijdschrift,
verkrijgbaar bij boekhandel en kiosk
Losse nrs: f 13,95 / Bfrs 279
Jaarabonnementen: f 72,50 / Bfrs 1450

BEL NU: 020 - 6243442 of 6278510

DLV-TEAM AMATEURTUINIEREN

onderbouwt uw tuinplezier met

Advies voor

- moestuin
- siertuin
- fruittuin

Het geven van lezingen

Het verzorgen van cursussen o.a.

- snoeien
- amateurtuinieren
- biologische bestrijding van ziekten en plagen

Begeleiding van amateurcomplexen op het gebied van

- teelttechniek
- bemesting
- compostering
- omschakeling van gangbare naar biologische teelt

Voor telefonisch advies en informatie zijn wij dagelijks
bereikbaar van 8.30 tot 12.30 uur. Tel. 03210 - 80007

DLV-amateurtuinieren

De Helling 15
8251 GH Dronten
Tel. 03210 - 80007
Fax 03210 - 18550

Nieuw

van De Kleine Aarde

Groentekalender

Met deze kalender weet u elk seizoen welke groenten dan zonder kunstgrepen in Nederland geoogst worden. Gezond, goedkoop en goed voor het milieu. En is het geen kunstwerk? Elk kwartaal draait de kalender een kwartslag mee.

f 17,- (Of vraag in natuurvoedingswinkel: f 9,50;
prijsverschil vanwege hoge verzendkosten)

Bedankt donateurs!

De opbrengst van het lentefonds is al ongekend hoog en nog steeds komen er giften binnen! Daardoor kunnen we nu beginnen met de inrichting van ons demonstratieterrein van 2,5 ha. Reeds 2300 donateurs gaven meer dan f 25,- en krijgen binnenkort het boekje **Ander Geluk** in de bus, de visie van De Kleine Aarde op bouwen & wonen, voeding, landbouw, natuur, ecologie van de stad, handel en de rol van de consument. De actie loopt trouwens nog steeds; stuur dus de acceptgiro alsnog op of gireer uw gift naar nr. 52730 o.v.v. Lentefonds. Hoe groter de opbrengst, des te sneller kunnen we u een prachtig ecologisch demonstratieterrein tonen.

Bestellen?

Gireer het juiste bedrag naar giro nr. 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel o.v.v. de gewenste titel(s). Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten.

Door Hans Donderwinkel, de schepper van Marmello:

INMAKEN & bewaren van groente en fruit

36 p., geïll., ISBN 90 6454 267 8
f 10,50

8 710206 110411

JAM maken zonder suiker

36 p., geïll., ISBN 90 6454 267 8
f 10,50

Door drank-expert Jan van Schaik:

WIJN uit eigen tuin

36 p., geïll., ISBN 90 6454 267 8
f 10,50

SAP maak je natuurlijk zelf

36 p., geïll., ISBN 90 6454 267 8
f 10,50

Brouw BIER voor je plezier

36 p., geïll., ISBN 90 6454 267 8
f 10,50

Herfst, natuurlijk ook tijd voor:

Jakkes, EIKELS!

Alle weetjes over bomen. (Kinderboek)
50 p., geïll., ISBN 90 6454 518 9
f 22,50

HERFST tijd om de zomeroogst te verwerken!